

Consiliul Județean
Arad

Centrul Cultural
Județean Arad

Rodica Colta

Doru Sinaci

Monografia comunei Cărand

Editura Gutenberg Univers
- Arad 2017 -

<https://biblioteca-digitala.ro>

Monografia comunei Cărand

Rodica Colta

Doru Sinaci

Monografia comunei Cărand

Editura Gutenberg Univers
Arad 2017

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
COLTA, RODICA

Monografia comunei Cărand / Rodica Colta, Doru
Sinaci. - Arad: Gutenberg Univers, 2017

Conține bibliografie

ISBN 978-606-675-140-7

I. Sinaci, Doru

908

Editura Gutenberg Univers Arad –
Editură recunoscută de C.N.C.S.I.S.

Tiparul executat la tipografia Gutenberg
Arad, Calea Victoriei, Nr. 41
Tel.: 0257 254 330, Fax: 0257 254 339
E-mail: ntp@gutenbergarad.ro
www.gutenbergarad.ro

Cuvânt înainte

Realizarea Monografiei comunei Cărand se înscrie în programul de monografiere a comunelor și orașelor județului Arad, cuprinsă în strategia culturală a județului pe anii 2014-2020. Cartea vine să completeze o pată albă în partea bihoreană a ținuturilor arădene.

Demersul, început în 1916, a constituit o provocare pentru autori, comuna Cărand intrând în componența județului Arad abia în anul 1968, odată cu reorganizarea administrativă a țării și cu înființarea județelor. Înainte de această dată cele două sate, Cărand și Sâc (azi Selișteea) care alcătuiesc comuna Cărand au făcut parte din județul Bihor, Districtul Beliu, istoria lor fiind legată de istoria acestui teritoriu.

Ca urmare cele mai multe documente se găsesc și azi în arhivele arădene, consultarea lor dovedindu-se una anevoioasă. Însă cercetarea istorică odată începută a devenit incitantă și în cele din urmă fecundă.

Cărandului este menționat pentru prima oară în documente în anul 1429 iar Sâcul în 1552, însă urmele de locuire coboară în timp spre paleoliticul mijlociu și târziu, când în jurul Beliului sunt înregistrate grupuri umane numeroase. În neolitic așezările au acoperit întreaga Țară a Zărandului, săpăturile arheologice de la Ciuntești, Comănești scoțând la iveală piese ceramice, unelte de pescuit și de vânătoare aparținând *culturii Tisa* (cca.2800-2500.î.e.n.), proprie vechii populații preindo-europene. Urme din această perioadă au fost descoperite în **Cărand**, pe botul de deal „*La Cărmăzel*”, unde s-au găsit fragmente ceramice, silexuri și chirpic aparținând *culturii Tisa II*.

Acesteia i-au urmat culturile Coțofeni, Otomani, *Villanova*, care s-a răspândit din Crișana până în Tracia propriu-zisă . În continuare, în secolele VI-V.î.e.n., vorbim în

Bihor despre daci, purtătorii culturii materiale autohtone de la sfârșitul epocii bronzului și prima vârstă a fierului.

Istoria Cărandului și a Sâcului străbate veacurile. Ambele sate au făcut parte din ducatul lui Menumorout, și din sistemul de apărare al acestuia. Menționăm în acest sens că unul din valurile de pământ, întărit cu lemn și cu șanț, numit de localnici „*Bâlhrad*”, începea în zona piemontală a Munților Codrului, în pădurile din preajma satelor Nermiș, **Cărand** și Prunișor, traversa Valea Teuzului, în dreptul localității Ignești, și se îndrepta spre sud, urmând culmea împădurită a Dealului *Bâlhrad* din apropierea orașului Sebiș, ca să își piardă urma în Valea Deznei, „*La Strâmturi*”.

În secolele XIII-XIV, când și românii din Bihor au fost organizați în districte autonome, în „*țări*”, conduse după principiile vechiului drept românesc (*antiqua lex districtuum valachicalium*), de cnezi și voievozi, cu drept de judecată dat de *jus valahicum*, în Cărand sunt menționați **voievozii Ioan și Gheorghe (1553)**

Prezența cărândanilor și a sâcanilor s-a făcut simțită în istoria zonei până în epoca contemporană, ei fiind implicați alături de satele vecine atât la revoltele din secolul al XVIII-lea cât și la cele din 1949. Au luptat pentru împărat în primul război mondial și pentru România în cel de al doilea. În dealurile Cărandului, în toamna anului 1944, s-a murit pentru pământul românesc.

Oameni mândri, țăranii celor două sate s-au împotrivit comunizării țării și colectivizării. Documentele vorbesc despre proteste, despre pușcării, deportări în Dobrogea, despre oameni care nu s-au mai întors niciodată în satul lor.

Dacă ar fi să definim economic cele două sate ar trebui să spunem că în trecut au fost două din cele mai sărace sate din sudul Bihorului. Munca și viața oamenilor a fost grea. S-a lucrat cu mâinele, cu unelte tradiționale. Amintirile sunt și azi încărcate de amărăciune. Din poveștile spuse de bătrâni intuim

însă și îndârjirea cu care s-au străduit să facă față greutăților. Școlile din cele două sate, căminele culturale, dispensarul, toate s-au făcut cu greutate, în mai mulți ani. Oamenii au cărat piatră cu căruțile, au lucrat la construcție cu palmile, au contribuit cât au putut cu bani. Arhivele sunt pline de liste cu contribuții.

Partea a doua a muncii de cercetare a fost cea de teren. La fel de important ca și documentul este și contactul direct cu locurile, cu oamenii. Aicia intervenit etnologul.

Ancheta de teren a oferit o certitudine: satele și oamenii deveniți administrativ arădeni sunt în continuare prin toate elementele vieții tradiționale(port, obiceiuri de familie și calendaristice, grai etc.) bihoreni.

Auzind că se va scrie o carte despre ei, cărândanii și-au deschis casa, dulapurile cu haine țărănești dar și sufletele. Au povestit despre nunțile și înmormântările de la ei, despre Crăciun, despre jocul satului, au cântat în grai bihorean . Au vrut să fie cunoscuți așa cum sunt ei.

Cartea apărută acum, este darul nostru pentru toți oamenii din această comună cu suflet mare.

Autorii

Capitolul I

Cadrul natural

Comuna Cărand este situată în partea de nord-est a județului Arad, la 92 km de Arad, Latitudine 46°, 27' Nord , Longitudine 22,5 ' Est.

Cele două sate Cărand și Seliștea, care intră în componența comunei, se găsesc de-o parte și de alta a drumului județean DJ 793 (Beliu – Sebiș).

Relieful

Din punct de vedere geografic, Cărandul este situat în nordul Depresiunii Sebiș, la poalele Munților Codru Moma.

Munții Codru Moma sunt mărginiți pe latura lor vestică și sudică de o unitate piemontală cu aspect colinar, cunoscută sub numele de Piemontul Codrului sau Dealurile Codrului, alcătuite, înspre Câmpia Cermeiului, din Dealurile Mărașului și, în latura sudică, din Dealurile Cărandului. Aceste dealuri s-au format prin depunerea materialelor grosiere la marginea zonei montane la sfârșitul neozoicului. Este o unitate piemontală cu înclinare dinspre zona montană spre zona de câmpie. Altitudinile scad de la 400 m la sub 200 în partea de vest.

Dealurile Cărandului, ca subunitate a Piemontului Codrului fac parte, alături de lunci, terasamente și alte formațiuni deluroase din vasta Depresiune a Zărandului sau a Crișului Alb, ce se întinde, asemeni unui golf, între Munții Zărandului la sud și Munții Codru Moma la nord, pe axa văii Crișului Alb.

Pe aliniamentul nordic, la limita dealurilor Cărandului, sunt prezente măgurile Berindia (363m), Pleșa (403m), Husman (284m) și Gălălău (224m), spre dealurile Cărandului existând cueste destul de abrupte.

Alcătuirea geologică constă în principal din pietriș și nisipuri.

Rețeaua Hidrografică

Prin satele Cărand și Sâc(azi Seliștea) trec doar pâraie, care în lunile ploioase se umflă iar în lunile secetoase seacă. Astfel, Cărandul este străbătut de Pârâul Roșului pe o distanță de ½ km, Pârâul Bugească, în partea de mijloc a satului, pe o distanță de 1 km și Pârâul Gropari, în partea de est, pe o distanță de ½ km.

Fântânile sunt la 5-12 m adâncime iar apa conține fier și iod.

Pe lângă acestea, în perimetrul comunei Cărand, în locul numit Știubei există un izvor cu apă mezotermală, folosită în trecut și în prezent de cărândani ca apă potabilă .

Clima

În zonele mai înalte, cum sunt Munții Codru Moma, climatul este unul continental de tranziție, cu influențe oceanice. Zonele mai joase, prezintă un climat mai umed de tranziție între munți și câmpie, cu fenomene climatice de iarnă mai slabe ca intensitate și cu precipitații mai mult sub formă de ploaie și lapoviță, cu durată mică a stratului de zăpadă. Cantitatea anuală de precipitații, este cuprinsă între 700-1000 mm pe an, maximum de precipitații înregistrându-se în lunile mai-iunie. Temperaturile medii sunt de 8-10 °C vara și -1,5 °C iarna. Datorită influenței oceanice zonei îi sunt specifice vânturile reci din nord-vest¹, dar bat și vânturi de sud-est, vânturi calde. Primăvara umiditatea ajunge la 54%.

Solul

La contactul cu Dealurilor Cărandului, în partea superioară, solul se compune din luvosoluri și argiluvosoluri, dar în zonă sunt prezente și cernoziomurile de stepă și silvostepă.

¹ *Geografia României*, vol. I, 1983

Flora și fauna

Din punct de vedere fitogeografic, Munții Codru Moma și depresiunile intramontane de pe Crișul Alb se înscriu în marea regiune central-europeană.

Ca zonalitate altitudinară a vegetației, vorbim de etajul nemoral al pădurilor de foioase, care apar între o altitudine de 300-400 m și 1200-1400 m, în care găsim stejari pufoși și brumării, iar spre limita inferioară gorunul, fagul și carpenul.

În aceste zone colinare ale Piemontului Codrului o pondere mare o dețin comunele cu pășuni întinse între care se înscrie și Cărandul, unde acestea ocupă 94,1 % din suprafața extravilană². Pajiștile sunt acoperite mai ales cu iarba vântului.

În pădurile de foioase trăiește căprioara, mistrețul, lupul, vulpea, viezurele, veverița și iepurele. Dintre păsări întâlnim găinușa de alun, ciocănitoarea, cucul, șoimul etc.

Rezervații naturale

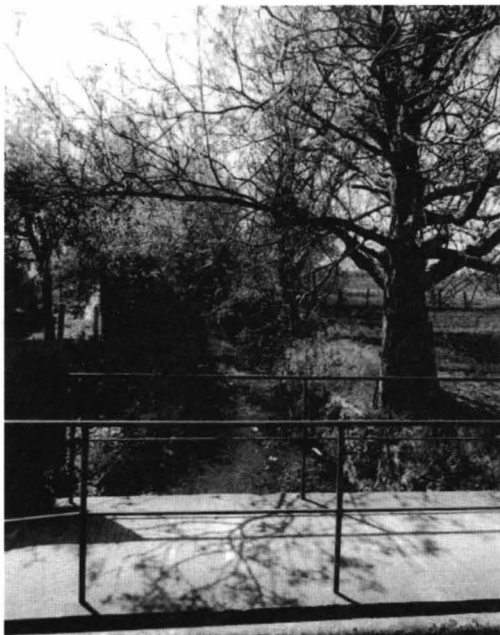
1. ***Pădurea Sâc***, în suprafață de 17, 8 ha, este o rezervație zoologică reprezentativă pentru *colonia de stârți cenușii* care și-au făcut cuiburi în pâlcurile de arbori de aici. Agenția Europeană de Mediu (AEM) a înscris-o ca rezervație națională cu o suprafață de 14 km, de categoria IV după IUNC (Arie de management pentru habitat/specie).

2. ***Pădurea de stejari pufoși***, situată în partea nord-vestică a satului Carand, are o suprafața de 21, 10 ha, și reprezintă o zonă de protecție arboricolă pentru *specia de stejar pufos* (*Quercus pubescens*). Este înscrisă de Agenția Europeană de Mediu (AEM) ca rezervație națională de categoria IV.

² Raulian Rus, *Organizarea spațiului geografic în Banat*, Editura Mirton, Timișoara, 2007, p. 110

Coastă de deal

Pârâu

Pădurea Cărandului

Lizieră de pădure

Zona de pășune

Stejar pufos

Capitolul II

Cadrul istoric

Istoria satelor Cărand și Seliște (Sâc), care au făcut în trecut parte din Județul (Comitatul) Bihor, Domeniu Beiuș, districtul Beliu, este implicit legată de istoria acestui teritoriu.

Atestări documentare

Prima atestare documentară a satului Cărand, în forma Kárand datează din anul 1429³.

În timp, localitatea apare menționată în documente sub diferite denumiri Kiskárand și Nagykárand, Hévízkárand, Puszta- nagykárand, Toplicza- Kárand.⁴

Cât privește satul aparținător comunei, Seliște, cunoscut odinioară sub numele de Sâc, el apare pentru prima oară consemnat în conscripția din anul 1552 a comitatului Bihor, în forma Zeeh.⁵ În continuare, Sâcul (Seliște) este menționat în documente sub numele de Márkaszék, Bélmárkaszék.

Cele mai vechi urme de locuire

Cele mai vechi urme de locuire omenească în Zărand și în sudul județului Bihor datează din epoca pietrei coplite. Vestigii arheologice din paleoliticul timpuriu (cca.2.000.000-100.000 î.e.n.) au fost descoperite pe terasele înalte din împrejurimile Gurahonțului, ca din paleoliticul mijlociu și târziu vă vorbim deja despre grupuri umane numeroase (Zimbru, Rostoci, Valea Mare, Iosășel, Beliu etc).

³ După Alexandru Roz și Kovách Géza prima mențiune documentară a localității a fost făcută în 1493 vezi Alexandru Roz, Kovách Géza, *Dicționarul istoric al localităților din județul Arad*, Editura Universității „Vasile Goldiș”, Arad, 2007, p. 78

⁴ Ibidem

⁵ Ibidem, p.222

În neolitic așezările au acoperit întreaga Țară a Zărandului, săpăturile arheologice de la Vărșand, Pâncota, Ciuntești, Comănești scoțând la iveală piese ceramice, unelte de pescuit și de vânătoare aparținând *culturii Tisa* (cca.2800-2500 î.e.n.), proprie vechii populații preindo-europene.

Urme din această perioadă au fost descoperite în **Cărand**, pe botul de deal „*La Cărmăzel*”, unde s-au găsit fragmente ceramice, silexuri și chirpic aparținând culturii Tisa II ⁶.

Din faza de trecere a neoliticului spre epoca bronzului, care coincide migrației populațiilor indo-europene, pe valea Crișului Alb a fost semnalată prezența culturii Coțofeni (cca 1900-1700 î.e.n.)⁷ la Moneasa, Clit, Susani, Șilindia etc.

Așezările de tip Coțofeni au fost situate pe boturi de deal înalte, împădurite, greu accesibile.⁸

Continuitatea locuirii acestor meleaguri în epoca bronzului este dovedită de prezența culturii Otomani în așezările de la Sântana, Pâncota, Șiria și Chisindia. Alături de vase de lut, săpăturile au scos la iveală primele unelte și podoabe din cupru și bronz.

Tracii, dacii și „Troianul”

O mărturie a prezenței tracilor în teritoriul dintre Munții Apuseni - Tisa o reprezintă ceramica neagră canelată, găsită în săpăturile efectuate aici. Istoricii români și străini localizează *cultura villanova* în vestul României, considerând că din Crișana ea s-a răspândit până în Tracia propriu-zisă.⁹

În continuarea acestei culturi, în secolele VI-V î.e.n., ne parvin primele știri scrise despre daci, care sunt considerați de

⁶ *** *Repertoriul arheologic al Mureșului Inferior. Județul Arad*, Editura Orizonturi Universitare, Timișoara, 1999, p.50

⁷ Petre Coman, *Cultura Coțofeni*, București, 1976, p.52

⁸ Florian Dudaș, *Descoperiri eneolitice pe Valea Crișului Alb (Țara Zărandului)*, în *Crisia VI*, Oradea, 1976, p.21-30

⁹ Mircea Rusu, *Metalurgia bronzului în Transilvania la începutul Hallstattului*, Cluj, 1972, p. 45

istorici ca purtătorii culturii materiale autohtone de la sfârșitul epocii bronzului și prima vârstă a fierului.

Începând cu secolul IV î.e.n. se trece la civilizația dacică de tip *La Tène*, ca din secolul II î.e.n. să vorbim despre o civilizație dacică ajunsă la deplina maturitate¹⁰. Odată cu creșterea economică, dacii vor bate monedă proprie. Din secolul II î.e.n. datează monedele de tip Toc - Chereluș, aria de circulație fiind cuprinsă între Munții Apuseni, Mureș-Crișul Negru-Tisa. Pentru așezări, dacii au preferat văile râurilor.

Cât privește aurul dacilor, în timpul lui Decebal, acesta era, aproximativ 80%, de proveniență aluvionară (Banatul, Crișana, Munții Apuseni, Munții Sebeșului, Munții Olteniei și ai Făgărașului, Dobrogea, Munții Moldovei și ai Bucovinei, Munții Rodnei și Maramureșului) și doar 20% de proveniență subterană.

În sfârșit, săpăturile arheologice de la Dezna, Gura Văii, Moroda, au scos la iveală obiecte de podoabă și monede de argint datând din secolul I î.e.n.

Cucerirea Daciei de către romani prin războaiele din 101-103 și 105-106. e.n. va fi urmată de transformarea celei mai mari părți din Dacia în provincie romană.

Ocupația romană s-a oprit la sud de Mureș iar în Zărand s-a limitat la jumătatea estică, corespunzătoare cursului superior al Crișului Alb, unde existau numeroase așezări miniere.

Nevoia imperiului roman de a asigura granița de pe Mureș și de a ridica o fortificație de apărare a zonei miniere, s-a materializat în construcția unor valuri paralele de pământ. Unul dintre aceste valuri de pământ, numit de localnici „Troianul”, străbătea depresiunea Zărandului, pe linia Iercoșeni-Mânerău-Răpsig-Seliște-Archiș-Comănești, mergând spre Beiuș. Aceste valuri de pământ, care brăzdau

¹⁰ I.H.Crișan, *Burebista și epoca sa*, Editura Enciclopedică Română, București, 1975, p.40

Câmpia vestică de la nord spre sud, aveau forma unor ridicături de pământ însoțite de șanțuri adânci dispuse în partea dinspre inamic, dincolo de care terenul era defrișat , pentru a asigura vizibilitatea. Diferența de înălțime dintre coama valului și adâncimea șanțului era de 4-5 m.

La vest de „Troian”, în Câmpia Crișului Alb, se întindeau așezările dacilor liberi, care locuiau în vechile vetre (Moroda, Berindia, Pâncota, Cuied, Șiria), din vremea când Dacia era liberă .

Prezența dacilor liberi în această zonă va continua și după retragerea romană, până în secolul IV e.n., după care vorbim despre o populație romanizată.

Regiunea străbătută de cele trei Crișuri s-a aflat în secolele VI-VIII sub dominație avară. Prezența avară în zonă a fost legată de necesitatea controlului asupra sării, fiindcă, după cum o vor dovedi unele izvoare documentare mai târzii (sec.XI-XV) prin Crișana trecea unul din drumurile sării care porneau din Transilvania. Sarea extrasă din ocnele transilvănene era transportată pe Someș și pe un drum terestru, care ajungea la Sălacea (Bihor).¹¹

Cât privește populația sedentară din Crișana, în secolele VII-IX aici se găseau slavi, români și cazari.

Așezările cu populație romanică au fost identificate pe baza ceramicii lucrată la roată rapidă, diferită de ceramica manuală, slavă.¹²

Ducatul lui Menumorout din Crișana (cca 900)

Panonia în jurul anului 900, a fost locuită, potrivit vechilor autori maghiari (Anonymus, Simon de Keza), de slavi

¹¹ P.Iambor, *Drumul și vămi ale sării din Transilvania în perioada feudalismului timpuriu*, în Acta Musei Napocensis, 19, Cluj-Napoca, 1982, p. 81-83

¹² Alexandru Madgearu, *Voievodatul lui Menumorout în lumina cercetărilor recente*, în Analele Universității din Oradea, 11, 2001 (2004), p 38-51

(sclavi), greci (graeci), teutoni (teutonici), messiani și români (Ulahi). Simon de Keza referindu-se la Blahi, spune că aceștia erau „*păstorii și colonii romanilor, care au rămas de bună voie în Panonia.*”

Acești români, pe care îi găsim și în vestul României de azi, erau organizați la sfârșitul secolului IX în obști sătești, numite de istorici *Romanii populare* și de popoarele vecine *Vlahii*, denumire prin care se deosebeau de *Sclaveniile* slavilor.¹³

Cronicarul anonim al regelui Bela al III, în cronică sa vorbește despre existența a trei formațiuni politice (ducate) la sfârșitul secolului al IX-lea, în Crișana, Banat și Transilvania. Dintre acestea, primul ducat se întindea între Tisa și pădurea Igfon la vest, Mureș la sud, Someș la nord și Carpații Occidentali (Porțile Meseșului) la est, și era stăpânit de Morout, moșul lui Menumorout, de la care îl moștenește acesta din urmă. Reședința ducatului a fost cetatea Biharea¹⁴. Ea avea o fortificație pătrată din pământ și lemn de formă dreptunghiulară de 150 x 115 m.¹⁵

Cât privește viața locuitorilor din acest teritoriu, aceasta a fost cea specifică feudalismului timpuriu, cu sate care funcționau organizate în obști, conform sistemului strămoșesc. Cercetările arheologice au scos la iveală peste o sută de așezări¹⁶, situate în vecinătatea sau pe vatra vechilor așezări dacice, în care s-a găsit ceramică românească ornamentată cu

¹³ Ion Aurel Pop, *Rădăcinile medievale ale regiunii (provinciei) istorice Transilvania (secolele IX-XIII)*, 2011, pdf, p.144

¹⁴ Anonymus, *Gesta Hungarorum (Faptele ungarilor)* în Izvoarele istoriei românilor, I, ediția G.Popa- Lisianu, București, 1934, p.91

¹⁵ Alexandru Madgearu, *Voievodatul lui Menumorout în lumina cercetărilor recente*, în *Analele Universității din Oradea*, 11, 2001 (2004), p 38-51

¹⁶ Săpăturile arheologice au scos la iveală 128 de așezări tip sat datând din secolele VIII-X, vezi Ioan Crișan, *Așezări rurale medievale din Crișana (sec.X-XIII)*, Oradea, 2006, p.19-20

linii orizontale și benzi de linii vălurite, incizate, obiecte de os și podoabe.

Printre cetățile de apărare ale ducatului lui Menumorout, s-au numărat și cetățile de pământ de la Beliu (sec.IX-XI) și din hotarul comunei Zărând.¹⁷

În sfârșit, în sistemul militar de apărare al ducatului intrau și *prisăcile*, care amintesc de valurile de pământ romane de odinioară.

În părțile Zărândului, un rol important în această perioadă l-a avut din nou „Troianul”, care a fost întărit de locuitorii satelor în secolele IX-XI în zona Iercoșeni, Răpsig, **Săliștea**. Alături de „Troian” e existat și un alt val de pământ întărit cu lemn și cu șanț, numit de localnici „Bâlhrad”, care începea în zona piemontală a Munților Codrului, în pădurile din preajma satelor Nermiș, **Cărand** și Prunișor, traversa Valea Teuzului în dreptul localității Ignești, și se îndrepta spre sud, urmând culmea împădurită a Dealului *Bâlhrad* din apropierea orașului Sebiș, ca să își piardă urma în Valea Deznei, „La Strâmturi”.¹⁸ Șanțul acestei construcții de pământ era situat spre vest iar valul spre est, fortificația fiind menită să apere partea deluros - muntoasă estică a Zărândului de atacurile venite dinspre șesul vestic. În punctul situat pe Dealul Bâlhrad, la Sebiș, s-a descoperit, alături de ceramică românească și de urmele de incendiere, și o piesă de podoabă, de posibilă proveniență bizantină.¹⁹

Menumorout, înainte de a se supune regelui Arpad, îl recunoscuse ca suzeran pe împăratul Constantinopolului.²⁰ Chiar dacă în acea vreme nu a existat o legătură între Crișana și

¹⁷ Florian Dudaș, *Zărândul. Chipuri și fapte din trecut*, Editura Albatros, București, 1981, p.23, .25

¹⁸ Florian Dudaș, op. cit.p.27

¹⁹ Ibidem, p.28

²⁰ Ioan Aurel Pop, *Rădăcinile medievale ale regiunii (provinciei) istorice Transilvania(sec.VIII-XIII)*, 2011 pdf., p.145

Bizanț, Menumorout ar fi putut intra în legături cu împăratul Leon VI, dată fiind vecinătatea Moraviei Mari, care avea legături cu Bizanțul²¹

După mijlocul secolului IX, politica bizantină a trecut la crearea unor sfere de influență în afara hotarelor sale occidentale prin convertirea la creștinism a slavilor. Ori conducătorii statelor aflate în orbita Bizanțului, intrau în familia simbolică de principii în fruntea cărora se afla împăratul de la Constantinopol.

Războiul ungarilor împotriva ducatului lui Menumorout s-a desfășurat în trei etape: o expediție dinspre râul Er și Someș, vizând cetatea Sătmar, o a doua expediție, în continuarea celei dintâi, de-a lungul râului Er, soldată cu înfrângerea ungarilor, și o a treia asupra cetății Biharea, încheiată cu capitularea oștilor lui Menumorout.²²

După înfrângerea lui Menumorout de către unguri, acesta a încheiat o pace favorabilă, după unii istorici, ambelor părți. Menumorout rămânea în fruntea ducatului său, ca supus al regelui Arpad și își păstra reședința de la Biharea. Tratatul de pace dintre cei doi conducători a fost consfințit, potrivit aceluiași Anonymus, de căsătoria fiului lui Arpad, Zulta, cu fiica lui Menumorout.

Cronicarul notează că, pentru ajutorul dat în lupte, regele Arpad i-a dat lui Velec Zărandul, însă săpăturile arheologice efectuate în zonă au demonstrat că a fost vorba mai mult de o stăpânire de la distanță, triburile maghiare nomade fiind lipsite de organizarea necesară unei stăpâniri efective a teritoriului.

Odată cu încetarea războiului și trecerea pericolului, populația autohtonă s-a reîntors în vechile vetre, continuându-și viața după legile românești.

²¹ Alexandru Madgearu, art.cit, p.43

²² Ioan Aurel Pop, *României și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, ed.II, Cluj-Napoca, 2003, p.135

În secolul al XI-lea, o parte din fostul ducat al lui Menumorut a intrat în componența ducatului lui Ahtum, urmașul lui Glad, care se întindea la nord până la râul Criș.

Politic și această nouă formațiune statală s-a aflat sub suzeranitate bizantină, populația fiind, asemeni conducătorului ei Ahtum, de rit ortodox.

După ce Ahtum a fost trădat și ucis în luptele cu maghiarii, sudul Bihorului și Zărandul vor intra pentru prima oară efectiv sub ocupație maghiară.

În felul acesta, pe ruinele ducatului lui Menumorut a luat ființă, în a doua jumătate a secolului XI, un „*comitat castrens*” sau „*de graniță*” și o episcopie catolică, primul având, de pe la 1093, sediul la Biharia, iar episcopia la Oradea. Primul *comes confinii*, Ștefan, este atestat într-un document din anul 1067²³, însă cu siguranță el a rămas în preajma regelui, Biharia devenind reședință a comitatului de prin 1093²⁴.

După vechii cronicari maghiari primul episcop în Bihor este atestat în anul 1061. Totuși unii istorici consideră că episcopia a fost înființată de regele Ladislau (1077-1095). Cert este că, în anul 1111, comite de Bihor era Saul de Bychar iar episcop Syxtus Bichariensis.²⁵

Această organizarea administrativă maghiară se va suprapune peste cea românească, care va supraviețui în vestul României până în secolul al XVIII-lea.

²³ *Documente privind istoria României*, C, (sec.XI,XII,XIII), Vol.I, București, 1951, p.27 și https://hu.wikipedia.org/wiki/Bihar_varmegye

²⁴ Liviu Borcea, *Contribuții la istoria așezării Biharea în secolele XI-XVII*, în *Crisia*, XX, Oradea, 1990, p. 159

²⁵ Florin Sfrengu, *Aspecte privind evoluția organizării politice în nord-vestul României la începuturile evului mediu*, în *Analele Universității „Constantin Brâncuși” din Târgu-Jiu, Seria Litere și Științe Sociale*, nr.3 / 2010, p.114

Cnezatele din ținuturile de vest

Organizarea comitatului și instituirea controlului regalului și al bisericii catolice asupra zonei nu a putut desființa vechile instituții românești din Crișana. Românii și-au continuat viața în cadrul bisericii răsăritene și al măruntelor lor formațiuni cneziale și voievodale, numite uneori de unguri districte.

Într-adevăr, conform actelor cancelariei maghiare, în secolele XIII-XIV, românii erau organizați în districte autonome, în „*țări*”, conduse după principiile unui vechi drept românesc (*antiqua lex districtuum valachicalium*), populația având în frunte cnezi și voievozi, cu drept de judecată dat de *jus valahicum*.

Românii din Bihor n-au făcut nici ei excepție. „Au avut voievozi, nu fispani, cnezi și nu birăi, au constituit județ în județ, guvernarea lor a fost autonomă și separatistă, nedizolvându-se în nici o altă națiune.”²⁶ ”

În secolul al XIV-lea teritoriul subordonat unui voievod se numea *voievodat* dar cel mai adesea termenul folosit era de *pertinentia* sau *district*. Cu timpul aceste districte au fost acceptate ca unități administrative ale comitatului Bihor.

Între pertinențele, care au existat în secolul al XVI-lea în sudul Bihorului, se număra și Beliu, care avea în componența sa satele Secaci, Agriș, Tăgădău, Neagra, Hășmaș, Groșeni, Bârzești, ***Cărăndul Mic*** și ***Cărăndul Mare***, Nermiș, Voievodeni.²⁷

În conscripția Comitatului Bihor din 1552 și în registrele de dijmă din anii 1581-1582, pertinența sau districtul Beliu figura în continuare ca unitate administrativă distinctă, având în componența sa 30 de localități.

²⁶ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol.III, Cluj-Napoca, 1986, p.519-531

²⁷ Liviu Borcea, *Obștea satească din Bihor, voievozii și cnezi în secolul XIII-XVII*, în *Crisia*, XII, Oradea, 1982, p.127

Referitor la conducătorii acestor unități administrative românești, primele mențiuni despre cnezii și voievozii de pe valea Crișului Negru și Repede apar în secolul al XIII-lea,²⁸ și prezența lor va fi confirmată în zona Crișurilor și veacurile următoare, cu ocazia unor dării sau cu ocazia unor judecăți. Cnezatele din Bihor au fost în secolul XIV *cnezate comune*, compuse dintr-un număr de familii de iobagi și de țărani, care trăiau într-un anumit sat. Cnezii reprezentau căpeteniile acestor sate, fără să aibă însă dreptul să judece locuitorii în nume propriu ci doar în cel al stăpânului moșiei. Totuși ei se puteau constitui în scaune de judecată alcătuite din 12 membrii, cnezii jurați judecând împreună cu voievodul, după principiile vechiului drept românesc.

Unul dintre vechile scaune de judecată din Bihor, recunoscut de mai multe ori în perioada 1442-1503, a fost Beiușul. Alegerea cnezilor din scaun se făcea de două ori pe an. Pe perioada de șase luni, în care erau membrii ai scaunului de judecată, cnezi erau scutiți de orice obligații față episcopia de Oradea.²⁹

Voievozii români din Bihor sunt atestați în număr mare și în secolul al XIV-lea. Menționăm dintre aceștia pe Petru, voievodul din Felventer, pe Ioan, voievodul din Beiuș (1363) și pe Nicolae și Mihai (1374).

Din această structură organizatorică românească au făcut parte districtele Crișul Alb și Șomoșcheș, cu proprii conducători locali: Petru în Archiș (1600), frații Matei și Nicolae de Selișteea în Beliu (1574), Farcaș în Bochia (1600), Nicolae în Botfei, Andraș(1597-1600), Pavel în Cermei

²⁸ Ștefan Pascu, op. cit., p.519-531

²⁹ Ioan Aurel Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare(boierești) în secolele XIV-XVI*, Editura Dacia, Cluj Napoca, Oradea, 1991, p. 172

(antel 495), Pavel în Selișteea (ante 1495) sau *voievozii Ioan și Gheorghe în Cărand* (1553).³⁰

Funcția sătească a cnezilor a fost aceea de intermediari între obștea locală și stăpânii domeniali, în cazul domeniului Beiuș, episcopia catolică din Oradea. În legătură cu cnezi au fost stabilite și anumite reglementări juridice. În fiecare sat trebuia să fie un singur cneaz, care pentru serviciile sale era scutit de cincizecimea oilor (*quingagesima ovium*) sau datul oilor³¹.

Obligațiile feudale în veacurile XIV-XVI

Obligațiile țăranilor români din Bihor în evul mediu, sunt cuprinse în Statutele capitlului de Oradea din 1377.

Cea mai importantă dintre obligații era zeciuiala la oi, care se lua în contul *quingagesima* și care se încasa pe domeniu în diferite luni ale anului. Românii din ținutul Beiușului, de care a ținut și satul **Cărand**, plăteau la Rusalii „*quingagesima*”. În plus, la Sf.Mărie Mică fiecare gospodărie trebuia să de o oaie „*ac raione decensus*” (ca drept de locuire) iar în decembrie „*decima porcorum suorum*”, adică a zecea parte din porci.³²

Cnezii în schimb, în urma înțelegerii cu episcopul, aveau alte obligații. Fiecare cneaz avea obligația să dea câte o „*pocroviță pentru șea*”, „*o jumătate de pătură*” și un caș, iar la Anul Nou, toți cnezii, împreună, un cal.³³ Obligația voievozilor și cnezilor de a da pănura și părul pentru șa a fost ridicată de

³⁰ Repertoriul cnezilor și voievozilor din Transilvania vezi www.medievistica.ro/pagini/istorie/texte/cercetarea/repertoriu-cnezi/cnezi.html

³¹ Această dare regală, care însemna o oaie la 50 de oi deținute a fost atestată pentru prima oară într-un document din 1234. Ștefan Manciulea, *Așezările românești din Ungaria și Transilvania în secolele XIV-XV*, Editura Sarmis, Cluj-Napoca, 2002, p.109

³² Liviu Borcea, *Obștea sătească în Bihor, voievozii și cnezii în sec. XIII-XVII*, în Crisia, XII, Oradea, 1982, p.139.

³³ Ștefan Manciulea, *Așezările românești din Ungaria și Transilvania în secolele XIV-XV*, Editura Sarmis, Cluj-Napoca, 2002, p.160

episcopia de Oradea în anul 1442, în schimbul promisiunii că vor popula domeniul cu sate noi. Nu erau în schimb scutiți de darea de oi și de porci.

În ceea ce-i privește pe preoții ortodocși din Bihor, aceștia au fost scutiți de dări³⁴ începând cu anul 1442, însă, la un moment dat, această scutire a dispărut.

Pestre trei ani, în 1445, episcopul Ioan a schimbat obligații iobagilor de pe domeniu solicitând:

1. Un porc de la fiecare român, pentru o turmă de porci mai mare de 10;
2. Dacă turma era mai mică de 10, proprietarul trebuia să plătească pentru fiecare animal 2 dinari;
3. Cei care aveau până la 3 porci nu-i plăteau episcopului nimic;
4. Cnezii erau și ei scutiți să mai dea episcopului pătrurile și cele 7 gube.

Secolul următor, o importantă reglementare a obligațiilor țărănești a fost elaborată în 1548, de dieta de la Turda. Ea a fost valabilă și în comitatul Bihor, intrat în componența Transilvaniei.

Noua reglementare a scos obligația de a da lână, porci, stupi și banii de scrisoare rămânând quinquagesima, prin care se lua o oaie și un miel la 25 de oi, o oaie, un miel și o mioară la 50 de oi.

Juzii satelor (foștii sau actualii cnezi) scutiți de quinquagesima, erau obligați să dea, „potrivit obiceiului vechi”, un caș și o desagă.

Preoții din satele românești erau și ei scutiți în continuare de quinquagesimă însă trebuiau să dea „o palmă de curele”, o desagă și o chingă de șa.³⁵

³⁴ Bunyitay Vincze, *A váradi püspökség története*, vol.II, Oradea, 1883op.cit., p. 200

³⁵ Liviu Borcea, *Obștea sătească în Bihor, voievozii și cnezii în sec. XIII-XVII*, în *Crisia*, XII, Oradea, 1982, p. 140

Obligația cnezilor de a da pătura și cașul reapare din nou în Registrul de dări din 1581-1582 , singurii scutiți de aceste obligații fiind cnezii jurați, pe perioada exercitării funcției.

Ocupația turcească în Ungaria și alipirea Crișanei la Transilvania

Până la mijlocul secolului al XVI-lea, marele domeniu al episcopiei catolice de Oradea a cuprins o parte din orașul Oradea, 86 de localități în comitatul Bihor precum și alte proprietăți în comitatele Zărand, Satu Mare, Crasna, Solnocul exterior, Szabolcs, Pesta și Nograd.³⁶ O parte din aceste proprietăți apăreau în Conscripția comitatului Bihor din anul 1552³⁷.

După înfrângerea Ungariei de către turci (1541), Crișana, Sătmarul și Maramureșul istoric vor trece la Principatul Transilvaniei, fiind între 1551-1556 și 1598-1606 sub stapânirea principilor protestanți.

Prin intrarea Crișanei în componența principatului și preluarea puterii de către protestanți, Episcopia catolică din Oradea și-a încetat existența iar în 1557, și-a pierdut și proprietățile.

Ulterior părți din fosta proprietate a episcopiei au intrat prin donații și vânzări în posesia unor familii nobiliare, de la care recuperarea ulterioară a fost foarte dificilă.

Un exemplu de asemenea donație princiară a fost satul **Sâc** , care în anii 1579, 1597 a făcut parte din proprietățile familiei Kornis³⁸.

Aceste familii nobiliare au devenit beneficiarele dărilor plătite de țărani români.

O situație mai exactă a satelor din domeniul Beiuș, de care țineau **Cărandul** și **Sâcul** apare în urbariul din 1600.³⁹

³⁶ Bunyitay, op.cit.vol.II, p.238-260

³⁷ Liviu Borcea, *Conscrierea Comitatului Bihor din 1552*, în *Crisia*, XXIV, Oradea, 1994, p.233-282

³⁸ Alexandru Roz, Kovács, Géza, op.cit., p.222

³⁹ David Prodan, *Domeniul Beiușului la 1600* , în *Anuarul institutului de istorie din Cluj*, V, 1962, p.36-110

Obligațiile ce reveneau țăranilor erau mult mai numeroase față de cele stipulate de episcopia catolică în 1548, nobilii având pretenții tot mai mari. Se dădea în primul rând dijma în porci împăratului, câte unul de turmă. Dacă numărul porcilor era între 10 și 4, ei se răscumpărau în bani.⁴⁰ Schimbări au apărut și la datul oilor. Țăranii trebuiau să dea o oaie cu un miel chiar dacă aveau numai 10 oi. Cnezilor li s-au recunoscut scutirile din 1582, ei fiind și acum obligați să dea doar două cașuri și o pănură. Dijmă în produse nu se mai dădea dar se pretindeau daruri în unt, găini, ouă, vânat, pește, piei de animale.

Vilyetul de Oradea (1661-1692)

De la transformarea unei părți din Ungaria în pașalâc, armatele otomane au asediat de mai multe ori cetatea Oradei, considerată „inima Ardealului”. Dacă în 1598 și 1658 asediile au fost respinse, în anul 1660, după 46 de zile, în care o garnizoană de 850 de oameni a ținut piept unei armate de 45.000 de luptători, la 27 august, cetatea capitulează, și se instaurează, pentru 32 de ani, Vilyetul de Oradea.

Referindu-se în jurnalul său de călătorie la Vilyetul de Oradea, Evlia Celebi notează: „*Vilyetul Oradea a fost cucerit în timpul domniei sultanului Mehmed Han al IV-lea de către marele serdar Köse-Ali pașa. Are un defterdar pentru dări, un independent al condicilor și un chehaia de ceauși și intendrent de ceauși agale pentru zece odale de ieniceri, dizdar, un vizir stăpân, un alaibei și ceribași. Sangeacul de reședință a pașalâcului este Oradea.*”⁴¹

Ca urmare principatul Transilvaniei pierde Bihorul, transformat în *vilayet* cu 5 sangeacuri: Biharea, Șinteu, Sâniob, Pomezău și Beiuș. Rămâne însă sub suzeranitat imperială partea de la nordul râului Er până în anul 1685, când începe ofensiva anti-otomană.

⁴⁰ Ibidem, p.44

⁴¹ *Călători străini despre Țările Române*, VI, Partea II, București, 1976, p.320

În perioada ocupației otomane, vechile sarcini ale cnezilor revin de actualitate, ei fiind cei care strângeau darea sultanului, darea pentru stăpânii de pământ unguri și turci, care vegheau asupra călătorilor ce treceau prin sat și care făceau dreptate în litigiile locale.⁴²

După anul 1660 are loc o uniformizare a obligațiilor iobăgești, stăpânirea otomană ținând cont doar de necesitățile aprovizionării armatei și de nevoile spahiilor turci, deveniți stăpânii acestor sate.

La început, țăranii au trebuit să plătească darea sultanului, câte un taler de haraci, dijma în grâu și abrac pentru spahii și bani de fum. Ulterior însă spahii au început să ia dijma din toate produsele pământului. Pe lângă acestea se plătea darea de fum, bani pentru lemne de foc, bani de fân, dijma după porci, după stupi, la care se adăugau numeroase daruri. Între acestea intrau două vaci de lapte pe an pentru spahiu și găini.

Dacă dările nu erau plătite la timp se lua de la obștea satului câte 60-80 de florini. Obligațiile de muncă se desfășurau pe pământul stăpânului și la diverse fortificații otomane.

Ocupația otomană a durat până în 1692, când zona a fost eliberată de austrieci și anexată domeniilor Casei de Habsburg.

Cărandul și Sâcul în secolul XVIII.

În chiar anul eliberării Oradiei și Bihorului de sub turci, Episcopia catolică s-a reinstalat în Oradea și în vechile sale drepturi, încă în același an, încercând să-și redobândească fostele proprietăți.

Prin diploma leopoldină din 24 nov.1693, împăratul Leopold I restituia episcopiei și capitlului toate bunurile, pe care le-au stăpânit în trecut. Măsura se înscria în politica Curții de la Viena de consolidare a catolicismului în Bihor.

⁴² Liviu Borcea, *Obștea sătească în Bihor, voievozii și cnezii în sec. XIII-XVII*, în Crisia, XII, Oradea, 1982, p.138

După refăcere, marele domeniu episcopal de Oradea s-a întins din zona de câmpie și de deal din jurul Orăzii până în bazinul Crișului Negru și în depresiunile Beiușului, Vașcăului și Beliuului,⁴³ și a cuprins 8 târguri, 159 de sate întregi și 4 săpânite parțial și 44 de predii. La începutul secolului al XVIII-lea, domeniul era organizat în două subunități, Oradea și Beiuș, fiecare cu personal economico-administrativ propriu, subordonat inspectorului domenal, care coordona activitatea economică.

Ca organ de control exista un *oficiu contabil de revizie*, care verifica toate veniturile și cheltuielile domeniului și centraliza veniturile bănești.

Mărturii importante, pentru cunoașterea satelor și a relațiilor feudate dintre locuitorii acestora și episcopul de la Oradea, ne sunt oferite de conscrierea generală a domeniului Beiuș din anul 1721⁴⁴.

În anul 1721, provizoratul Beiuș avea în subordine 6 șpanate, conduse de câte un *șpan*, între care și șpanatul de Groșeni sau Beliu⁴⁵.

Șpanatul de Beliu figura la conscrierea din 1721, cu 20 de sate, de la Hodișel la *Cărănd* și încă 10 predii.⁴⁶ În următorii 10 ani, numărul satelor din acest șpanat au crescut la 22 iar prediile la 19.

Ca structură socială ponderea o dețineau iobagii, care reprezentau aproape 77% din numărul capilor de familie înregistrați.

⁴³ Ana Ilea, *Organizarea domeniului Beliu în secolul al XVIII-lea*, în Ziridava, XIII, Arad, 1981, p. 150

⁴⁴ Arhivele Statului Oradea, Fond Episcopia rom.cat.Oradea, registre nr. 368, f.1-182

⁴⁵ Gh.Mudura, V.Covaci, *Conscrierea domeniului Beiuș în anul 1721*, în Crisia, Oradea, 1980, p.354-451

⁴⁶ Foste așezări depopulate în războaiele austriaco-turce și în timpul celor purtate de Francisc Rakoczi II.

Primul șpan de Beliu, menționat de conscripția din 1713, a fost *Marcu Gal*. El deschide un lung șir de funcționari, între care s-a remarcat Iosif Nagy, ce figura ca șpan în anul 1738.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cele trei districte românești (Beiuș, Vașcău și Beliu) erau compuse din 3 târguri, 124 de sate și 17 predii.⁴⁷

Relațiile feudale, abuzuri, reglementări

Pe domeniul Beliu, în majoritatea satelor, pământurile au fost date în folosința țăranilor. În privința modului de percepere a obligațiilor, criteriile au fost, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, uniforme. În anul 1722 între episcopul Emeric Csáki și populația satelor s.a încheiat o înțelegere în privința obligațiilor feudale, care erau stabilite în bani, în natură și în muncă. Pe lângă robotă, iobagii plăteau o taxă după mărimea lotului, nona pe produse, și mai trebuiau să facă și anumite daruri în natură.

Pe domeniul episcopal, obligațiile în bani au constat din taxa anuală sau *cens*, care se plătea după fiecare casă și taxa de răscumpărare a dijmei din produse și a muncilor. În șpanatul Beliu, plata se făcea în două rate, la Sf.Gheorghe și la Sf.Mihai.

Obligațiile în natură au constat la începutul secolului al XVIII-lea din *nonă* și din *decimă*, adică a noua și a zecea parte din toate produsele și din animalele mici. În cazul domeniului Beiuși însă episcopia a renunțat la una din aceste obligații în natură.

Vechea *dijmă din porci* era percepută în continuare dar porcii se dijmuiau numai dacă erau scoși la ghindă în pădurile domeniiale. În acest caz se dădea stăpânului un porc din 10, iar dacă numărul animalelor era mai mic, fiecare porc se răscumpăra cu 24 dinari. La această sumă se adăuga și taxa de pășunat câte 12 dinari la fiecare porc de un an.

⁴⁷ Ileana Șuta, *Organizarea domeniului episcopiei catolice din Oradea în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Lucrări științifice, Istorie-științe sociale-pedagogie*, Oradea, 1972, p 76-78

Tot obligații în natură erau și darurile pentru curtea domenială. Pe domeniul Beiușului se plătea darea pe unt, după vacile de lapte aflate în proprietate, și darea după pieile de vulpe și de jder. În anul 1721 aceste dări erau răscumpărate, încât, după fiecare vacă se plătea 30 de dinari sau 10 polturi. La piei, prețul de răscumpărare a fost diferit de la o localitate la alta, însă în șpanatul Beliului nu se plătea taxă pentru piei.

În sfârșit, obligațiile de muncă au constat în zile de robotă. Un iobag era obligat la 12 zile robotă pe an. Pe domeniul episcopal robota a fost răscumpărată. Totuși, în șpanatul Beliu pe lângă arendă, satele erau obligate la prestarea unor munci precum cositul, transportul lemnului pentru oficiali etc

Alte taxe încasate proveneau din monopolurile feudale, țăranii fiind obligați să plătească pentru dreptul de a produce și vinde băuturi, pentru morărit, pescuit, ghindărit. Taxele erau de 2fl pentru un cazan de țeică, și de 3 fl. pentru o moară.

Singurii scutiți de anumite obligații, printre care taxa pentru mori, cazane de țeică, vaci pe care le dețineau, pe perioada în care erau în funcție au fost „judicii”, care constituiau în fiecare sat intermediarul între stăpân, comitat și locuitorii pe care îi reprezentau.

Această înțelegere legată de obligațiile feudale de pe pământurile episcopiei, încheiată în 1722 de episcopul Emeric Csáki cu țăranii, a rămas neschimbată până în vremea episcopului Forgách Pál, care nu a mai respectat vechea înțelegere.

Odată cu apariția întreprinderilor domeniiale, obligațiile țăranilor au crescut. La aceasta se adaugă abuzurile administratorilor, șpanilor, jandarmilor, și pedepsele în caz de neascultare.

Din 1749, obligațiile răscumpărate au fost mărite. Pentru fiecare pereche de animale se plătea doi florini. Țăranii care nu aveau animale trebuiau să presteze o sută de zile de muncă cu

brațele, iar dacă nu era nevoie de muncă trebuiau să plătească pentru 50 de zile câte 4 groși pe zi. Cei care aveau 3-4 fii trebuiau să plătească câte 2 fl. pentru fiecare.⁴⁸ Alături de celelalte sarcini, după numirea lui Forgách la episcopie, țărani au fost obligați să care lemne și piatră, cu căruțele lor, pentru construcțiile domeniile. Numeroase abuzuri s-au făcut și în legătură cu dijma în porci. Funcționarii domeniile se purtau după bunul lor plac.

Aceste abuzuri au stat la baza mișcărilor țărănești din anii 1749-1751, la care au luat parte și locuitorii districtului Beliu. Nemulțumiți, țărani au trimis de trei ori delegați la Viena, la împărăteasa Maria Terezia, cu petiții.⁴⁹

În primele luni ale anului 1750, o comisie comitatensă de anchetă a cercetat, din ordin imperial, starea de lucruri din cele trei districte (domeniile) implicate în mișcare. Procesul verbal de anchetă din 20 martie 1750⁵⁰, conținea răspunsurile țăranilor iobagi din cele 23 de sate din domeniul Beliu, între care și **Sâcul (Seliște)**.⁵¹ Aceste răspunsuri reflectau indirect starea economică gravă a locuitorilor și nedreptățile la care au fost supuși de către șpanul Sebeșan Florea, administratorul domeniial și de soldații domeniile.⁵² Comisia a dat dreptate țăranilor, însă ulterior lucrurile au fost mușamalizate, ceea ce-i determină pe țărani să mai trimită două petiții. În cele din urmă

⁴⁸ Gheorghe Gorun, *Mișcările țărănești de pe domeniile Beiuș, Vașcău și Beliu de la mijlocul secolului al XVIII-lea*, în *Crisia*, 9, Oradea, 1979, p.171

⁴⁹ Gheorghe Gorun, *art. cit.*, p.167-181.

⁵⁰ Gheorghe Gorun, *Un document referitor la starea țăranimii de pe domeniul Beliu la mijlocul secolului al XVIII-lea*, în *Ziridava*, XIII, Arad, 1981, p.371-375

⁵¹ Arhivele Statului Oradea, Fond Episcopia romano-catolică Oradea, Acte economice, dos. 2323, f.67-77(district Beliu).

⁵² Szabó Dezső, *A magyarországi úrbérrendezés története Mária Terézia korában*. Vol. I., Bp. 1933 și H. Balázs Éva, *A váradi püspökség jobbágyainak megmozdulása a XVIII. század közepén* în *Századok*, vol.84, nr.1-4, Budapest, 1951, p. 320-332

Curtea de la Viena a dat în 1 iulie 1751 o decizie urbarială favorabilă țăranilor. Censul a fost fixat la 2 fl.de sesie, nona și decima conform înțelegerii din 1722, a fost redus numărul funcționarilor și al jandarmilor. S-a menținut în schimb obligativitatea lucrului la manufacturi. Nemulțumirile și unele frământări ale populației au mai continuat până în anul 1758, când episcopul Forgách a fost mutat la Vac și când s-a dat un alt rescript, care dispunea introducerea unui urbariu nou.

În acest sens, în ianuarie 1759, împărăteasa a trimis comitatului un urbariu în 8 puncte, cu referire specială la domeniile episcopale din Beiuș, Beliu și Vașcău. Ca urmare, în adunarea comitatensă din 6 mai 1759 a fost prezentat „urbariul universal”, aplicabil tuturor domeniilor nobiliare din comitat, inclusiv domeniului episcopal.

Reglementarea raporturilor urbariale, pe baza patentei Mariei Terezia, a început însă în anul 1769, iar răspunsurile la cele nouă puncte, precum și mărturiile comunităților de iobagi au fost adunate până în anul 1771, încât adevărata reglementare urbarială în Bihor a fost realizată abia în anii 1771-1772. Ea a fost identică cu cea din 1767 din Ungaria.

Pe baza conscrierilor, au fost alcătuite tabelele cu loturile și urbariile locale, rezultatul fiind mărirea constantă a prestațiilor iobăgești.⁵³

Față de domeniile nobiliare, pe domeniul episcopiei catolice situația a fost puțin mai bună, Episcopia pretinzând robota în natură și acceptând ca taxa și nona să fi răscumperate.

În ceea ce privește structura socială a locuitorilor satelor, majoritatea au fost iobagi și jeleri. Diferențierea între cele două categorii s-a făcut odată cu reglementarea urbarială, când țăranii care nu aveau în folosință suficient pământ, pentru a se încadra într-o optime de sesie, au fost considerați jeleri.

⁵³ Papp K., *Biharország jobbágynepe. A magánbirtok és jobbágyása a XVIII. században*. Debrecen, 1998, p. 114-124.

Primul Război Mondial

După izbucnirea războiului o parte din locuitorii satelor Cărand și Seliște au fost mobilizați și trimiși pe front. Conform situației înaintate de Parohia ortodoxă română, Consistorului din Oradea, în 1916 erau concentrați din comună 145 de locuitori, din care 137 au fost duși pe câmpul de luptă. Dintre aceștia au murit pe front 18, au fost răniți 25, au rămas invalizi 30 iar 5 au fost dați dispăruți.

Din Seliște au fost mobilizați 90 de locuitori, din care 90 au fost trimiși pe front, 8 au murit în război, 18 au fost răniți, 16 au rămas invalizi iar 4 au fost dați dispăruți.⁵⁴

Ca din toate parohiile din Bihor, și din satele Cărand și Seliște s-a solicitat o contribuție a comunei bisericești pentru scopuri militare. Comuna Cărand a dat 30 de cor. iar Seliște 10 cor., în ambele cazuri din averea proprie a comunității bisericești, fără să reușească să colecteze și de la localnici.

În memoria celor care au murit în acest război, cărândanii au ridicat o cruce-monument, lângă biserică. Pe cele două fețe ale crucii sunt trecute 30 de nume.

„MORȚI PENTRU PATRIE 1914-1919

(față)

ȚICA PAVEL

ȚICA VASILE

BUD POPA TEODOR

ROTAR IOAN

ȚICA ALEXANDRU

MICLEA SIMION

ROȘU GHEORGHE

ROȘU ALEXANDRU

ȚICA GHEORGHE

ȚICA PAVEL

ȚICA VASILE

RUS PAVEL

BRĂDEAN ANDREI

(verso)

ȚICA NATI

SAS IOAN

TIMĂȚ VASILE

ȚICA AUREL

SAS LECA

SAS ISAI

⁵⁴ S.J.A.N.Arad, Fond Parohia ortodoxă română Cărand, 1909/ 1918, nr. inv. 390, f. 116

ARDELEAN TEODOR
ARDELEAN IOAN
BOCIORT ANDREI
TIMĂȚ FLOREA
ZBANC IOAN

MANEA NICOLAE
BARNĂ PAVEL
RUS ILARIE
ARDELEAN IOAN
ȚICA GHEORGHE”

Gărzile naționale românești din Bihor

Constituirea gărzilor naționale în Bihor, în octombrie 1918, a fost la început o inițiativă spontană, locală. Pe măsura sosirii soldaților de pe front, pentru a asigura ordinea și siguranța vieții publice, pentru a apăra bunurile publice și private, în localități s-au înființat gărzii naționale provizorii, încă înainte de a veni ordonanța Consiliului Național Român din Oradea și Bihor.

Astfel în comuna Ucuriș din plasa Beliu, fiindcă jandarmii s-au dovedit incapabili să mențină ordinea iar populația le era ostilă, din inițiativa învățătorului Ioan Boțoc, a fost înființată o gardă națională.

După constituirea Consiliului Național Român din Oradea și Bihor la 3 noiembrie 1918, președintele ales pune problema înființării unui Consiliu Militar Român⁵⁵ pentru Oradea și Bihor. Ofițerii și subofițerii însărcinați cu organizarea gărzilor cercuale și comunale au depus jurământul în fața comandantului Consiliu Militar Român. Gărzile au fost subdivizate în sectoare, în funcție de cercurile pretoriale.

În cercul Beliu, cele 4 sectoare conduse de locotenentul Paul Teocar (Teochar) au fost Beliu, Agriș, Girișul Negru și Măraș.⁵⁶ Gărzile comunale au fost alcătuite exclusiv din țărani. Gărzile locale aveau între 5 și 10 membrii. Fiecare

⁵⁵ Consiliu Militar Român își va schimba numele în Comanda Gardei Naționale Române din Oradea Mare și Bihor, vezi Barbu Ștefănescu, *Gărzile naționale române din Bihor în lupta pentru unirea Transilvaniei cu România*, în *Crisia*, IX, Oradea, 1979, p.798

⁵⁶ Ibidem, p. 799

primea, în zilele când era în serviciu o soldă de 30 de coroane de la caseria Comitetului Național Român, dar suma fiind insuficientă, întreținerea gărzilor proprii a fost suportată de comune. Gărzile au fost desființate în aprilie 1919, când în Crișana s-a instalat administrația românească.

Reforma agrară din 1921

După instaurarea administrației românești, vreme de patru ani statul român a lucrat la reforma agrară, care, în forma finală, a fost una dintre cele mai radicale din Europa la acea vreme.

Legea pentru reforma în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș a fost adoptată în 30 iunie 1921. Printre altele ea prevedea ca să fie împroprietăriți și funcționarii locali.

La acea dată, suprafața plasei Beliu în componența căreia intrau 33 de comune era de 85.325 iugăre (491km), reprezentând în majoritate păduri. Unul dintre cei mai mari proprietari a fost episcopia romano-catolică.⁵⁷ În Cărand pământul era luat în arendă de obștea locuitorilor comunei.

Situația localităților Cărand și Sâc (Selișteea) în momentul reformei se prezenta astfel:

Localitate	Suprafață	Populație	Nr.case
Cărand	3701	804	155
Sâc	2352	595	120

Aplicarea reformei agrare în această plasă a vizat suprafața de pământ din hotarul a 32 din cele 33 localități, exproprierea și împroprietărirea constând din trecerea pământului din proprietatea episcopiei în cea a statului și mai ales în constituirea pădurilor și pășunilor comunale și în parcelarea și repartizarea unor loturi de cultură și a unor locuri de casă către cei îndreptățiți.

⁵⁷ Blaga Mihoc, *Aplicarea reformei agrare din 1921 în plasa Beliu, Jud.Bihor*, în *Crisia*, XIX, Oradea, 1989, p.289

Exproprierea a început în iunie 1922 și s-a încheiat la sfârșitul lunii septembrie. Repartizarea și destinația terenurilor expropriate s-a făcut pe comune.

În Cărand suprafața totală expropriată de la Episcopia romano-catolică a fost de 2678 iugăre 1535 stânjani din care pădure 1297 stânjani.

În anul 1922 comuna avea 163 de fumuri, 144 iugăre 1243 stânjani pășune în hotarul propriu și 42 iugăre 1528 stânjani de pădure în hotarul comunei Dulcele din județul Arad.⁵⁸

Pământul expropriat a fost repartizat astfel:

1. Teren de cultură la 166 îndreptățiți din Cărand - 388 iugăre.
2. Locuri de casă la 135 de îndreptățiți din Cărand- 33 iugăre și 1200 stânjani
3. Interese generale Cărand - 75 iugăre 400 de stânjani
4. Pășune comunală Cărand 533 iugăre 912 stânjani
5. Pădure comunală Cărand - 1163 iugăre.

Printre cei împrumătați s-au numărat și coloniștii slovaci

În satul Sâc (Săliștea) suprafața expropriată de la Episcopia romano-catolică a fost de 1211 iugăre și 493 stânjani.

Pământul expropriat a fost repartizat astfel:

1. Teren de cultură la 39 țărani- 71 iugăre 1300 stânjani
2. Locuri de casă la 62 îndreptățiți-16 iugăre 1293 stânjani
3. Interese generale - 94 iugăre 279 stânjani
4. Pășune comunală - 651 iugăre 206 stânjani
5. Pădure comunală- 377 iugăre 615 stânjani.⁵⁹

Modul de repartizare, care nu întotdeauna a ținut seama de necesitățile reale ale fiecărei comune în parte, a trezit multe

⁵⁸ Vezi Arhivele Naționale Oradea, fond C.A.B. dos.124, f. 7 apud Blaga Mihoc, *art.cit.*, p.296, nota 34

⁵⁹ Blaga Mihoc, *Aplicarea reformei agrare din 1921 în plasa Beliu*, jud. Bihor în Crisia, XIX, Oradea, 1989, p. 301

nemulțumiri iar contestațiile și rezolvarea lor s-a întins până în 1940.

În paralel, în multe sate între care și *Cărandul și Sâcul*, după reformă locuitorii nemulțumiți de pământul puțin primit au început să ia din pământurile destinate pășunii comunale.

În acest sens, un raport sosit la prefectură din plasa Beliu în 3 august 1929 arată că locuitorii din *Cărand* și *Sâc* au acaparat în anul 1922 o suprafață de 80 respectiv 40 iugăre din pășunile lor comunale.

Pe de altă parte, în plasa Beliu mulți din cei îndreptățiți fie n-au fost trecuți pe liste fie au fost exproșionați. Cererile de reparare a lucrurilor sunt numeroase. Astfel, 24 de țărani din *Cărand* în frunte cu fostul voluntar Pavel Ardelean, cereau comisiei județene, în octombrie 1930, să-i treacă în tabelul de împroprietărire și în același timp să mărească suprafața loturilor tip ce li se cuveneau.

Ca urmare a cererii, la 22 octombrie 1930, comisia a hotărât ca 11 din cei 24 solicitanți să fie împroprietăriți.⁶⁰

În același timp 54 de locuitori îndreptățiți dar omiși din satul Bărzești au primit, în 1930, 98 de iugăre și 274 stânjani în hotarul comunei Cărand.⁶¹

Perioada grea prin care a trecut economia rurală în anii crizei din 1929-1933 a contribuit la creșterea numărului de vânzări legale și ilegale ale loturilor atribuite prin legea reformei agrare. Cele mai multe vânzări au fost efectuate în Tăgădău și Beliu în anul 1937, cu toate că guvernul a încercat să vină în sprijinul gospodăriilor țărănești.

O asemenea încercare a fost expoziția zootehnică din 11 sept. 1927 de la Beliu, la care au participat și prefectul județului. După jurizare s-au distribuit diplome de onoare unor locuitori din Chișlaca, Coroi, Beliu și diplome de recunoștință

⁶⁰ Ibidem, p.305

⁶¹ Arhivele Naționale Serviciul Oradea, fond.C.A.B., dosar. 118, file. 39,44 ; dosar 123, f.33,68

unor locuitori din Benești, Bochia, Mocirla, **Sâc**, Tăgădău pentru bovine și porcine.⁶²

Al Doilea Război Mondial

După intrarea României în război din toate satele din zonă cei apți au fost mobilizați și trimiși pe front, mulți murind, fiind răniți sau dați dispăruți, la fel ca în Primul Război Mondial. Pe lângă aceste jertfe, satele Cărand și Sâc s-au aflat în septembrie 1944, cu ocazia luptelor purtate de armatele române cu armatele horthyste, care au invadat țara, în plin câmp de război, suferind numeroase distrugereri.

Luptele de pe Crișul Alb din septembrie 1944. Aliniamentul Cărand-Prunișor -Sebiș

La 23 aug. 1944, când armata română a întors armele împotriva armatei germane și a aliaților ei, s-a pus problema acoperirii, asigurării frontierei de vest. Pentru zona Beliu s-a făcut apel la Batalionul fix regional Criș, cu sediul în Buteni, care fusese înființat la 22 sept. 1943. Batalionul avea două companii (Sebiș și Gurahonț), formate din mai multe plutoane încadrate cu oameni vârstnici, din localitățile situate pe defileul Crișului Alb și conduse de învățători în rezervă.

În 11 sept. 1944, pentru apărarea frontierei între Prunișor și Macea, potrivit Ordinului de operații nr. 1 al Diviziei 1 Inf. s-a constituit „Grupul Crișuri” format din Reg. 85 Inf., Reg. 93 Inf., Batalionul fix, Școala of. rez. Bacău și Reg. 38 artilerie. Inamicul, care ataca pe direcțiile Beliu- Cărand- Sebiș și Bocsig- Bârsa- Sebiș, trebuia oprit să pătrundă în defileul Crișului Alb. Pentru aceasta se impunea alcătuirea unui punct de rezistență pe aliniamentul Cărand-Prunișor-Sebiș-Buteni.

La 14 sept. 1944, hortiștii au străpuns rezistența grânicerilor și au trecut frontiera de stat a României.

⁶² Blaga Mihoc, *Aplicarea reformei agrare din 1921 în plasa Beliu*, jud. Bihor, în *Crisia*, XIX, Oradea, 1989, p. 308

Conform Ordinului de operațiuni nr.4 din 15 sept. 1944, emis de Comandamentul Școlii of.rez.Bacău, au fost stabilite dispozitivele de apărare pe plutoare.

Acestea trebuiau să ocupe și să organizeze poziții:

- panta dealului Imaș, de la cimitir spre cătunul Toplița
- în zona șoselei Cărand-Sebiș
- aliniamentul satului Prunișor
- în lunca spre Dâmbul Râtului
- pe pantele Dealului Băii
- liziera pădurii Cerniște, spre pârâul Teuz, cu frontul spre Cărand.

Plutonul II, comandat de sublocotenentul Marinescu Nicolae, întărit de o grupă de pușcași de la plutonul III și două aruncătoare de mine de 60 mm, a fost amplasat pe panta dealului spre Cărand.

Plutonul III, comandat de sublocotenentul Andreian Vasile, întărit cu o piesă de brand de 60 mm, și-a organizat apărarea în stânga șoselei Cărand-Prunișor, în lanurile de porumb.

Plutonul de mitraliere, sub comanda sublocotenentului Stoienescu Ion a amplasat o grupă în avanpost spre Cărand.

Inamicul, care dispunea de efective mult superioare, în 16 sept.1944 a dezlănțuit un atac puternic pe direcția Beliu - Cărand – Prunișor - Sebiș. În apărare, Divizia I Inf. a concentrat toate forțele Școlii de ofițeri în rezervă Bacău pe acest aliniament.

Batalionul fix, împreună cu detașamentul loc. col. Gheorghiu, s-a repliat la nord de satul **Sâc** și, sprijiniți de un pluton de aruncătoare de 120 mm, de la Șc.de ofițeri rez. nr. 2 Bacău, au respins atacurile inamicului. În timpul nopții, Batalionul fix a ocupat o nouă linie de apărare, pe comunicația **Sâc** –Prunișor, la 200 m nord de liziera satului **Cărand** iar detașamentul loc.col. Gheorghiu la **Sâc**. În dimineața zilei de 17 sept.1944 ungurii au bombardat **Cărandul** cu artilerie grea, artilerie de câmp și aruncătoare.

În luptele de la **Cărand**, din partea Școlii de ofițeri au participat 4 ofițeri, un subofițer, 124 elevi. Pierderile suferite: un ofițer rănit, un elev mort, 3 elevi răniți și 6 elevi dispăruți.

Detașamentul loc.col. Gheorghiu s-a retras prin **Cărand** spre Prunișor-Ighești. Batalionul fix s-a retras la sud de satul Prunișor, misiunea de apărare rămânându-i companiei a treia a Școlii de of. rez.Bacău, comandată de căpitanul Mircea Gherman, care se afla la nord de satul **Cărand**, companiei de grăniceri și unui pluton de branduri de la aceeași școală.

Luptele de la **Prunișor-Cărand** au făcut multe jertfe în rândul elevilor și comandanților Școlii de ofițeri rezerviști din Bacău. Printre cei care și-au dat viața au fost căpitanii Eugen Dobrilă și Grigore Andrei și sublocotenentul Vasile Andreian.

În 19 septembrie înaintarea armatelor horthyste a fost oprită iar armata română, ajutată de unități sovietice, a început ofensiva pe direcția Sebiș-Prunișor-Beliu. Batalionul fix s-a deplasat la Prunișor și s-a încadrat în dispozitivul de urmărire a inamicului. La **Toplița**, în dispozitivul Batalionului s-a încadrat și un grup de ostași sovietici cu un tun remorcat de un camion. Tunul a fost pus la bătaie la **Sâc** și la Mocirla. De la **Cărand** Batalionul fix s-a deplasat spre Nermiş.⁶³

În același timp, coloanele inamice în retragere au fost bombardate pe liziera pădurii dintre **Sâc** și **Cărand**. Luptele au continuat, armatele horthyste retrăgându-se pas cu pas spre frontieră.

Conform mărturiilor oamenilor, în luptele de la **Cărand**, au murit atât ofițeri cât și soldați români. Dar au murit și mulți unguri, înmormântați ulterior în gropi comune, fără a mai fi identificați.

⁶³ Radu C.Cristache, *Istoricul luptelor de la Prunișor și Cărand*, apud.Vasile Brăiloiu, Monografia satului Prunișor județul Arad, Editura Viața arădeană, Arad, 2008, p.103-123; Ioan Tuleu, *Război pe Mureș și pe Crișul Alb*, în Administrație românească arădeană, vol.VII, coord.Doru Sinaci, Emil Arbonie, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2013, p.373-385

În fața școlii din Cărand, a fost pusă o cruce-monument cu chipul sublocotenentului Boscovici Dumitru și cu următorul text:

**„EROU SUBLOCOTENENT
BOSCOVICI DUMITRU
NAS. 21 I 1923 PLOIEȘTI
DEC. 17 IX 1944 ÎN LUPTELE DE LA CĂRAND”**

Tot în amintirea eroilor, în anul 1989, în curtea bisericii din Cărand a fost ridicată o troiță cu următoarea inscripție:

„SFINȚILOR APOSTOLI RUGAȚI-VĂ PENTRU PACEA LUMII ȘI MÂNTUIREA SUFLETELOR NOASTRE. ÎN AMINTIREA EROILOR CĂZUȚI ÎN LUPTELE PENTRU LIBERTATE ȘI DEMNITATEA NEAMULUI ROMÂN DECEMBRIE 1989.”

În sfârșit, locuitorii din Seliștea au ridicat și ei în memoria ostașilor morți în cele două războaie, un monument în cimitir, pe care se poate citi:

**„SOLDATUL NECUNOSCUȚ
EROILOR NOȘTRII CĂZUȚI LA DATORIE, PRIZONIERI ȘI VICTIME ALE CELOR DOUĂ RĂZBOAIE MONDIALE. IULIE 2013”.**

Comunizarea țării

Dacă în perioada interbelică, în România, Partidul Comunist nu avea 1000 de membrii, între anii 1945-1948 și-a făcut treptat loc pe scena politică, după care și-a asigurat controlul deplin asupra tuturor instituțiilor politice majore, eliminând ceilalți poli de putere. Drumul i-a fost netezit de strategia sovieticilor care, între 1944-1947, au redus la o treime dimensiunile armatei române, înlocuind-o cu trupe rusești ca garante ale noii ordini ce se instaura.⁶⁴

Printre măsurile luate pentru consolidarea puterii comuniste s-au numărat: preluarea controlului deplin asupra guvernului în martie 1946, fraudarea alegerilor din noiembrie 1946 pentru a obține o mai bună reprezentare politică a comuniștilor, interzicerea Partidului Național Țărănesc, cel

⁶⁴ Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, trad. Delia Răzdolescu, Fundația Academia Civică, București, 1997, p.56-57

mai mare partid de opoziție, în iulie 1947, constrângerea regelui României să abdice în decembrie 1947, impunerea fuziunii Partidul Social Democrat cu Partidul Comunist pentru a forma Partidul Muncitoresc Român în februarie 1948⁶⁵ și adoptarea unei noi constituții după modelul celei sovietice în aprilie 1948.⁶⁶

În felul acesta, România a devenit statul unui singur partid. Conducerea partidului a trecut la alte măsuri, precum naționalizarea și centralizarea economiei, exproprierea terenurilor mai mari de 20 ha, reorganizarea administrativă a țării, restructurarea armatei și justiției, fuziunea silită a Bisericilor Greco-Catolică și Ortodoxă și transferarea proprietăților Bisericii Greco-Catolice către Biserica Ortodoxă.

În timp, în urma eforturilor de recrutare, numărul membrilor de partid a ajuns în 1948 la un milion. Însă, în ciuda numărului mare, partidul comunist român a fost dependent de Uniunea Sovietică, fără de care n-ar fi putut ajunge la putere⁶⁷. Vreme de aproape două decenii țara a fost împânzită de consilieri sovietici. Ei au contribuit la epurarea rivalilor lui Gheorghiu-Dej, au consiliat autoritățile române în privința Canalului, a industrializării forțate, a reformei monetare și au supervizat aparatul represiv din România, îndeosebi a Securității, înființată în 1948.

Partidul Comunist Român a funcționat ca un partid-stat, cu structuri duble interconectate după modelul Uniunii Sovietice, în care partidul stabilea directivele politico-ideologice iar statul implementa politicile partidului. Întietatea partidului era consfințită prin constituție, aparatul de stat fiind transformat într-un instrument al acestuia.

⁶⁵ Gail Kligman, Katherine Verdery, *Țărani sub asediu. Colectivizarea agriculturii României (1949-1962)*, Editura Polirom, 2015, p. 67

⁶⁶ <http://legislatie.resurse-pentru-democratie.org/constitutie/constitutia-republicii-populare-romane-1948.php>

⁶⁷ Gail Kligman, Katherine Verdery, op.cit., p.68

Una dintre primele practici instituționalizate a fost supravegherea. Oricine din administrația de stat putea deveni dușman al poporului, dacă nu executa ordinele primite de la partid.

A doua practică a fost propaganda, menită atât să legitimizeze regimul cât și să educe, adică să ridice nivelul politic și cultural al maselor, care se făcea în toate modurile posibile, cu voia și fără voia celor ce trebuiau lămuriți.

Prin urmare, comunizarea țării, cu toate schimbările pe care le-a adus, s-a făcut în forță, chiar prin teroare când populația a opus rezistență.

Rezistența anticomunistă în Bihor și represaliile securității

Printre cei care au încercat să organizeze o rezistență anticomunistă în Bihor, pe Crișul Alb a fost Bărdaș Ioan⁶⁸, **parohul din Sâc**. În acest sens Bărdaș a purtat unele discuții pentru înființarea unei „organizații de rezistență secretă, al cărei fir să meargă pe Valea Crișului Alb”, cu frații Stănescu, din București, unul avocat și celălalt ofițer aviator.

Organizația înființată, cu numele „Horea, Cloșca și Crișan”, a început să funcționeze din 1947 și din ea au făcut parte un inspector școlar (Ioan Blăgăilă), învățătorul din Beliu (Aurel Leucuța) și 30 de țărani din zonă.

În mai 1948, Ioan Bărdaș, fiind înștiințat că se află pe lista de arestați, s-a ascuns în Munții Codrului. După trei ani de pribegie, în 14 septembrie 1951, pe când se afla ascuns în podul grajdului la Simion Valea, din Groșeni, a fost arestat în urma unui denunț. A fost acuzat de „uneltire” împotriva statului democrat-liberal. Pentru trecutul său legionar și pentru că ar fi făcut parte din „mișcarea națională de eliberare” a fost condamnat la 20 de ani muncă silnică, din care a executat 12

⁶⁸ Născut în 1913 în Inand, absolvent al Academiei Teologice din Oradea, Ioan Bărdaș a fost numit inițial preot în parohia Groșeni și din 1946 în parohia Sâc.

ani și 10 luni. După arestare a cunoscut „calvarul” închisorilor de la Arad, Timișoara, Jilava, Gherla, Capul Midia și Aiud, unde a petrecut zece ani.

A fost eliberat pe data de 31 iulie 1964, prin Decretul de grațiere nr. 114 din 1964 . Întors din detenție, Consistoriul Eparhial al Episcopiei Ortodoxe Române Oradea, în ședința de 26 ianuarie 1965, i-a interzis săvârșirea lucrărilor sfinte pe un timp egal cu timpul de detențiune specificat în sentințele de condamnare.

Ioan Bărdașu a fost doar unul din cei 33 de preoți ortodocși bihoreni care au suferit în temnițele comuniste pentru credința lor.⁶⁹

Etatizarea

Tranziția de la societatea capitalistă la societatea socialistă a fost scurtă, pentru că măsurile au fost radicale. Esența schimbărilor a constat în faptul ca, atunci, s-a luat de la cei puțini care aveau foarte mult și s-a dat la cei mulți, care aveau foarte puțin sau deloc. Așa s-a realizat uniformizarea proprietăților, iar mijloacele de producție etatizate au devenit „bunuri ale întregului popor”⁷⁰.

Trecerea la o agricultură socialistă

Trecerea la o agricultură socialistă, impusă de comuniști în România, la ordinul Moscovei, a fost „reforma” sovietică cu cele mai serioase consecințe.

Rezoluția Kominformului, prin care se impunea colectivizarea agriculturii, datează din 1948, însă procesul de colectivizare din România a fost „pregătit”, prin câteva măsuri și legi care s-au luat, tot la ordinele Kramlinului, începând cu anul 1945. Prima măsură a fost deportarea germanilor la muncă

⁶⁹ Cristina Pușcaș, *Biserica în lanțuri*, 2013, <https://www.google.ro/#q=Cristina+Pu%C5%9Fca%C5%9F%2C+Biserica+%C3%AE+lan%C5%A3uri%2C+2013%2C+www>

⁷⁰ Constantin Rotaru, *Socialism și Capitalism în teorie și practică fiscală*, Editura Karta-Graphic, Ploiești, 2011, p. 30

în URSS în anul 1945, în contul reparațiilor de război, și confiscarea averilor acestora.

Apoi prin Decretul –Lege 187/ 1945 s-a făcut o nouă reformă agrară. La nivel de țară, Legea reformei agrare a expropriat 1.443.911 hectare de la 143.219 deținători distribuind 1.057.674 de ha la 796.129 țărani, care aveau în proprietate terenuri sub 5 ha. Restul de 387.565 ha a rămas în proprietatea statului. O parte din acest pământ a format baza gospodăriilor de stat. În anul 1948, terenul din proprietatea statului a sporit odată ce exproprierea a 940.000 ha, de la o mare parte din proprietarii mari rămași, de la prizonierii de război, de la dușmanii poporului și de la biserici și școli. Odată cu pământurile au fost expropriate toate utilajele agricole de pe proprietățile respective, asigurând în acest mod inventarul gospodăriilor de stat.⁷¹

După încheierea reformei agrare, în anul următor, prin Legea 68 /1946 au început rechizițiile de alimente, adică introducerea cotelor obligatorii ce trebuiau predate statului.

În acest sens, decretul nr. 131/1952 stipula la art.1: „Nerespectarea obligațiilor de predare în termen de către gospodăriile agricole individuale și cetățeni a grâului, orzului, ovăzului, porumbului, floarea soarelui, precum și a celorlalte produse supuse colectării, atrage după sine, pentru cei ce au această obligație, o răspundere materială, care constă în obligarea acestora pe cale judecătorească, la plata unei amenzi civile, a cărei sumă poate atinge până la de două ori valoarea produselor nepredate în termen, socotită la prețul pieței neorganizate. În afară de amenda prevăzută, instanța va dispune executarea silită în natură, a cantităților de produse nepredate în termen”.⁷²

⁷¹ Dumitru Șandru, *Reforma agrară din 1945 în România*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2005, p.190-191

⁷² Buletinul Oficial, nr. 30, 18 iunie 1952, p. 2.

Măsurile represive împotriva celor ce nu-și plăteau cotele puteau fi extreme. Pe de la amenzi până la condamnări la 12 ani de închisoare.

Cei care stârneau agitație împotriva cotelor, au fost în unele sate împușcați în cap, ca să știe toți cei care nu ar fi predat cotele că așa vor păți și ei.⁷³

Declanșarea oficială a colectivizării în România după modelul sovietic a început imediat după *Rezoluția Plenarei Comitetului Central din 3-5 martie 1949*.

Cu toate că Biroului Politic al PRM a subliniat că în România nu va fi impusă o colectivizare de masă, procesul fiind gradual iar intrarea în Gospodăria Agricolă Colectivă liber consimțită, încă de la început, în spatele procesului de colectivizare s-a aflat un întreg aparat birocratic, format din organele de partid și de securitate, care au avut sarcina să trimită rapoarte săptămânale și lunare referitoare la progresele făcute iar când țaranii s-au împotrivit să ia măsuri speciale. Aceste măsuri au instaurat în sate teroarea.

Teroarea, care va însoți, pe tot parcursul procesului colectivizării, omul de la sat, a fost legiferată, în aprilie 1949 prin decretul nr. 183, care prevedea închisoare corecțională de la 1 la 12 ani și amendă între 10 000–100 000 pentru „Nerespectarea deciziunilor luate de Consiliul de Miniștri, ministere, de organele locale ale puterii de Stat, cu privire la executarea Planului de Stat, precum și nerespectarea deciziunilor referitoare la dirijarea, organizarea și controlul producției, circulației, distribuției și consumului mărfurilor și produselor de orice fel, neprevăzute în Planul de Stat” (art. 2, lit. a), și muncă silnică de la 5–15 ani și amendă 50 000–200 000 de lei pentru „Dosirea, distrugerea ori denaturarea produselor sau mărfurilor” (art. 4, lit. d)⁷⁴

⁷³ Gail Kligman, Katherine Verdery, *Țărani sub asediu. Colectivizarea agriculturii României (1949-1962)*, Editura Polirom, 2015, p.120

⁷⁴ *Decretul nr. 183/1949 pentru sancționarea infrafracțiunilor economice*, În vigoare de la 30.04.1949. Publicat în Buletinul Oficial nr. 25 din 30.04.1949.

Cei care s-au opus regimului prin forță au sfârșit în închisori sau morți, însă oamenii au fost închiși își pentru mult mai puțin, de pildă pentru că refuzau să se înscrie în colectivele „constituite voluntar”, pentru că-l înjurau pe președintele colectivului, pentru că îi îndemneau pe alții să se retragă din colectiv etc.

La un bilanț sumar, până în 1951, în România au fost închiși în închisorile comuniste, terorizați, deportați peste 89.000 de țărani.⁷⁵

Un exemplu concret în acest sens este cel al represiunii „*rebeliunii țăranilor*” din 1949 din Bihor.

În a doua parte a anul 1949, după declanșarea revoltelor țărănești din 28 iulie 1949, nivelul represiunii comuniste a atins cele mai înalte cote.

„*Rebeliunea din 1949*”, determinată de cotele uriașe impuse, de raționalizarea alimentelor, de dirijarea și îngrădirea activității morilor, de limitarea comerțului și de amenințarea cu *Legea sabotajului economic*, a cuprins și comunele plaselor din sudul Bihorului.

La rebeliunea din Bihor au participat 17.441 de persoane din 54 de sate. Din plasa Beliu au participat 655 de țărani români, din 4 comune, dintre care pașnici 355 și violenți 399. Dintre aceștia 386 au fost săraci, 217 mijlocași și 52 chiaburi.⁷⁶

Represaliile nu au întârziat nici aici să apară, soldându-se cu execuții sumare, fără judecată, arestări, internări și deportări în Dobrogea. Din Bihor au fost ridicate 863 de persoane. Odată cu ridicarea li s-au confiscat toate averile, care au intrat în proprietatea statului.

⁷⁵ Gail Kligman, Katherine Verdery, *Țărani sub asediu. Colectivizarea agriculturii României (1949-1962)*, Editura Polirom, 2015, p. 154

⁷⁶ Augustin Țărău, Nicolae Mihu, *Îngrădirea și desființarea chiaburimii- etapa a doua a politicii agrare a P.M.R.*, în *Crisia, XXX*, Oradea, 2000, p 383

Din Cărand au fost deportați în Dobrogea Rus Ambrosie zis Tuca cu soția, fiul său Rus Florea cu soția, Rus Savu zis Heblea cu soția și fiul acestuia Rus Vasile cu soția. I-au dus în câmp și „*or avut acolo făcute sate pântru ii*”⁷⁷. Rus Ambrosie a murit acolo.

Oficiosul Partidului, cotidianul „Crișana” a trecut sub tăcere toate manifestările cu caracter anticomunist, toate execuțiile publice ale capilor revoltei, abundând în schimb în relatări propagandistice despre producțiile excepționale de grâu, despre entuziasmul țăranilor convocați la muncile voluntare și despre receptivitatea sătenilor la noua ideologie comunistă.⁷⁸

Transformarea socialistă a satului și timpul în care țăranimea “a fost convinsă” să pășească pe calea cooperativizării a durat peste un deceniu.

Modul în care a avansat procesul de colectivizare a fost diferit de la o zonă la alta a României, în funcție de rezistența locală.

Dacă ne referim la regiunea Crișana lucrurile au mers la început foarte încet, cu proteste și revolte ca, spre sfârșit, ritmul înființării de gospodării agricole colective să se accelereze.

Întovărășirile agricole

O primă formă, mai puțin radicală de cooperatie și mai ușor de acceptat de către țărani, a fost aceea a Întovărășirilor.

Decretul 151 din 10 iunie 1950 de comasare a loturilor prin schimburi de terenuri netezea calea înființării Întovărășirilor agricole și Gospodăriilor agricole colective. După moartea lui Stalin, între anii 1953-1955 a urmat o perioadă de relaxare, în care s-au înmulțit *Întovărășirile*, în care țăranii au pus la un loc pământurile, urmând să-l lucreze în comun, folosind tot în comun uneltele și mașinile agricole, puse la

⁷⁷ Inf.Vasile Rus Badea, n.1941 Cărand

⁷⁸ Cristina Puscas, *Revoltele țărănești*, 10 March 2013 vezi www.memoriarezistentei.ro/category/.../revoltele-taranesti-din-1949/

dispoziție de stat⁷⁹. Impozitele agricole și cotele în natură erau plătite individual și de asemenea țărani erau obligați să încheie contracte cu Coperativa .

Activitatea agricolă a membrilor Întovărășirilor a fost una planificată la nivel regional, raional și local, fiind riguros îndrumată și urmărită de Comitetele executive ale Sfaturilor Populare.

Sub presiunile noii conduceri comuniste, în anul 1956 în **Cărand** a luat ființă Întovărășirea agricolă „9 mai” iar în **Sâc (Seliște)** Întovărășirea agricolă „Viața Nouă”, ambele având câte un președinte.

Dat fiind relativa libertate a țăranilor de a opta, nu toți locuitorii celor două satele au intrat în Întovărășiri iar cei mai mulți, dintre cei care au intrat, nu au intrat cu tot pământul, în ciuda muncii de convingere, ce era dusă de cei care răspundeau în localitate de agricultura socialistă. Aceștia aveau sarcina de a-i lămuri pe membrii întovărășirilor să intre cu tot pământul și să atraga noi membrii.

Printre angajamentele luate la analiza activității celor două Întovărășiri a fost și aceea ca toți membrii și președinții să fie înscrși cu tot pământul pe care îl posedă.

Totuși, lucrurile nu au mers în direcția dorită de partid. Dacă în Sâc, în toamna lui 1958, țărani au reușit să lucreze pământul în comun, în Cărand, munca în cadrul întovărășirii continua să se desfășoare individual. Atragerea de noi membrii stagna și ea, oamenii manifestau rezerve. Așa se face că din cei 19 deputații aleși în acea vreme în Cărand, erau în Întovărășire 11, 3 nu aveau pământ iar 5 nu erau membri.

În cele din urmă Întovărășirile din comuna Cărand s-au desființat și în locul lor au fost înființate cele două gospodării agricole colective.

Gospodăriile agricole colective

Acțiunea de cooperativizare a agriculturii s-a încheiat în țară în primăvara anului 1962, „cu victoria deplină a revoluției

⁷⁹ Cele naționalizate și cele cu care au intrat în Întovărășire țărani.

agrare socialiste”⁸⁰. 96% din suprafața arabilă a țării a fost inclusă în gospodăriile agricole, concepute după model colhozurilor sovietice.

Colectivizarea în Cărand și Sâc s-a finalizat tot în 1962, chiar dacă actul prin care „*țărani muncitori*” din Sâc⁸¹ „*se unesc de bună voie*”, constituindu-se în Gospodăria Agricolă Colectivă „*Drumul Belșugului*” a fost aprobat provizoriu de Comisiunea Centrală în 30 august 1951. Sediul G.A.C. a fost la început Căminul cultural. Conform actului de înființare, în gospodăria agricolă au intrat 162 de familii cu 404, 34 ha, din care 102 de familii sărace cu 165, 30 ha și 60 de familii mijlocașe cu 239, 04 ha, toți români.⁸²

Așa cum se poate vedea, în gospodărie au intrat în primul rând țărani săraci, urmași, după ce au fost convinși, de mijlocași. Locuitorii din Sâc au avut tot timpul o situație modestă, încât în localitate n-a putut fi nimeni declarat chiabur.

Avea intrată în proprietatea coperativei prin membrii gospodăriei a fost formată din 393, 4 ha teren arabil, 6,69 fânețe naturale și 4,24 ha de vie, 75 cai, 12 boi, 71 de pluguri, 66 grape, 3 semănători porumb, 6 prășitori și 78 care și căruțe. Decizia definitivă de constituire poartă numărul 133/ 1962 și ea este semnată de Traian Gârba, președintele Comitetului executiv al sfatului popular al regiunii Crișana.

La fel, G.A.C. „Teuzul” din Cărand a început să funcționeze în ianuarie 1962, adică în anul în care s-a încheiat de fapt colectivizarea.

⁸⁰ Lucian Petraș, Antoniu Martin, *Cooperativele Agricole de Producție în lumina fondurilor deținute de Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale în* [www.arhivelenationale.ro/.../13%20petras,%20lucian\(2\)corectat%20la%20Arad.pdf](http://www.arhivelenationale.ro/.../13%20petras,%20lucian(2)corectat%20la%20Arad.pdf)

⁸¹ Vezi Anexa

⁸² S. J. A. N. Arad, Fond C.A.P Cărand „Teuz”, nr. inv. , 1, f 1

Rus Vasile Badea își amintește: „În 1961 am plecat în armată și a dat telefon după mine de la primărie să vin să semnez cererea, tata meu nu o vrut să intre, și n-am venit ...”⁸³

Primul președinte al Gospodăriei Agricole Colective din Cărand a fost Rusu Gligore iar contabil Popa Cornel. Din anul 1965, Gospodăriile Agricole Colective își vor schimba numele în Cooperative Agricole de Producție și sub această denumire vor funcționa până în 1989, când vor fi desființate.

Prin Revoluția din decembrie 1989, după 44 de ani de comunism este reinstaurată democrația.

*Monumentul eroilor din
Primul Război Mondial*

Inscripția de pe monument

⁸³ Rus Vasile Badea, n.1941, Cărand.

*Bustul sublocotenentului erou
Boscovici Dumitru*

*Troița pentru eroi din
curtea bisericii*

Monumentul eroului necunoscut. Cimitir Seliștea

Capitolul III

Populația

Primele informații despre populația satului Cărand sunt de dată relativ târzie și anume de la recensământul populației din 1720, când în localitate au fost înregistrate 3 familii de iobagi.⁸⁴

După mai bine de 60 de ani, în 1786 în localitate existau 52 de familii, ca la conscripția din 1851 numărul locuitorilor să ajungă la 389 iar în cea din 1869 la 587.

Românii

Populația din Cărand și Sâc a fost și este și azi majoritar românească și ortodoxă, dar există și locuitori de alte confesiuni (penticostali, bapțiști). Numele de familie vechi din Cărand au fost la mijlocul secolului al XIX-lea: Barna, Brădean, Bene, Bociort, Bud, Cofan, Costuț, Floruț, Hanc, Jula, Marchiș, Roșu, Rus, Țica, Țole, Sas, Valea. Ca statut social locuitorii satului figurau ca „plugari” sau „economi”, la care s-au adăugat și câțiva meșteșugari și pădurari.

În satul Sâc (Seliște) vechile nume de familie au fost: Ardilean, Bătrânu, Bociort, Bogdan, Bornea, Borza, Bulzu, Ciobanu, Ciul, Ciurar, Costuț, Diș Dudașiu, Dușa, Ercanu, Faur, Fărcea, Filipașu, Gabor Groza, Iercan, Jurcău, Lucea, Prăștean Popa, Pruncuțiu, Stantiu, Tamașiu, Țole, Varadeu, Vidican etc.

Slovacii

Alături de români, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în localitate au fost colonizați slovaci din Șomcuta Mare și Alejd, de religie catolică, care și-au construit case, separat, în cătunul Toplița⁸⁵, denumit mai târziu pentru o perioadă, satul Toplița, plasat pe drumul dintre Cărand și Prunișor, în partea Cărandului.

⁸⁴ Acsédy Ignác, *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*, Magyar Statisztikai Közlemények, Budapest, 1890.

⁸⁵ Cătunul Toplița a fost trecut o vreme la satul Prunișor dar a revenit în 1956 Cărandului

Ei s-au ocupat cu fabricarea cărbunelui de lemn. Până în 1935 în Toplița au locuit numai slovaci. Fiind de religie romano-catolică au frecventat biserica din Buteni. Preotul catolic venea în colonie numai pentru înmormântări. După 1935 în cătun s-au așezat și români și au început să apară căsătoriile mixte, rezultatul fiind că o parte din slovaci au asimilați.⁸⁶

Demografic, situația locuitorilor din cătunul Toplița a fost următoarea:

1925 -22 gospodării, aproximativ 66 locuitori

1948-30 gospodării, 112 locuitori

1956-36 case

1960-103 locuitori

1982- 27 case, localul școlii, 76 locuitori (30 români, 45 slovaci)⁸⁷

Romii

Din anul 1853, în registrele matricole ale bisericii ortodoxe din Cărand sunt înregistrați și primii romi de religie ortodoxă: Faur, Cârpați, Ciurar, Rista, Cărbunari, Lingurar, Lasc, etc., fără domiciliu stabil. La rubrica „ocupații” ei figurau cu meseriile de covaci, corturar, lipitor, lopătar, căldărar, ciurar etc.

Celalate populații înregistrate la recensăminte (maghiari, germanii, evreii) au fost tot timpul ne semnificative statistic.

Cât privește căsătoriile, nașterile și decesurile, care dau dinamica populației din localitate, în perioada 1853-1880 situația românilor din Cărand, după evidența Parohiei ortodoxe⁸⁸ a fost următoarea:

Ani	Nașteri	Căsătorii	Decese
1853-1878	467	132	530
1879	31	5	17
1880	24	6	16

⁸⁶ Vasile Brăiloiu, *Monografia satului Prunișor județul Arad*, Editura Viața Arădeană, Arad, 2008, p. 240

⁸⁷ Inf. Inv. Rusu Emil, Prunișor, vezi Vasile Brăiloiu, *op. cit.* p. 240

⁸⁸ Informație sintetizată vezi S. J. A. N. Arad, Colecția Registre Stare Civilă, Matricola botezaților (1853+1880), Matricola cununaților (1853-1880), Matricola decedaților (1853-1880),

Din tabel rezultă că, în cei 25 de ani, în Cărand, media pe an a nașterilor a fost de 18 și a deceselor de 21, încât putem vorbi aproape de un echilibru între născuți și decedați.

Cât privește decesele, după înscrisurile preoților din Matricula decedaților, în perioada 1853-1880 în localitate s-a înregistrat o mortalitate ridicată la copii (de la nou născuți până la vârsta școlară) și la tineri. În cazul femeilor tinere multe mureau la naștere pe când bărbații tineri în diferite accidente de muncă. Comparativ cu cele două grupe de vârstă, numărul decedaților de vârstă mijlocie (56-59 ani) este mai mic iar cel a persoanelor de peste 60 de ani aproape nesemnificativ statistic, ceea ce ne permite să vorbim, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, despre o anumită longevitate a cărândanilor.

Privind global evoluția demografică a populației în perioada 1880-1992, curba este una ascendentă.

După religie⁸⁹, situația demografică se prezenta în perioada 1869- 1992 în felul următor:

An	Total	Ort.	Gr.-cat	Rom.-cat	Ref.	Izr.	Alții	Bapt.	Pentic.	Adv.
1869	587	580	-	-	-		7			
1880	578	557	1	12	-		8			
1890	874	813	-	12	-		8			
1900	668	660	-	-	-		8			
1910	826	811	-	9	1		5			
1930	868	834	3	4	-		27	26		1
1941			-	-	-					
1992	801	509	-	-	-		292	182	104	3

După limba maternă⁹⁰ declarată, în trecut, în localitate au trăit alături de marea majoritate românească și câțiva maghiari, germani, evrei și slovaci.

⁸⁹ vezi Varga E. Árpád, Arad megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai 1880-1992, www.kia.hu/konyvtar/erdely/erdsat/aretn.pdf

An	Total	Rom.	Magh.	Germ.	Necun.	Evrei	Tigani	Ucr.	Slov.
1880	578	537	17	1	2+21	-	-	-	2
1890	874	806	51	2	15	-	-	-	8
1900	668	660	8	-	-	-	-	-	-
1910	826	789	13	2	22	-	-	-	-
1920	804	796	4	2	2	2	-	-	-
1930	868	866	2	-	-	-	-	-	-
1941	917	916	-	-	-	-	-	-	-
1956	1061	-	-	-	-	-	-	-	-
1966	1032	964	1	-	67	-	-	-	67
1977	963	960	-	1	2	2	-	1	-
1992	801	794	-	-	7	-	-	-	6

Datele recensămintelor din 1900 și 1910, mai complex structurate decât cele anterioare, oferă informații și pe grupe de vârstă sau după starea civilă.

Recensământul pe grupe de vârstă⁹¹

Anul	0-5 ani	6-11	12-14	15-19	20-39	40-59	peste 60
1900	88	87	49	90	186	127	-
1910	162	124	37	91	232	135	45

Recensământul după starea civilă⁹²

Anul	B	F	Necăs.	Casăt.	Văduvi	Divorțați
1900	358	310	373	255	40	-
1910	426	400	485	308	33	-

⁹⁰Ibidem

⁹¹ Studia Censualia Transsilvanica, Recensământul din 1900 Transilvania, Editura Staff, 1999, p. 78 și Studia Censualia Transsilvanica, Recensământul din 1910 Transilvania, Editura Staff, p.70

⁹² Studia Censualia Transsilvanica, Recensământul din 1900 Transilvania, Editura Staff, 1999, p.79 și Studia Censualia Transsilvanica, Recensământul din 1910 Transilvania, Editura Staff, p.71

Din aceste date rezultă că în Cărand la începutul secolului XX nu era nici un locuitor divorțat.

În anul 1914, populația românească din Cărand se prezenta, după conscrierea bisericească⁹³ din acel an, în felul următor:

Total	Bărbați	Femei	Născuți	Citesc/ scriu	Căsătorii biserica	civilă	Concub.	secte	morți	botezați
876	504	372	33	91	2	1	14	11	31	56

De remarcat, apariția concubinajelor și a sectelor.

Dintr-o altă situație, înaintată la 10 feb. 1916, de biserică, către protopopiat, constatăm puține modificări în structura comunității românești față de cea din 1914⁹⁴:

Total	Bărbați	Femei	Născuți	Citesc/ scriu	Căsătorii biserica	civilă	Concub.	secte	morți	botezați
871	498	376	12	89	-	2		11	22	45

În anul 1949, satul Cărand avea 966 locuitori, densitatea la o suprafață totală de 2130 fiind de 2 locuitori. Dintre aceștia se ocupau cu agricultura 936, erau meseriași 36 iar 27 nu și-au declarat ocupația. În ceea ce privește instrucția 726 au terminat școala elementară, 5 au absolvit liceul iar 121 erau analfabeți. Pe lângă aceștia, în 1949 în localitate au mai fost înregistrați 114 copii sub 7 ani.⁹⁵

⁹³ vezi S. J. A. N. Arad, Parohia ortodoxă română Cărand, nr.inv. 390, Dosar 2 (1909-1918) f. 71

⁹⁴ Ibidem, f.117

⁹⁵ S.J.A.N.Arad, Pretura plasei Beliu, Dosar 98/ 1949

Satul Sâc (Seliște)

Satul apare în conscripția din anul 1786 cu 20 de familii, în 1828 cu 63 de familii, în 1850 cu 404 locuitori iar în 1866 cu 344 locuitori .

În secolul al XIX-lea localitatea figura în toate documentele oficiale sub numele de Márkaszék iar la începutul secolului XX, ca Bélmárkaszék. În ciuda numelui, populația din Sâc (azi Seliște) a fost și este și azi majoritar românească și ortodoxă.

În conscripția din 1880, alături de români în sat sunt consemnați și 58 de slovaci de religie catolică, care însă nu se mai regăsesc la recensămintele următoare. În perioada 1900-1913 o anumită creștere cunosc evreii, care ulterior dispar. În schimb, în localitate vor începe din 1853 să se așeze romii, care vor crește treptat ajungând în 1992 să numere 100 de persoane.

Potrivit registrelor matricole ale bisericii,⁹⁶ în a doua jumătate a secolului al XIX-lea nașterile, căsătoriile și decesele din localitate, se prezentau astfel:

Anul	Nașteri	Căsătorii	Decese
1853-1874	145	104	433
1875	18	9	32
1876	16	10	2
1877	3	-	15
1878	6	2	1
1879	19	4	15
1880	17	6	12
1881	-	4	32
1882	21	7	-
1883	32	5	21
1884	20	5	29
1885	32	9	9
1886	31	5	23
1887-1888	46	4	46

⁹⁶ Prezentare sintetică, vezi S. J. A. N. Arad, Colecția Registre Stare Civilă, Sâc, Matricolele botezaților, Matricolele cununaților și Matricolele decedaților

La o analiză, în perioada 1853-1874 media de mortalitate a fost de 20/an, pe când nașterile erau în jur de 6 și căsătoriile în jur de 4, ceea ce explică de altfel curba descendentă înregistrată de populația din Sâc (Seliște) în perioada 1869-1890.

Din punct de vedere confesional și etnic situația demografică înregistrată de recensămintele din perioada 1869- 1992 a fost următoarea:

Recensământul după religie⁹⁷

An	Total	Ort.	Gr.-cat	Rom.-cat	Ref.	Izr.	Alții	Bapt.	Pentic.	Adv.
1869	542	534	1	2	-	5	-	-	-	-
1880	489	424	-	58	-	7	-	-	-	-
1890	486	459	11	3	-	13	-	-	-	-
1900	505	245	202	33	12	13	-	-	-	-
1910	562	527	14	4	5	12	-	-	-	-
1930	635	509	-	6	1	4	115	115	-	-
1941		-	-	-	-	-	-	-	-	-
1992	594	370	-	-	-	-	224	158	60	6

Recensământul după etnie⁹⁸

An	Total	Rom.	Magh.	Germ.	Necun.	Evrei	Țigani	Ucr.	Slov.
1880	489	388	1	5	76+19	-	-	-	58
1890	486	471	15	-	-	-	-	-	-
1900	505	441	53	5	6	-	-	-	-
1910	562	536	22	-	4	-	-	-	-

⁹⁷ vezi Varga E. Árpád, Arad megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai 1880-1992, www.kia.hu/konyvtar/erdely/erdsat/aretn.pdf

⁹⁸ vezi Varga E. Árpád, Arad megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai 1880-1992, www.kia.hu/konyvtar/erdely/erdsat/aretn.pdf

1920	595	583	10	-	2	2	-	-	-
1930	635	606	5	-	24	4	20	-	-
1941	694	689	1	-	4	-	-	-	-
1956	748	-	-	-	-	-	-	-	-
1966	667	614	-	-	15	-	15	-	-
1977	614	614	-	-	-	-	-	-	-
1992	594	483	1	-	110	-	110	-	-

Dacă pentru anul 1956, datele publicate se rezumă la totalul populației, în anul 1951, în contextul înființării gospodăriilor agricole, sunt consemnate în localitate 211 familii, din care 189 românești și 21 rome.⁹⁹

Recensământul pe grupe de vârstă¹⁰⁰

Anul	0-5 ani	6-11	12-14	15-19	20-39	40-59	peste 60
1900	77	76	36	70	135	90	21
1910	110	80	29	62	159	102	20

Din structura demografică a satului Sâc pe vârste, constatăm că la începutul secolului XX, numărul cel mai mare era al persoanele între 20 și 39 de ani, după care urmau copiii până la 5 ani. Cel mai puțini au fost bătrânii de peste 60 de ani, semn că longevitatea în această localitate era una foarte scăzută.

De asemenea, analizând matricola decedaților bisericii din Sâc pe anii 1854-1888, cea mai mare mortalitate apare la copiii, urmată de cea a persoanelor între 40 și 59 de ani, ultimii fiind cei de 20-39 de ani.

Cu toate că în majoritatea cazurilor nu se specifică cauzele morții, în anul 1886 preotul consemnează o epidemie de vărsat. O altă cauză a mortalității la tineri a fost tuberculoza.

⁹⁹ S.J.A.N. Arad, Gospodăria Agricolă de Producție „Teuz” Dosar 1.

¹⁰⁰ Studia Censualia Transsilvanica, Recensământul din 1900 Transilvania, Editura Staff, 1999, p. 78 și Studia Censualia Transsilvanica, Recensământul din 1910 Transilvania, Editura Staff, p.70

Recensământul după starea civilă¹⁰¹

Anul	B	F	Necăs.	Casăt.	Văduvi	Divorțați
1900	250	255	293	153	59	-
1910	287	275	301	208	52	1

În anul 1916¹⁰², conform datelor deținute de parohia ortodoxă română din Seliște situația populației se prezenta în felul următor:

Total	Bărbați	Femei	Născuți	Citesc/ scriu	Căsătorii biserica	civilă	Concub.	secte	morți	botezați
158	72	86	10	48	-	3	2	92	9	9

Cât privește starea civilă, majoritatea locuitorilor au fost căsătoriți, copiii născuți din concubinaje fiind, conform situației întocmite de preotul ortodox, foarte puțini.

Privind lucrurile global, pe comună, în anul 1941 populația celor două sate număra 1611 persoane, din care s-au declarat români 1605 persoane, unguri 1 persoană și 4 de altă naționalitate, probabil slovaci¹⁰³.

La 21 mai 1949 populația din Sâc (Seliște) număra 732 de persoane, densitatea repartizată pe suprafața totală de 133849 ha fiind pe 2 persoane. După ocupații, în sat erau 722 agricultori, 6 meseriași și 14 alții. Școlarizarea locuitorilor se prezenta astfel:

¹⁰¹ Studia Censualia Transsilvanica, Recensământul din 1900 Transilvania, Editura Staff, 1999, p.79 și Studia Censualia Transsilvanica, Recensământul din 1910 Transilvania, Editura Staff, p.71

¹⁰² Parohia ortodoxă din Sâc era administrată de preotul Cornel Muscă din Cărand, care raporta la protopopiat și pentru satul Sâc. vezi S. J. A. N. Arad, Parohia ortodoxă română Cărand nr.inv. 390, Dosar 2 (1909-1918) f. 71

¹⁰³ Studia Censualia Transsilvanica, Recensământul din 1941. Transilvania, Editura Staff, 2002, p.37

- 563 absolvenți de școală elementară
- 7 liceu
- 3 universități
- 110 analfabeți
- 50 copii de la 0- 7 ani.

În sfârșit, în 2002 întreaga comună Cărand avea 1320 de locuitori din care 89, 5% erau români, 0,2 % maghiari, 9,4% romi, 07 % slovaci și 0,2% alte naționalități.

Situația etnică se prezenta în 2005 în felul următor:

- români 89, 58 %
- romi 5, 69%
- apartenență etnică necunoscută 4, 05 %¹⁰⁴

După confesiuni, în comună erau:

- ortodocși 56,08 %
- pentecostali 17,27 %
- bapțiști 20,65 %
- conf. necunoscută 4,24 %

În următorii ani, numărul populației a continuat să scadă, la ultimul recensământ din anul 2011, localitatea Cărand înregistrând doar 1036 locuitori din care 929 români, 3 maghiari și 59 romi.¹⁰⁵ Slovaci din localitate au devenit o minoritate ascunsă¹⁰⁶, ei declarându-se români.

¹⁰⁴ Ar putea să fie slovaci din Toplița, care în parte își mai păstrează identitatea

¹⁰⁵ Direcția Județeană de Statistică Arad, Recensământul populației și al locuințelor 2011, pdf

¹⁰⁶ I-am întâlnit la ancheta din 2016 în Toplița. Mai vorbesc limba slovacă doar bătrânii.

Capitolul IV

Organizarea teritorial administrativă

Instituții ale statului

Teritoriile ocupate de regii maghiari prin puterea armelor au devenit proprietatea regelui, care le-a organizat în comitate. Primul comitat înființat a fost Bihorul.

Localitățile Cărand și Sâc (Seliște) a aparținut încă de la înființare de Comitatul Bihor, iar în cadrul acestuia de domeniul Beiuș, districtul Beliu, teritorii incluse în marele domeniu al episcopiei catolice de Oradea.

În secole XVI- XVII, districtul Beliu figura ca unitate administrativă autonomă, având în componența sa 30 de sate, funcționarii locali fiind controlați de insperctorul domeniului episcopal.

După 1545, după ocuparea unei părți din Ungaria de către turci și după înființarea Pașalâcului de la Buda, Bihorul a trecut la Principatul Transilvaniei.

Lucrurile se vor schimba după ocuparea Oradiei de către turci și după înființarea Vilayetului Oradea. Turcii vor reorganiza teritoriul înființând, peste comitate, propriile lor structuri administrative. În această vreme apar și feudele otomane, o parte din spahii primind proprietăți și în districtul Beliu, pentru a le folosi pe timpul vieții. Relațiile cu populația din satele primite s-au desfășurat după vechiul sistem, cnezii fiind cei care colectau dările și care aveau obligația să le ducă și să le predea la Oradea.

Vilayetul Oradiei a funcționat 32 de ani (1660-1692), până la eliberearea teritoriilor de către austrieci, care, în politica lor de catolicizare a zonei, restituie, prin decret imperial, Episcopiei romano-catolice reînființate toate domeniile deținute în trecut.

Ca mod de organizare, teritoriul Comitatului Bihor a funcționat și în secolul al XVIII-lea ca în trecut, fiind împărțit în domenii, iar acestea la rândul lor în districte și șpanate.

Referindu-ne la domeniul Beiușului acesta avea o unitate economică, un *provizorat*, condus de un *provizor*, cu atribuții economice, administrative și judecătorești, de îndeplinirea cărora răspundea în fața inspectorului domenal. La rândul lui, provizoratul era organizat în șpanate, conduse de câte un șpan.

Șpanii, români, aleși din rândul localnicilor, erau răspunzători de bunul mers al activităților economice și judecătorești¹⁰⁷ din șpanat iar în contul serviciilor aduse erau scutiți de obligațiile feudale, beneficiau de terenuri și edificii domeniiale și de prestarea de către iobagi a unei zile de muncă în folosul lor.¹⁰⁸ De asemenea, în subordinea lor se găseau paznicii de câmp, de pădure și alți angajați. În exercitarea atribuțiilor erau ajutați de 4 juzi și de mai mulți jurați.

Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, odată cu dezvoltarea economică a zonei și cu creșterea numărului de sate, s-a simțit nevoia unei reorganizări a domeniul Beiuș, care va fi împărțit în trei domenii mai mici: Beiuș, Beliu și Vașcău.

În urma acestor schimbări, în domeniul Beliu a fost înființat un *provizorat*¹⁰⁹ care a avut în subordine două șpanate (Beliu și Hășmaș). Provizor a fost numit Iosif Nagy, fostul șpan.

Provizoratul din Beliu a fost înzestrat cu o curie domeniială (casa provizorului), depozite de cereale, pivnițe, grajduri, șuri, măcelării, cârciumi, prăvălii și alte case domeniiale.

În anul 1778 cele două șpanate cuprindeau târgul Beliu, 26 de sate și 16 predii, ca în ultimele decenii ale secolului al

¹⁰⁷ Aveau dreptul să judece cauzele de până la 6 și 12 fl.

¹⁰⁸ Ana Ilea, art.cit. p.151

¹⁰⁹ Actele provizoratului se păstrează, cu unele lipsuri din 1744 până la începutul secolului XX

XVIII-lea, domeniul Beliu să dețină 30 de sate constituite în 3 șpanate.

Dintre acestea șpanatul de Hășmaș sau Agriș, care ne interesează aici, cuprindea satele Agriș, Comănești, Tăgădău, Arghiș, *Sâc (Seliște)*, *Cărănd*, Nermiș, Bârzești, Groșeni, Hășmaș, Urviș și Botfei.¹¹⁰

Șpanii, împreună cu juzii locali, se îngrijeau de îndeplinirea tuturor obligațiilor urbariale și de menținerea ordinii. Ei participau la ședințele scaunului de judecată domenal. Acest sistem de organizare se va menține până în 1848 când este desființată iobăgia.

Schimbări în ACEASTĂ organizare teritorială vor apărea în perioada dualismului austro-ungar.

Organizarea teritorială în perioada dualismului austro-ungar

Organizarea administrativă maghiară s-a definitivat prin legile din anii 1870, 1871, 1876 și 1886, care confirmă comitatele, ca unități administrative de bază, și crează comunele, ca forme de organizare cu personalitate juridică.

Comitatele au fost împărțite în cercuri (jaras) iar cercurile în notariate, dacă comunele erau mai mari, iar dacă erau mai mici în cercuri notariale.

În fruntea comitatului era un prefect (főispán), numit direct de guvern și un viceprefect (alispán), ales de adunarea comitatensă pe 6 ani. În subordinea prefectului se aflau protonotarul, medicul șef al comitatului, inginerul șef, fiscalul, veterinarul șef, președintele scaunului orfanal, notarii etc.

Adunarea comitatensă era formată din censitarii comitatului, care erau membrii de drept și din membrii aleși din fiecare cerc. Numărul consilierilor varia în funcție de mărimea comitatului

Cercurile erau conduse de prim-pretor și pretori, care aveau în subordine primarii, notarii, medicii veterinari,

¹¹⁰Ana Ilea, art.cit., p. 153.

silvicultorii, picherii și alți funcționari. Prim-pretorul era ales tot pe 6 ani de adunarea comitatensă. El putea dizolva reprezentanța comunală, putea judeca delictele de câmp și silvice, dacă paguba era între 40-60 coroane, reprezenta instanța primă în chestiunile industriale și comerciale, exercita control asupra primarilor, notarilor, străinilor și asupra bugetelor legate de drumuri.¹¹¹

Organizarea comunală

Organizarea comunală s-a realizat în baza legilor XVIII/1871, V/1876, XXXIV/1881, XXXIX/1881 și XXII/1886.

Potrivit acestor legi, în Ungaria toate satele au avut o organizare administrativă proprie, mai largă, ele fiind totodată și comune. Numele comunei Cărand a fost până la finele secolului al XIX-lea *Topliczakárand*. La începutul secolului XX numele i se va schimba în *Héviszkárand*. La fel, satul Sâc se numea în secolul al XIX-lea *Markaszek* ca la începutul secolului XX, denumirea să fie schimbată în *Bélmarkaszek*.

După mărime, comunele erau împărțite în mici (kis községek) și mari (nagy községek). Fiecare comună avea o reprezentanță comunală, formată din membrii aleși și viriliști. Reprezentanța era prezidată de primar. Organul executiv era antistia comunală, un organ colectiv, din care făcea parte în comunele mici judele, doi jurați și medicul cercual, iar în cele mari judele și supleantul său, cel puțin patru jurați, casierul, notarul, directorul orfanatului, medicul și veterinarul.

Comunele erau conduse de reprezentanța comunală (formată din censitarii comunei și din aleși), din rândul căreia era ales primarul și ajutorul său. Printre alte sarcini primarul ținea și cadastrul vitelor.

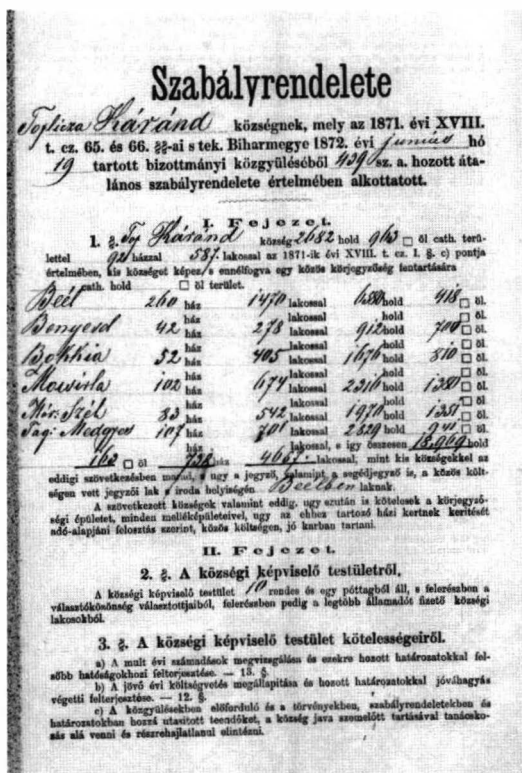
Notarii erau funcționari administrativi aleși de comune sau din cercurile notariale. În sarcina lor cădeau dările, fixarea

¹¹¹ Enescu Ion, Enescu Iuliu, *Ardealul, Banatul, Crișana și Maramureșul din punct de vedere agricol, cultural și economic*, Editura SOCEC &CO, București, 1920, p.118

bugetului comunal, evidența elevilor, statistica animalelor, evidența obligațiilor serviciului militar. Tot notarii erau și ofițeri ai stării civile și conduceau registrele de nașteri, căsătorii și decese.

Regulamentul de organizare al comunelor din 19.06.1872,¹¹² a fost trimis tuturor comunelor, inclusiv comunelor *Topliczakárand* și *Markaszek*.

Ambele comune au aparținut la acea vreme de cercul Beliu și au avut primărie și structura administrativă prevăzută de lege.

¹¹² Hajdú Bihar Megyei Levéltár (Arhiva comitatului Hajdú Bihar), Debrecen

Organizarea teritorial administrativă românească în perioada interbelică

Primul decret din ianuarie 1919, prevedea ca, în interesul ordinii publice și pentru a asigura continuitatea de drept, legile maghiare de până la 18 octombrie 1918¹¹³ să rămână provizoriu în vigoare, dar să se introducă obligatoriu limba română, ca limbă oficială, în toate serviciile publice.

Primele modificări au avut în vedere terminologia utilizată. Decretul nr.IV din 30 ianuarie 1919 privea statornicirea unor denumiri românești în administrație și justiție. Astfel a fost introdus termenul de județ în loc de comitat, de plasă în loc de cerc, de prefect în loc de comite suprem, de subprefect în loc de vicecomite, de secretar comunal în loc de notar comunal.

Cât privește vechea împărțire teritorială, până la *Legea de unificare administrativă* din 1925, au rămas în vigoare vechile limite ale fostelor comitate.

Conform acestei legi¹¹⁴ organizarea administrativ teritorială cuprindea județe, plăși (circumscripții), comune rurale și urbane. Județele și comunele erau persoane juridice.

În fruntea județului era *prefectul*, care executa toate hotărârile consiliului județean și ale delegațiilor județene permanente. Totodată prefectul era șeful poliției județene, reprezentantul puterii centrale în întreg teritoriul județului și își exercita atribuțiile prin subprefect, pretori, polițai și notari.

Prefectul era numit prin decret regal și el trebuia să aibă peste treizeci de ani și diplomă de studii superioare, recunoscute de stat.

Subprefectul, numit tot prin decret regal, trebuia să fie, conform legii licențiat în drept sau diplomat la școli speciale și să fi lucrat 5 ani ca administrator de plasă sau șef de serviciu clasa I.

¹¹³Printre acestea și Legile XXI și XXII din 1886

¹¹⁴ *Împărțirea administrativă a României însoțită de Legea pentru unificarea administrativă și de Legea administrațiunii comunale și a orașului București*, Editura Oficială, București, 1926

Plasa, fără personalitate juridică, ca circumscripție teritorială în cadrul județului, era condusă de un *pretor*, subordonat prefectului. Pretorul este numit prin decret ministerial. Este agentul puterii centrale în plasă și șeful poliției din plasa sa. El dădea ordine organelor polițienești și jandarmilor. Trebuie să locuiască obligatoriu la reședința plășii. Avea un secretar plătit de stat, cu studii pentru notar.

Conform legii din 1925, Plasa Beliu era formată din 32 de comune: Agriș, Archiș, Bârzești, Beliu (reședința plășii), Bănești, Bochia, Botfei, Călacea, **Cărand**, Chișlaca, Ciunțești, Coroi, Craiva, Comănești, Groșeni, Hășmaș, Hodișel, Mărauși, Mocirla, Nermiș, Olcea, Poclusa de Beliu, Rogoz de Beliu, **Sâc**, Secaciu, Susag, Stoențești, Șiad, Tăgădău, Tălmaci, Ucuriș, Urviș de Beliu.

Organizarea comunală¹¹⁵

Cărandul și Sâcul au fost comune rurale și ambele au aparținut de secretariatul cercual de la Archiș.

Conform legii românești, comunele rurale erau obligate să aibă servicii administrative, tehnice, economice, financiare, statistice și sanitare.

Funcționarii administrativi comunali erau secretarii comunali și directorii de servicii. Unul dintre acești secretari trebuiau să supravegheze și arhiva. Alături de funcționarii administrativi comunele mai aveau și funcționari de specialitate (personalul din învățământ, personalul sanitar, veterinar, tehnic, economic și apicol) Casierii și agenții erau, în cazul comunelor mai sărace, angajați de mai multe comune asociate.

¹¹⁵ Vezi Legea nr. 95 din 13 iunie 1925

<http://www.monitoruljuridic.ro/act/lege-nr-95-din-13-iunie-1925-pentru-unificarea-administrativ-emitent-parlamentul-publicat-n-monitorul-107203.html> și Cristian Bențe, Legile administrației românești din perioada interbelică în *revad.uvvg.ro/files/nr1/Articol%20%20-%20Bente%20Cristian.pdf*

Consiliul comunal alegea *primarul*, care era șeful administrației comunale. În anul 1925 primar în Cărand a fost Țole Pavel iar în Sâc Gabor Fodor.

Primarul era din oficiu șeful poliției locale, era abilitat să dea autorizații de construcții și reparații de edificii, era ofițer al stării civile, inspecta piețele, ordona măsuri urgente de igienă, dacă era cazul. Pe lângă acestea primarul trebuia să execute toate hotărârile consiliului local și ale delegației permanente comunale și împreună cu acestea trebuia să supravegheze mersul administrației comunale. Semnul distinctiv al primarului era o cingătoare cu culorile naționale, pe care trebuia să o poarte la ceremoniile oficiale și la celebrarea căsătoriilor.

Notarul comunal era agentul autorității centrale în comuna rurală. Ca să corespundă cerințelor postului, el trebuia să fi absolvit școala de notari. Era numit de prefect. În perioada 1925-26, la Cărand și Sâc notar a fost Perva Aurel. El strângea datele statistice, era șeful poliției administrative în comună, ofițer al poliției judiciare, auxiliar al parchetului.

În consiliile comunale, trei cincimi din consilieri trebuiau să fie aleși de toți alegătorii comunali, prin vot universal. Alături de aceștia erau consilierii de drept, care în comunele rurale erau reprezentați din învățător și preot. Șefii diferitelor servicii comunale (medicul, veterinarul) participau la ședințe, ca invitați.

Toți consilierii trebuiau să locuiască în comună. Consiliul comunal se întrunea odată pe trimestru sau ori de câte ori era nevoie. Ședințele se țineau, conform legii, în clădirea primăriei. Ședința era deschisă de primar sau de locțiitorul său iar hotărârile se luau cu majoritate absolută.

Ca atribuții, consiliul comunal decidea în toate chestiunile de interes local, în chestiuni privitoare la învățământul elementar și primar, în chestiuni privitoare la cultură, la sănătatea publică (dispensare și numirea personalului necesar), chestiuni legate de creșterea vitelor și medicină veterinară, construirea și întreținerea străzilor, drumurilor, podurilor, căilor de comunicație,

rectificări ale cursurilor de apă, replantarea terenurilor care alunecau, construirea de clădiri publice, piețe, alimentarea cu apă, canalizare, iluminat, dezvoltarea și sprijinirea instrucției fizice, alcătuirea bugetului de venituri și cheltuieli, crearea de venituri de orice natură, fixarea și perceperea taxelor, impozitelor, împrumuturilor, înființarea și supravegherea instituțiilor de binefacere, alipiri și deslipiri de sate, schimbarea reședinței de comună, măsuri privitoare la poliție etc.

În anul 1943, într-un tabel cu instituțiile publice existente la acea dată cele două localități apar înregistrate cu câte o biserică ortodoxă, câte o școală românească și câte un cămin cultural. În nici unul din sate nu exista spital, moară . În acel an, în comuna Cărand erau desemnați 15 funcționari publici la o populație de 1690 locuitori.¹¹⁶

*

În anul 1940, după dictatul de la Viena, a avut loc o nouă schimbare administrativ - teritorială a Bihorului. Capitala județului a devenit Beiușul iar în componența județului au intrat localitățile rămase României. De asemenea, Bihorul a trecut în circumscripția teritorială a Ținutului Timiș.

Următoarea modificare, din anul 1943, a inclus Bihorul, alături de Alba, Cluj-Turda și Hunedoara, în Circumscripția I a Inspectoratului General Administrativ cu reședința în Alba Iulia.

Patru ani mai târziu, întoarcerea armelor împotriva Germaniei a dus la eliberarea nordului Transilvaniei. Ca urmare la 9 martie 1945, după instaurarea guvernului P.Groza, a fost restabilită administrația română.

Primăria

Atât Cărandul cât și Sâcul¹¹⁷ au avut până la noua lege din 1949 primării, cu primar, notar și secretar. Modul de

¹¹⁶ SJAN, Pretura plasei Beliu, Dosar 44/ 1943.Doc. 74/ 1943

¹¹⁷ Satul Sâc, prin dezlipirea de Cărand a devenit comună rurală independentă.

funcționare a primăriei și competențele celor aflați pe funcții au fost aceleași cu cele din perioada interbelică.

Conform actelor din arhiva Preturii plasei Beliu, de care aparținea Cărandul, din anul 1945, deciziile locale emise de primar¹¹⁸ încercau să rezolve toate sarcinile primite de la pretură și să soluționeze toate problemele locale. De pildă la începutul anului 1947, primarul înaintează către Serviciul Administrativ al Prefecturii propunerea de numire a lui Rus Ioan, președintele organizației locale a Partidului Plugarilor ca ajutor de primar, funcția devenind vacantă după dezlipirea în anul 1946 a satului Sâc de Cărand.

Decizia 14/1947, se referă la înființarea comisiilor de licitație, de recepție, și de constatare și impunerea a taxelor și impozitelor comunale de pe lângă primăria Cărand. Din actul emis de primărie în **Comisia de Licitații** au fost numiți:

- Țica Pavel, ajutor de primar, ca președinte
- Bociort Ioan, agricultor, ca secretar
- Ciucur Gheorghe, agricultor, ca membru

În Comisia de Recepție:

- Muscă Moise învățător și director de școală, ca președinte

- Brădean Andrei, agricultor, ca secretar
- Rus Ambrozie Tuca, agricultor, ca membru

În Comisia de Constatare și Impunerea Taxelor și Impozitelor Comunale:

- Ștefănică Gavril, notar, ca președinte
- Brădean Andrei, ca secretar

În aceeași decizie se dispune ca notarul Ștefănică Gavril să îndeplinească și funcția de secretar al comunei iar prin Decizia 15/1947 se aprobă plata orelor suplimentare pentru notarul comunal.

¹¹⁸ În perioada 1946-49 primar în localitate era Nicolae Bud iar notar Teodor Husa și Ștefănică Gavril

O altă parte din decizii privesc buna administrare a comunei. Astfel, prin Decizia 3/1947 se despunea vânzarea a 275 fire de lemn uscat și trunchiuri defectoase, pentru a face venit la bugetul comunal, ca să se poată termina localul primăriei, aflat în construcție. Prin decizia 9/1947, cu aprobarea Ocolului Silvic, se autorizează exploatarea parchetului normal pe anii 1946/47 în întindere de 5 ha, pentru a fi distribuit locuitorilor ca lemn de foc. Cum în anul 1947 în localitate erau 230 fumuri, fiecărei familii îi revenea 2 m steri de lemn în valoare de 27500 lei, suma de vânzare a lemnului urmând să intre la bugetul comunei.

În sfârșit, tot la început de an, prin Decizia 18/1947 se dispune plata unor contribuții adiacente la impozite pentru echilibrarea bugetului comunei, după cum urmează: 10% pe lângă impozitul pe venit proprietăți agricole, 5% pe lângă impozitul pe clădiri, 5% pe lângă impozitul pe comerț și industrie și 5 % pe lângă impozitul pe profesioni.

În același mod funcționa în acei ani și primăria din Sâc. Aici, prin Decizia 2/1947 primarul¹¹⁹ se dispune defrișarea unei suprafețe de 45 de jugăre de pășune împădurită din locul numit „*Lunca de jos*” pentru că pășunea existentă nu era suficientă pentru stocul comunal de animale, iar nuielișul și stufărișul din acest loc era în mod constant înstrăinat, comuna neavând nici un folos. Primăria avea avizul Camerei Agricole și a Ocolului Silvic. Decizia 3/ 1947 dispunea licitare a 25 fire de lemn pentru reconstrucția ocoalelor silvice. Decizia 4/1947 prevedea fixarea unor sume pentru bunul mers al gospodăriei comunale. Banii necesari au fost repartizați după cum urmează:

1. Pentru furnituri la cancelarie, rechizite și registre
- 4.000.000 lei
2. Subvenția Gimnaziului Unic Beliu
- 500.000 lei

¹¹⁹ Primar după transformarea satului în comună rurală independentă a fost ales Ioan Jurcă

3. Pretenziunile comunei Cărand pentru despăgubiri de mobilier - 4.870.000 lei
4. Pentru repararea fântânilor - 2.000.000 lei
5. Taxe și cheltuieli pentru exploatarea parchetului forestier comunal - 3.471.000 lei
6. Pentru întreținerea școalei primare - 3.000.000 lei
7. Pentru refacerea cadastrului - 1.500.000 lei
8. Pentru construirea și reparatul podurilor comunale - 1.500.000 lei

Prin Decizia 5/1947, la ordinul Prefecturii, se aprobă acordarea unui ajutor de iarnă și a unui ajutor de Crăciun, funcționarilor comunali, adică secretarului comunal și casierului comunal.

Decizia 8/1947 stabilește tariful de răscumpărare a prestației în natură, pentru locuitorii obligați la prestație în natură și care nu o execută:

- Pentru o zi de muncă cu brațele - 50.000 lei
- Pentru o zi de muncă cu carul - 200.000 lei
- Pentru o zi de muncă pentru funcționarii publici - 3000 lei

Obiectivele principale erau echilibrarea bugetului. Potrivit legii din 1925, valabilă în anul 1947, bugetul unei comune se compunea din venituri ordinare, reprezentând toate încasările, și venituri extraordinare, adică venituri provenite din arenze, taxe și amenzi.

Jandarmeria

Încă de la înființarea Jandarmeriei, jandarmii din comunele rurale erau utilizați în caz de intervenții.

Poliția locală

Atribuțiile poliției locale vizau igiena și salubritatea locuințelor, siguranța circulației pe străzi, paza contra incendiilor, combaterea epidemiilor, uciderea animalelor vătămate, transportul cadavrelor, menținerea ordinii în cimitire, supravegherea afișajului, stârpirea cerșetoriei.

Organizarea teritorial - administrativă în perioada comunistă

O schimbare importantă a modului de organizare a teritoriului României, devenită Republica Populară Română, a avut loc în 1952. Reîmpărțirea făcută în baza decretului 331/19 sept. 1952 a urmat modelul sovietic. Județele și plășile au fost desființate și înlocuite cu regiuni și raioane.

În felul acesta apare Regiunea Crișana, care se învecina cu Regiunea Arad, și care avea în componență 7 raioane: Aleșd, Beiuș, Marghita, Oradea, Salonta, Săcuieni, Șimleu.

Pentru prima oară Cărandul și Sâcul trec de la Crișana la Regiunea Arad, Cărandul și Prunișorul fiind arondate la Raionului Gurahonț.

Tot acum satul Cărand și cătunul Toplița au intrat în componența comunei Prunișor. Ca urmare, mobilele de la primăria Cărand au fost mutate la Prunișor¹²⁰. Satul Sâc împreună cu Beliu au intrat în componența Raionului Ineu.

O nouă reîmpărțire teritorială a avut loc pe baza legii 31/1960. Regiunea Crișana era formată de data aceasta din 9 raioane: Aleșd, Beiuș, Criș, Gurahonț, Ineu, Marghita, Oradea, Salonta, Șimleu.

Ca urmare cătunul Toplița, satul Cărand și satul Seliște (Sâc) vor alcătui o comună, cu reședința în satul Cărand. Mobilierul primăriei, care fusese dus la Prunișor, va fi returnat Cărandului și instalat în primăria reînființată.

În urma Decretului 799 din 17 decembrie 1964, de schimbare a numelor de localități, între cele 733 de sate, care și-au schimbat numele, a figurat și Sâcul, care a primit numele de Seliște.

În sfârșit, prin Legea nr.2 / 1968 au fost reînființate județele, iar comuna Cărand cu satul Seliște au trecut în componența județului Arad.

¹²⁰ Vasile Brăiloiu, *Monografia satului Prunișor județul Arad*, Editura „Viața arădeană”, Arad, 2008, p.168

Referitor la instituțiile statului, Legea din 13 ianuarie 1949 a desființat instituția primarului și funcțiile administrației centrale la nivel local: prefectul, subprefectul, prim-pretorul și notarul.

Printr-o hotărâre a Consiliului de Miniștri din data de 5 aprilie 1949, luată în baza unui referat al Comisiei de Stat pentru Aplicarea Legii Sfaturilor Populare, în perioada aprilie–iulie 1949 administrațiile județene, de plasă și comunale au fost înlocuite cu comitete provizorii ale sfaturilor populare.

În locul consiliului local a fost înființat „ comitetul provizoriu”, cu un președinte și un secretar¹²¹. Locul primăriei a fost luat de *sfatul popular*. Tot acum posturile de poliție au devenit posturi de miliție.

Până la organizarea de alegeri locale, comitetele provizorii au îndeplinit atât atribuțiile sfaturilor populare, cât și pe cele ale comitetelor executive. De altfel, comitetele provizorii au avut o componență asemănătoare celei a viitoarelor comitete executive ale sfaturilor populare. Fiecare comitet provizoriu avea un secretariat, care asigura coordonarea secțiilor, organizate pe ramuri de activitate.

Sfaturile populare au fost autorități publice electivă, deliberative și executive și au funcționat în comune, plase și județe, ca organe locale ale puterii de stat. Dacă inițial mandatul deputaților sfaturilor era de patru ani (art. 1), Constituția din 24 septembrie 1952 a redus acest mandat la doi ani (art. 52)

Ruptura față de perioada precedentă a fost mult mai mare decât lasă să se întrevadă schimbarea unor termeni administrativi (*sfat popular, raion*) și simpla enunțare a unor

¹²¹ Desființate în anul 1950, după alegerile pentru sfaturile populare regionale, raionale și comunale, care au avut loc în data de 3 decembrie 1950.

principii marxist-leniniste (centralismul democratic, dictatura proletariatului, planificarea, lupta împotriva birocrăției).¹²²

Scopul reformei administrative a fost acela de a crea noi „organe” ale puterii locale, care să ia locul învechitelor organe administrative. Acestea urmau să fie *consiliile populare locale* sau *sfaturile populare* din sate, comune, județe.

Constituția și, mai târziu, legea propriu-zisă au prevăzut ca alegerile pentru *consiliile populare (sfaturile populare)* să se realizeze prin vot universal, egal, direct și secret. Aceste organisme aveau competențe asupra întregii activități economice, culturale și sociale dintr-o anumită circumscripție teritorială.¹²³

Conform Constituției din 1952, Sfaturile populare nu aveau activitate permanentă, ele se întruneau în ședințe ordinare și extraordinare (art. 36). Organul „de dispoziție și execuție” era *comitetul executiv*, format dintr-un președinte, unul până la trei vicepreședinți, un secretar și un număr de membri, care varia, în funcție de tipul unității administrative.

Membrii comitetului executiv erau aleși dintre deputații consiliului respectiv, cu votul majorității membrilor prezenți (art. 20–21).

În sate și în circumscripțiile electorale urbane se întrunea și adunarea populară, organ de inițiativă și control, convocată pentru dezbaterea problemelor locale și ale activității sfatului popular (art. 51), care includea „toți locuitorii cu drept de alegător” (art. 50).

Organizarea și funcționarea sfaturilor populare a fost reglementată printr-o nouă lege adoptată de către M.A.N. în data de 22 martie 1957 (legea nr. 6/1957).

¹²² Andrei Florin Sora, *Comunizarea administrației românești: Sfaturile populare (1949-1950)*, în „Revista istorică”, tom XXIII, 2012, nr. 3–4, p. 393 vezi și I. Vintu, M. Lepădătescu, I. Merlescu, M. Anghene, *Sfaturile populare. Organe locale ale puterii de stat în R.P.R.*, București, 1964, p.41

¹²³ Andrei Florin Sora, art.cit. p.394

Legea aducea noi precizări cu privire la atribuțiile sfaturilor populare și ale comitetelor executive, acestea din urmă fiind definite ca „organe locale ale administrației de stat cu competență generală” (art. 20). Sfaturile populare erau responsabile de „transformarea socialistă a agriculturii și continua dezvoltare a producției agricole” (art. 6, lit. d) Comitetele executive exercitau atât dreptul angajării personalului sfaturilor populare (art. 21, lit. f), cât și înfățișarea în justiție (art. 21, lit. g) sau „rezolvarea în timp a sesizărilor și reclamațiilor oamenilor muncii” (art. 21, lit. h).

Sfatul popular al comunei Cărand

Sfatul Popular al comunei Cărand s-a înființat în anul 1956¹²⁴. Prin reorganizarea din 1956, satele Cărand, Sâc și Toplița au intrat în componența comunei Cărand.

Primele alegeri în comună au avut loc în 1956. La 7 februarie 1956, pe listele de alegători ale comunei erau trecute 1176 persoane cu drept de vot din care 728 din Cărand și 448 din Sâc. În Cărand listele cu alegătorii au fost afișate la Sfatul Popular iar în Sâc la Căminul Cultural.

În comună au fost amenajate 19 circumscripții, din care 10 în Cărand, 1 în Toplița și 8 în Sâc.¹²⁵

Ca mod de organizare, în subordinea Sfatului Popular se găsea atât paza obștească cât și paznicii de câmp. Tot în atribuțiile acestuia intrau și activitatea celor două formații de pompieri voluntari din Cărand și Sâc. Sfatul Popular urmărea ca formațiile să fie tot timpul completate cu membrii necesari, ca aceștia să fie instruiți, ca materialul pompieristic să fie reparat. În 1959 s-a dispus construirea a două remize, în Cărand și Sâc, în care acest material pompieristic să fie adăpostit.

¹²⁴ În perioada 1951- 1955, Cărandul cu Toplița ținând de comuna Prunișor iar Sâcul (Seliște) de Beliu.

¹²⁵ Vezi Anexa 2

Între angajații Sfatului Popular al comunei Cărand în anul anul 1959 se numărau următorii, fiecare cu atribuții precise:

Bociort Savu- președintele Comitetului executiv

Șerb Cornel -secretar

Costuț Teodor-contabilitate și statistică

Brădean Elisabeta- starea civilă, registre, arhivă, etc

Dem Aurelia- probleme agricole, contribuție la muncă

Rus Vasile- agent veterinar

Manciu Vasile- colector

Crișan Ioan- agent fiscal

Rotar Zoriță- guard comunal 1958

Sas Pavel-guard comunal 1959

Gabor Aron- îngrijitor la școala din Sâc

Un examen al bugetul sfatului popular, cu veniturile și cheltuielile realizate ne oferă implicit o imagine a surselor de venituri, a problemelor locale ce intrau în sarcina instituției și a priorităților comunei, care erau în conformitate cu sarcinile trasate de partid.

Astfel, pe anul 1958, sfatul popular avea un plan de venituri de 252.660 lei, ce cuprindea și donațiile de la raion în sumă de 49.800 lei.Cele mai mari venituri se estimau a fi obținute din impozitele agricole, 123.650 lei, iar din pășune și loturi zootehnice 53.210 lei. Față de plan, comuna a realizat venituri de 146.181 lei din impozite și de 41.378 din pășune și loturi zootehnice. La amenzi și imputații, față de planul de 20.000 lei, s-a realizat doar 18.717, 02 lei

Planul de cheltuieli pe anul 1958 a fost de 252. 660,12 lei, din care s-au realizat cheltuieli în valoare de 252.664,48 lei

În afara drepturilor salariale, sume mai importante din aceste venituri s-au cheltuit pentru întreținerea pășunii și pentru cărămida și țigla necesară școlii din cătunul Toplița.

Din veniturile obținute din impozite s-au cheltuit la repararea de clădiri 3145 lei, pentru obiecte de inventar 12.255 lei și pentru reparații de utilaje 3292 lei.

În urma analizei de la sfârșitul anului s-a luat hotărârea reducerii cheltuielilor pe anul 1959.

Ca urmare, planul de buget pe anul 1959 prevedea ca venituri obținute suma de 217.800 lei, din care 11.800 donații de la raion., 99.400 lei venituri din impozite agricole și 76.800 lei din taxa de pământ.La acestea urma să se adauge taxa de timbru, succesiuni, amenzi.

Planul de cheltuieli prevăzut a fost de 217.300 lei, și el includea drepturile salariale, cheltuielile prevăzute pentru întreținerea reproducătorilor, pentru procurarea de diferite obiecte și combustibil pentru școli, pentru acțiuni de întreținere a pășunii.

La „mijloace speciale” se prevedea venituri de 14600 lei și cheltuieli de 14600 lei.¹²⁶

Impozitele s-au colectat greu și niciodată nu au acoperit planul de venituri. Agentului colector avea sarcină să viziteze câte 30 de familii pe zi, cu indicația ca cei recalitanți să fie chemați la Sfatul Popular, pentru a se discuta cu ei.

În ciuda sarcinilor trasate, în fiecare trimestru existau decalaje între plan și realizări.

În trimestrul III, situația încasărilor în Cărand se prezenta în felul următor:

Impozit agricol	plan 61.000 lei	realizat 42.970 lei
ADAS	19.000 lei	15.318 lei
Meserii	4000 lei	1100 lei
Profesii	20 lei	60 lei
Extrabugetare	7000 lei	3500 lei
Industrie	1000 lei	300 lei
Taxă pășunat	60.882 lei	40.530 lei

La meserii existau impozite restante și din anii trecuți.

O altă sarcină a Comitetului executiv viza adunarea la timp a cotelor.

¹²⁶ S.J.A.N.Arad, Sfatul Popular al Comunei Cărand, Dosar 16, p.35-36

După 10 ani, viața comunei și activitatea Consiliului Popular al Comunei Cărand nu prezenta schimbări radicale. Oamenii erau săraci, sarcinile se rezolvau greu.

Planul de buget pe anul 1969 primit în 17 febr. 1969 de la Consiliul Popular al Județului Arad, redactat pe un formular tipizat, a fost următorul:

Venituri

Venituri proprii	197.000
Dotajii din bugetul județului	341.000
Total	438.000

Cheltuieli

Cheltuieli pentru finanțarea economiei naționale	46.600
Cheltuieli pentru finanțarea acțiunilor social- culturale	303.100
Cheltuieli cu administrația locală de stat	87.800
Cheltuieli pentru alte acțiuni	500
Total	438.000

Comuna a avut de realizat în 1969 o serie de indicatori. Aceștia fuseseră fixați în funcție de cei din 1968. Au existat însă și domeniile la care nu s-au prevăzut investiții și creșteri.

Indicatori

Pășuni comunale	1968	1969
Nr. ha pășune	500 ha	500 ha
Stațiuni de montă naturală		
Nr. stațiuni montă finanțate de la buget	1	1
Nr. tauri	6	6
Nr. armăsari	2	2
Nr. vieri	4	4
Nr. berbeci	2	2
Loturi zootehnice		
Nr. hectare fânețe -		
Culturi cu ovăz -		

Culturi cu orz -
Culturi cu porumb -
Culturi cu trifoi -
Culturi cu lucernă -

Străzi

Nr. mp. Întreținere și reparații curente străzi 5200 mp

Iluminat public -

Parcuri -

Biblioteci comunale 1 1

Cămine culturale 2 2

Comitetul executiv al Consiliului popular

Consiliul popular al comunei Cărand avea 5 angajați cu un salariu mediu lunar de 1115 lei. Secretar în această perioadă a fost Costuț Teodor, contabilă Olimpia Csornovscky, agent fiscal Sas Pavel

Peste 4 ani Consiliul popular al comunei Cărand avea același număr de angajați. Defalcăt, fondul de salarii al angajaților Consiliului în 1973 se prezenta astfel:

	venit lunar	venit anual
Primar 1	1640	19680
Secretar 1	1900	22800
Contabil 1	1380	16560
Agent fiscal 1	1045	12540
Guoard 1	1045	12540

Instituții ale statului

Postul de miliție Cărand

Șeful postului de miliție Cărand în 1971 a fost Milian Constantin. Miliția era cea care instruia și sprijinea activitatea pazei obștești, ce funcționa în baza Decretului 36/ 1957 și a instrucțiunilor aprobate prin HCM 1337/ 1959. În comună existau 4 paznici obștești, 2 în Cărand (Rus Pavel, Ciucur Nicolae) și 2 în Săliștea (Țolea Pavel și Țica Ioan), care

trebuiau să asigure paza la Consiliul popular, la Cooperativă, Miliție, școli, Poștă, la armamentul gărzilor patriotice, pe străzi și câmpuri.

Circumscripția veterinară Cărand

Medic veterinar în Cărand a fost Liuba Gheorghe. Sarcina principală a activității sanitar-veterinare pe raza comunei Cărand a constat în realizarea efectivului de animale planificate.

În anul 1971 localitatea avea în evidența Circumscripției veterinare următoarele animale:

Bovine	total membrii CAP	sector CAP	plan
	356 buc.	269 buc.	320
Porci	658 buc.	91 buc.	91
Ovine	77 buc.	-	
Caprine	23 buc.	-	
Cabaline	15 buc.	97 buc.	

Pentru a crește efectivul de bovine au fost introduși în stațiunea de montă 3 tauri și s-au făcut inseminări artificiale. Cu toate aceste eforturi , de la 170 de vaci și juninci s-au născut 40 de viței.

O altă sarcină a medicului veterinar a fost aceea de a preveni și de a combate îmbolnăvirea animalelor, atât a celor aflate în proprietatea obștească a C.A.P-ului cât și a celor aflate în proprietatea membrilor coperatori. În acest sens circumscripția veterinară Cărand efectua, anual, vacinările planificate.

De asemenea, medicul veterinar urmărea depistarea cazurilor de tuberculoză în cazul bovinelor de la C.A.P. În urma analizelor efectuate, în 1971 au fost depistate 35 de animale cu TBC, care au fost izolate la ferma din Săliștea.

Periodic, se recolta de la bovine sânge pentru a depista cazurile de bruceloză și leptospiroză.

Pentru serviciile aduse comunei, circumscripția veterinară percepea anumite taxe planificate, care figurau ca

sursă de venit pentru bugetul comunei. În anul 1969 se prevedea ca dispensarul veterinar să obțină un venit de 1600 lei.

Dispensarul uman

Până la construcția dispensarului uman în comună, bolnavii din Cărand erau tratați de medicul de circumscripție. Problema sănătății a intrat și după 1945 în sarcinile primăriei, care trebuia să ia măsuri pentru evitarea epidemiilor.

În acest sens în 23 iunie 1949, existând pericolul unei epidemii, Primăria Cărand a dat o ordonanță prin care solicita ca toți locuitorii să curețe de gunoarie curțile și drumurile, să văruiască în interior și exterior casele, grajdurile și cotețele, să curețe fântânile cu apă potabilă. În același timp primăria interzicea folosirea apei din fântânile necurățate sau din cele interzise de mediu, interzicea introducerea în comună a cârpelor murdare, a pieilor crude, a cadavrelor de animale și a tuturor obiectelor supuse infecției. Sarcina de a urmări cele prevăzute în ordonanță revenea Poliției, Jandarmeriei și medicului de circumscripție. Cei care nu ar fi respectat prevederile ordonanței erau pasibili de pedepsele prevăzute în legea sanitară în vigoare la acea dată, pușcărie polițienească între 1-10 zile sau amendă.¹²⁷

Dispensarul uman din comuna Cărand a fost dat în folosință la 20 aug. 1971, fără ca lucrările să fie finalizate în totalitate. Lipsea gardul, magazia de lemne, instalația de apă și canalizare, poarta de la dispensar și WC-ul.

În anul 1973, dispensarul, terminat, dispunea de 6 angajați: un medic, un oficiant sanitar, o moașă, un agent dezinfectant, un îngrijitor de curățenie și un vizitiu. Primul medic al circumscripției sanitar-umane a fost Oancea Sidonia.

Activitatea medico-sanitară desfășurată pe raza comunei urmărea prevenirea bolilor și activități curative de tratare și combatere.

¹²⁷ S.J.A.N.Arad, Pretura plasei Beliu, Dosar 92/ 1949

În acest sens, în anul 1970 au fost efectuate 108 controale în școli, la Consiliu, C.A.P., la magazia de deservire a populației în privința igienei.

De asemenea au fost luate probe de apă din 371 fantâni și au fost dezinfectate. La acestea s-au adăugat fântânile publice din Săliște.

Pentru a preveni îmbolnăvirile s-a interzis spălarea rufelor la izvorul Șiubei, în locul din care se asigura apa potabilă.

Tot în cadrul circumscripției sanitar umane se efectua și vaccinarea populației. Una dintre bolile cu care s-a confruntat în deceniul 7 al secolului trecut comuna Cărand a fost tuberculoza cronică. În anul 1970 medicul a depistat 15 copiii contagioși.

Tot în acest an s-au născut 30 de copiii în maternitate.

În anii 1970-71, balanța dintre nașteri și decese în comuna Cărand, se prezenta astfel ¹²⁸:

1970	Natalitate	Mortalitate gen.	Mortalitate inf.	Spor
Trim.I				
II	9,4%	9,2 %	0	0
III	21,2 %	14, 1%	111,1%	+ 7,1
IV	21,2%	11,8 %	0	+ 9,7

1971	Natalitate	Mortalitate gen.	Mortalitate inf.	Spor
Trim.I				
II	9,2%	7,1 %	0	+ 2,1
III	14,2 %	7,1%	0	+ 7,1
IV	14,1 %	23, 6%	166,7 %	-9,5

¹²⁸ Vezi *** *Buletinele de informare ale Direcției Sanitare și Filialei USSM a județului Arad*, nr.3,4 / 1971 și nr.1/ 1972

Dintre bolile care au provocat decesele menționăm, în 1970, tuberculoza (2) oreon (35), helmitiază (8), rușeolă (3), în 1971 rușeolă (61), gripă (258), în 1972 , varicelă (25).

Oficiul postal Cărand

Postul de poliție Cărand

Capitolul V

Secvențe din viața economică

Economia medievală

Primele informații cu caracter economic despre Cărand și Sâc ne sunt oferite de Conscriptia domeniului Beiuș din anul 1721, în care, la fiecare sat sunt nominalizați capii de familie cu mărimea sesiei, pământul arabil și fâneața aflată în folosință, cu animalele mari și mici, cu cazanele de țuică și morile existente.

Locuitorii celor două sate dețineau în general jumătate de sesie sau o sesie. Mărimea acestora la începutul secolului al XVIII-lea nu se cunoaște, ea fiind diferită de la un șpanat la altul.

Locuitorii celor două sate se ocupau cu cultivarea pământului și creșterea animalelor.

Situația economică a locuitorilor din Cărand a fost, conform conscriptiei din 1721 următoarea:

Toplicza cum Karand

Nume cap familie	Frați fii	sesi i	aratură ¹²⁹	fâneață	boi	vaci	cai	porci
Markus Mikle jurat	1	1/2	8	4	2	2	1	3
Blasius Sztan	1	1	6	2	2	1		
Georgius Sztan	1	1 1/2	8	6	4	1	1	10
Georg Hendro	1					1	1	

¹²⁹ Pământul arabil era măsurat în metrete de Pojon

inquil.								
Ioannes Gollya	1	1	8	8	2	2	1	7
Szasz Trippa	1	1	8	4	2	2	1	8
Georgius Rusz	1	1	6	3	2	1	1	6
Popa Karacson	1	1/2	8	8	2	2		3
Ioannes Sztolla	1	1	8	8	3	4	1	9
Total	9	6 1/2	58	35	21	16	7	49

Decima din porci răscupărată în bani se ridica la 38 fl.

Szék (Seliște)

Nume cap familie	Frați fii	sesii	aratură	fâneată	boi	vaci	cai	porci
Iudex Vergye Karacson	2	1	24	14	4	3	1	10
Erdilan Nykora	1	1/2	8	5	2	3		2
Bon Peter	1	1/2	8	5	2	1	1	1
Szem Iovan	1	1/2	8	5	2	1	1	7
Kissa Iovan	1	1/2	8	5	2	1	2	
Szilkuetz	1	1/2	8	5	2	3	1	
Bizna Demjan	1	1/2	8	5	2	1	1	
Halmacsan Togyer	1	1/2	8	5	2	3	1	3
Dranisz Togyer	3	1/2	8	5	4	4	1	9
Dranisz Tripon	1	1/2	8	5	2	2	1	2
Prezestyan Iovan	1	1/2	8	5	2	2	1	2
Gabor	5	1/2	8	5	2	4		7

Mihaly								
Total	19	61/2	112	69	28	28	11	43

Decima din porci răscupărată în bani se ridica în Seliștea la 17 fl.

După cum reiese din conșcripții, dintre animale, ponderea cea mai mare o dețin porcii, crescuți cu ghindă în pădurile domeniiale, ceea ce explică dijma la porci, pe care o găsim întreaga perioada medievală.

Începând cu secolul al XVIII-lea agricultura bihoreană trebuia să facă față creșterii de populație, fiind obligată să se dezvolte. Populația crescută avea nevoie de o masă alimentară considerabil mărită. Un rol important în acest sens l-a avut porumbul.

În vederea dezvoltării agriculturii și a măririi suprafețele arabile, în ținuturile împădurite din sudul Bihorului, au fost efectuate defrișări și deșteleniri. Pe domeniul episcopiei romano-catolice robota cu palmele viza tocmai aceste munci.¹³⁰

După 1848, adică după desființarea relațiilor feudale, munca de defrișare s-a făcut pe domeniul Episcopiei romano-catolice, prin încheierea unor contracte de defrișare, în care se stipulau condițiile de efectuare și retribuire a muncii¹³¹.

Din altă perspectivă, pe măsură ce episcopia a devenit tot mai preocupată de organizarea rațională a proprietăților sale în vederea creșterii propriilor beneficii, are loc o reorganizare a domeniului, pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, în 8 târguri,

¹³⁰ Petru Bona, *Aspecte ale asupririi sociale oglindite în plângerile urbariale ale satelor bihorene în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Crisia*, V, Oradea, 1975, p. 261

¹³¹ Barbu Ștefănescu, *Agricultura bihoreană în lumina planurilor cadastrale*, în *Crisia*, XIX, Oradea, 1989, p.517

159 de sate întregi, 3 jumătăți de sat, 2/3 dintr-un sat și 44 de predii.¹³²

Într-o primă fază, accentul s-a pus pe măsuri de limitare a pierderilor și de valorificare a potențialului economic ușor de exploatat, după care episcopia a început să facă unele investiții în expoatări de minereuri fieroase și nefieroase, în manufacturi, în comerțul cu produsele domeniiale. Pentru funcționarea acestora a adus pe domeniul ei meșteri străini, sticlari, fierari, berari etc.¹³³; iar din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, și un personal calificat (medic, topograf, inspector silvic etc.).

Evidența strictă a bunurilor domeniiale a început să fie văzută ca o metodă de optimizare a economiei. Balanța de plăți a devenit un instrument de lucru cu rol din ce în ce mai mare în măsurarea eficienței și în întocmirea planurilor de dezvoltare. Spiritul mercantil și-a pus amprenta atât asupra activității economice cât și asupra măsurilor de reducere a costurilor. Mai vechile unități productive sunt mutate în zone cu căi de acces mai ușoare, în apropierea unor târguri. Huta de la Hășmaș se mută în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea la Beliu. Apoi, pentru mărirea producției, au fost cumpărate în 1824 de la Reșița două cazane în valoare de 595 fl. și 57 cr.

Conform registrelor de socoteli ale oficiilor economice ale Episcopiei, în 1744 a fost înființat la Beliu un *clavigerat*, ca unitate de distribuție a băuturilor aduse de la Oradea către cârciumile din zonă și o *casă de bere*. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea tot la Beliu a fost înființat un *frumentariat*.

¹³² Ileana Șuta, *Organizarea domeniului episcopiei catolice din Oradea în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Lucrări științifice*, (istorie-stiințe sociale-pedagogice), Oradea, 1972, p. 76.

¹³³ Ioan Goman, *Demersuri de eficientizare a activității manufacturiere pe domeniile marilor proprietari de pământ din Crișana în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Comitatul Bihor în timpul trecător*. Fragmente din istoria comitatului Bihor, Debrecen, 2011, p.147

Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, pe domeniul episcopiei orice operațiune financiară sau economică era însoțită de chitanțe semnate de ambele părți.

În urma acestor măsuri veniturile Casei Generale a Episcopiei romano-catolice vor crește de la 39.643 Rfl. și 11 cr. în 1727 la 65.007 Rfl și 38 cr. în 1740 și la 98.722 Rfl și 12 cr. în 1760 etc.

Cu toate că și cheltuielile au crescut, datorită construcțiilor, bilanțul financiar a fost unul pozitiv .

Economia în secolul al XIX-lea

Cât privește economia secolul al XIX-lea, odată cu apariția cărbunăriiilor care deserveau topităriile, tăierea pădurilor din vecinătatea *Cărandului* s-a făcut masiv, măbind implicit suprafața alodiilor. La fel, pentru huta de sticlă din Beliu s-au făcut defrișări la Nermiș și Hășmaș.

Operațiile de defrișare și curățire a unor părți de pădure din secolul al XIX-lea reiese și din toponimele consemnate pe diferitele planuri cadastrale.

Astfel toponimul *Târșala olărișii* din 1866 din hotarul satului *Cărand*,¹³⁴ indică curățirea acestui teren cu târșița, un topor cu lamă perpendiculară pe axul cozii, operație frecventă în satele din zona Munților Codru Moma.

Toponimele *Câmpu Hosumatului* (1818) între pădure și pășune, *Ograda Onieș*, *Ograda lui Roșu Iuon*, *Ograda lui Tomuș*, *Ograda lui Bociort Vasile*, *Râtu Hâncului*(1828) terenuri izolate, delimitate în pădurea Lunca, din hotarul *Cărandului* sau *Câmpu lui Macavei* , *Țarina Stobelului* (1866), delimitate separat, într-o pustă din Cărand, sugerează terenuri obținute prin defrișare, pentru a fi utilizat ca și câmp.¹³⁵

¹³⁴ Arhivele Naționale.Serviciul Oradea, fond colecție planuri, inv.157

¹³⁵ Ibidem

Un alt toponim, *Ciunji*, al unui fânaș, care apare pe planul pădurilor domeniale din 1828, indică o operație de defrișare prin ciungirea pădurii.¹³⁶

O tendință similară de mărire a terenurilor agricole prin defrișări, întâlnim și la Sâc (Selișteea).

Toponimele *La rariște*, *Câmpu de vâlcuța* teren separat, delimitat între pădure și pășune, *Ograda Vesii*, *Ograda a lui Laza Constantin*, *Râtu a lu Jilău* (1818), separate de pădurea din hotarul satului Selișteea de Beliu indică tot defrișări.¹³⁷

A doua formă de mărire a terenurilor agricole a fost luarea în cultură a pustelor și a altor terenuri utilizate ca pășuni.¹³⁸

În sfârșit, un rol în dezvoltarea agriculturii l- a avut și îmbunătățirea tehnicilor de lucru. Modernizarea, apariția mașinilor agricole după 1860 a dus implicit la creșterea randamentului cerealier.

Înălțimea redusă a Piemontului Codru, din care făceau parte și dealurile Cărăndului, l-a făcut în întregime exploatabil din punct de vedere agricol, atât pentru cultura plantelor cât și pentru creșterea animalelor.

Cea mai mare parte din venituri revenea episcopiei catolice.

Alături de grâu și porumb, cultura cânepii a ocupat și ea un loc important în preocupările cărândanilor în trecut. Conform documentelor, în anul 1823, satul a predat provizoratului de Beliu 153 de fuioare,¹³⁹ reprezentând nona pe acest produs.

¹³⁶ Ibidem, inv.894

¹³⁷ Ibidem, inv. 1069 și 1070

¹³⁸ Barbu Ștefănescu, art.cit. , p519

¹³⁹ Ioan Goman, *Politică statală, economie domeniială și dezvoltare rurală. Meșteșuguri și industrii țărănești din Crișana în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2011, p.392

Alături de cultivarea plantelor, țăranii din Cărand și Sâc s-au îndeletnicit, cum am văzut deja, încă din secolul al XVIII-lea cu creșterea animalelor.

În anul 1810, în provizoratul Beliu existau 125 de capete de bovine și 9 îngrijitori. De asemenea, în 1823 sunt atestați 2057 porci autohtoni și 72 mangalița, din care au fost vânduți 106, cu suma de 2279 florini. În 1837 numărul porcilor a ajuns la 2970, din care s-au vândut 372 suma obținută fiind de 4575 fl.¹⁴⁰

În sfârșit, o altă sursă de venituri pentru episcopia catolică a fost obținută din taxe plătite pentru dreptul de monopol, care îi aparținea stăpânului domeniului.

Astfel erau impozate morile, cazanele de fiert țuică, pivele. De pildă în 1767, pentru cele 10 pive de postav din provizoratul de Beliu se încasa 10 Rhfl., în 1815, după 15 pive, 15 Rhfl. La fel, pentru cele 9 oloinițe din provizorat se încasa 9 Rhfl.

Din taxa de cârciumărit din provizoratul Beliu episcopia a încasat în 1774 suma de 1223 fl. și 30 creiș.

Din taxa de târguri, în provizoratului de Beliu, în 1756 s-a încasat 25 fl și 20,01 creiș, în 1774 - 68 fl.și 9 creiș. iar în 1833 - 508 fl. 3 creiș.

Taxe se plăteau și pentru arendarea unui drept pe patru ani. Astfel se plătea taxă pentru topitul cânepei în apele de pe domeniu, taxă pentru dreptul de a strânge lipitori, „*taxa pentru adunat iască din pădurile domeniului*” etc. Comerciantul Paschly György, pentru arenda acestui drept în pădurile a două localități din provizoratul Beliu (Carand și Sebiș), a plătit între

¹⁴⁰ Ioan Goman, *Aspecte privind adaptarea la economia de schimb a marilor proprietari de pământ din Crișana în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea în Crisia*, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 2011, p. 204, 206 vezi [crisia.mtariicrisurilor.ro/pdf/2011/Goman.pdf](https://biblioteca-digitala.ro/crisia.mtariicrisurilor.ro/pdf/2011/Goman.pdf)

1836- 1839, suma de 105 forinți, contractul fiindu-i reînnoit și pe perioada 1839-1842.¹⁴¹

După 1848, odată cu desființarea iobăgiei, țărani din Cărand și Sâc au arendat pământuri de la episcopia catolică din Oradea, plătind în bani, cotă parte din produsele obținute, conform înțelegerii stabilite la arendare.

Economia după unire

După 1920, adică după trecerea Bihorului la România, tranziția a fost pentru locuitorii celor două sate grea. Unele gospodării au rămas fără brațe de muncă iar locuitorii erau oricum săraci. În țară circulau, până la schimbarea monetară, atât banii ungurești cât și cei românești.

În Cărand printre cei împrumătați la reforma din 1921 au fost și slovacii din Toplița, care au primit terenurile pe care le aveau în arendă¹⁴².

Din lipsă de mașini agricole, cărândanii nu au avut randament mare la produsele agricole, rămânând la o agricultură de subzistență.

Comerțul în cele două sate îl făceau tot evreii, alături de care de abia mai apărea câte un comerciant român. Pe pildă, în 1926, în Cărand era un singur comerciant de articole mixte, Bizam Ernest, iar în Sâc Jușcă Ion și Klein M.¹⁴³

Economia după 1945

Pulverizarea averilor moșierești prin intermediul reformei agrare din 1945 a produs, ca pretutindeni în țară și în Bihor mari mutații ale structurii proprietăților agricole.

În anul 1946, în plasa Beliu situația proprietarilor de pământ se prezenta astfel¹⁴⁴:

¹⁴¹ Ibidem, p.208

¹⁴² Vasile Brăiloiu, op.cit., p.239

¹⁴³ *** *Almanahul SOCEC al României Mari*, Vol.II, București , 1925-26, p.158, 179

¹⁴⁴ Augustin Țărău, Nicolae Mihu, „Îngrădirea și desființarea chiaburimii”-etapa a doua a politicii agrare a P.M.R.-Debutul procesului în județul Bihor, în *Crisia*, XXX, Oradea, 2000, p.581

- fără pământ: 327
- până la 5 ha: 3067
- între 5-10 ha: 751
- între 10-20 ha: -
- între 20-50 ha: 1
- peste 50 ha: -

Din această situație rezultă că țărănimea nu a beneficiat prea mult de pe urma reformei din 1945. Statul a fost cel care s-a ales cu importante rezerve de teren, care au fost ulterior înglobate fermelor de stat.

Ca dezvoltare rurală, în anul 1951 satul Sâc era neelectrificat și în localitate nu exista nici un aparat de radio.

Situația economică a populației din acest sat era și ea una modestă. Din cele 211 familii, 22 erau fără pământ, 111 erau familii sărace iar 78 familii mijlocașe. Nimeni nu a avut peste 10 ha.

Terenul extravilan și intravilan al satului se prezenta astfel:

- teren arabil:	476,41 ha
- fânețe naturale	7, 34ha
- pășuni:	280 ha
- livezi de pomi:	0,03 ha
- grădini de zarzavat:	-
- vii:	3,33 ha
- păduri:	-
- curți și teren clădit:	18,59 ha
- bălți și lacuri:	-
- neproductiv:	- 19,04
Total	805,04 ha ¹⁴⁵

Principala sursă de venit a celor două sate a reprezentat-o agricultura (cultura plantelor și creșterea animalelor).

¹⁴⁵ S.J.A.N. Arad, Gospodăria Agricolă de Producție „Teuz” Dosar I.

Agricultura socialistă

Agricultura socialistă a fost dirijată și controlată de statul comunist prin personalul administrativ, prin partid și prin nou înființata Securitate. Toate dispozițiile venite de la centru trebuiau executate, controlate, analizate.

Cât privește averea locuitorilor, aceasta era recenzată periodic.

De pildă, în anul 1949, Comitetul provizoriu al Plășii Beliu întocmește o Situație centralizată a animalelor pe plasă¹⁴⁶, în care Cărand și Sâc apare înregistrat cu următoarele capete:

Comuna	Cabaline	Bovine	Ovine	Caprine	Porcine
Cărand	34	531	444	82	302
Sâc	108	454	350	112	358
Total	142	985	794	194	660

Planul de culturi al comunei era controlat de Pretura plășii Beliu, care fixa și cotele pe sate, pentru a –și putea îndeplini obligațiile stabilite de județ.

Suprafețele destinate diferitelor culturi în primii ani de comunism, ne indică, pe de o parte, necesitățile populației locale și, pe de alta, tipurile de culturi cu randament pentru producătorii din zonă.

În anul 1948/49 , satul Cărand avea stabilit următorul Plan de culturi:

Semănături de toamnă

Grâu - 366 ha

Semănături de primăvară

Borceag - 6 ha

Lucernă - 3 ha

Grâu - 3 ha

Ovăs - 20 ha

¹⁴⁶ S.J.A.N. Arad, Pretura plășii Beliu, Dosar 98/ 1949

Floarea soarelui - 10 ha

Trifoi - 8 ha

Ceapă - 2 ha

Legume - 17 ha

Cânepă - 21 ha

Sfeclă de nutreț - 3 ha

Porumb - 296 ha

Cartofi - 23 ha

Varză - 3 ha

Plante de nutreț - 13 ha

Ogoare - 20 ha

Total arabil câmp 875

Culturi sub plante protectoare

Trifoi - 22 ha

Lucernă - 3 ha

Fasole în pruni - 55 ha

Floarea soarelui - 15 ha

Dovleac în porumb - 110 ha

Culturi în pășuni

Borceag - 1 ha

Porumb furajer - 10 ha

Trifoi - 38 ha

Ovăș - 25 ha

În același an, în satul Cărand au fost recensate următoarele animale:

Cabaline - iepe 17, cai 4, tineret 20

Bovine - tauri 2, boi 288, vaci 153, tineret 50

Oi - 440

Capre - 50

Porci - 315

Păsări - 1650¹⁴⁷

¹⁴⁷ S.J.A.N.Arad., Pretura Bihor, Plasa Beliu, Primăria Comunei Cărand, N.413/ 1949

Dintre aceste animale crescute în gospodării, cei 288 de boi erau utilizați la tracțiune.

La fel, satul Sâc a avut planificate pentru anul agricol 1948/49, următoarele culturi:

Semănături de toamnă

Grâu- 286 ha

Secară- 4 ha

Semănături de primăvară

Borceag- 2 ha

Lucernă- 2 ha

Ovăz- 7 ha

Floarea soarelui- 6 ha

Trifoi-5 ha

Ceapă/2 ha

Legume-14 ha

Cânepă- 10 ha

Sfeclă de nutreț- 5ha

Porumb- 156 ha

Pepeni- 2 ha

Cartofi- 13 ha

Varză- 3 ha

Orez- 5 ha

Plante de nutreț- 8 ha

Culturi perene

Lucernă-5 ha

Trifoi-47ha

Culturi sub plante protectoare

Trifoi- 12 ha

Lucernă-5 ha

Fasole- 24 ha

Floarea soarelui- 15 ha

Dovleac- 24 ha

Culturi la pășune

Lucernă-1 ha

Borceag- 2 ha
Porumb furajer- 12 ha
Sfeclă nutreț- 1 ha
Ovăz-73 ha
Orez- 1 ha.

Un rol important pentru economia Cărandului l-au avut și cele două drumuri care treceau prin localitate. Drumul județean, care străbătea comuna pe o distanță de 5 km, lega centrul de plasă Beliu cu județul Arad, permițând transportul mărfurilor spre Oradea. La fel, pe drumul natural care lega Cărandul de gara Răpsig, se transporta materialul lemnos din pădurea comunală la nodul de cale ferată.

Întovărășirile agricole

În anul 1956 în Cărand a luat ființă Întovărășirea agricolă „9 mai” iar în Sâc (Seliștea) Întovărășirea agricolă „Viața Nouă”, ambele având câte un președinte.

Pentru buna desfășurare a activității Întovărășirilor, Sfatul Popular a asigurat mașinile agricole necesare, a făcut demersuri de înființare a 3 centre de reparare a acestora și a 4 centre de selecționare de semințe, a asigurat 3 batozele pentru cele două sate, în timpul treieratului iar pentru animale a asigurat asistență veterinară.

Ca urmare a acestui sprijin, în anul 1959, pentru prima oară însămânțatul în comună s-a făcut în cadrul întovărășirii cu mașina.¹⁴⁸

Conform indicațiilor primite de la raion, Comitetul executiv al Sfatului Popular stabilea în fiecare an planul agricol al comunei.

Astfel, în anul 1959 în Cărand erau prevăzute următoarele lucrări :

- **plan de defrișare a Văii Prunișorului**
- **plan de arături 637 ha**

¹⁴⁸ S.J.A.N.Arad, Sfatul Popular al comunei Cărand, Dosar 16/ 1959, p.90

- **însămânțare total** 1154 ha
- din care porumb 920 ha
- ovăs 48 ha
- floarea soarelui 60 ha
- cartofi și alte culturi 45 ha
- **plan de îngrășăminte**
- cu îngrășământ de grajd 700 ha
- cu îngrășăminte chimice 91 ha¹⁴⁹

De asemenea pentru creșterea numărului de animale, Comitetul executiv al Sfatului Popular a trasat sarcina urmăririi rezultatelor montelor, a propus clasarea și înlocuirea armăsarului din Sâc și procurarea unui taur-bivol în Cărand.

Conform Raportului Comitetului executiv din decembrie 1959, planul a fost în cea mai mare parte depășit.

- **s-au defrișat** 5800 mp. în Valea Prunișorului, în 116 zile de muncă. La defrișare au participat 114 locuitori, fiecare familie având o normă de defrișat de 50 mp.

- **s-au realizat** 894 ha arături

- **s-au însămânțat**

- cu porumb 827 ha

- cu ovăs 50 ha

- cu cartofi 45 ha

- cu cânepă 10 ha

- cu floarea soarelui 6 ha

- cu trifoi 10 ha

- alte culturi 25 ha

- **s-au contractat** 23.600 kg. grâu, 28.426 kg. porumb și 1600 kg. floarea soarelui.¹⁵⁰

Activitatea agricolă era urmărită îndeaproape, de la însămânțare și întreținerea culturilor agricole până la recoltare. Pentru încheierea recoltării păioaselor la termen, cetățenii comunei erau mobilizați la transportarea acestora la arii.

¹⁴⁹ Ibidem, p.65

¹⁵⁰ Ibidem, p.79

Treieratul era de asemenea atent supravegheat. Adeseori pentru încheierea la timp a lucrărilor, erau angajați muncitori la batoze. Uiumul de la batoze era dus la baza de recepție. Grâul contractat era preluat de delegații de la batoză în baza tabelor de producători. Un delegat dintre membrii Întovărășirii, prelua de la oameni grâul de sămânță.

Totuși, impozitele și cotele de la oameni s-au adunat cu greu, rezultatele nefiind cele așteptate. Urmarea a fost desființarea celor două Întovărășiri și înființarea a două gospodăriile agricole colective.

Gospodăriile agricole colective.

În anul 21 ian. 1962, adică în ultimul an de colectivizare, în Cărand și Sâc (Seliște) au luat ființă Gospodăriile agricole colective, *Teuz* și *Drumul belșugului*. Deși aveau patrimoniu și conducere separată, controlul activității lor a fost la nivel de comună centralizat.

După înființarea celor două gospodării agricole colective, cea mai mare parte din populație a lucrat în coperative, viața economică a comunei identificându-se în cea mai mare parte cu producția realizată de acestea.

În anul înființării, situația forței de muncă și a terenurilor agricole raportate de acestea a fost următoarea:

Sat	Nr familii intrate in G.A.C	Supraf.agricolă	Suprafața arabilă
Cărand	334	1206 ha	780 ha
Seliște	268	882 ha	500 ha
Total	602	2088 ha	1280 ha

Cele două coperative erau deservite de S.M.T. Șicula

Inventarul de animale ale GAC „Teuz” din Cărand a fost în 1962 format din:

- Bovine 416 din care vaci 144
- Porcine 180 din care scoafe 52

- Ovine 1009

- Păsări 588

Din suprafața agricolă totală de 2088 ha în folosința membrilor operatori se aflau 470 ha împărțite astfel:

Pământ arabil – în folosința membrilor operatori

1280 ha 145 ha

Pășuni

776 ha 311 ha

Fânețe naturale

18 ha -

Vii cu rod

14 ha 14ha¹⁵¹

Producția agricolă în 1962

Tip de cultură	Suprafață cultivată în ha	Producție totală în kg
Grâu/seacă	479 ha	366284 kg
Ovăz	18 ha	17600 kg
Porumb	453 ha	346.270 kg
Mazăre	7 ha	2861 kg
Fasole pe ogor	4 ha	400 kg
Fasole în porumb	300	98 kg
Ceapă	4 ha	2500 kg
Floarea soarelui	35 ha	17.480 kg
Cartofi	18 ha	47236 kg
Roșii	0,50 ha	2500 kg
Ceapă	1 ha	5600 kg
Varză	0,50 ha	3000 kg
Fân	105 ha	120.000 kg.
Porumb siloz	38 ha	300.000 kg
Dovleci în porumb	300 ha	50.000kg
Pruni	1200 buc	7200 kg.

¹⁵¹ S.J.A.N. Arad, Gospodăria Agricolă de Producție „Teuz” Dosar 1.

Ca produse obținute din prelucrare, G.A.C. Teuz a realizat 252 l vin și 3481 țuică¹⁵².

În anul 1963 gospodăria deținea următorul inventar:

Animale

Bovine - 358

Vaci - 100

Juninci - 29

Vițele - 56

Tăurași - 106

Bovine la îngrășat - 30

Porcine - 471

Scroafe - 20

Tineret porcin - 67

Purceluși - 298

Porcine la îngrășat - 86

Oi - 866

Oi cu lână fină - 540

Oi cu lână semi fină - 110

Batali - 11

Oi fătătoare - 445

Tineret ovin 410

Cabaline - 196

Păsări - 5782

Găini - 5656

Gâște - 126

Ateliere

- Atelier de fierărie 3 - nr. muncitori 3

- Atelier de tâmplărie 2 - nr.muncitori. 2

- Atelier 1- nr.muncitori 2

- Lăptărie 1 - nr.muncitori 1

¹⁵² Ibidem ,Dosar 2 , Anul 1962

Utilaje agricole

- pluguri - 93
- cultivateure - 21
- semănătoare păioase - 6
- semănătoare porumb - 18
- prășitoare - 42
- batoze - 1
- selectoare - 1
- trioare - 4
- tocătoare de nutreț - 2
- moară cu ciocane - 1
- uruitoare - 2
- căruțe și care - 128
- motoare stabile - 3
- pompă centrifuga - 1
- basculă - 1
- cântar - 1

Construcții terminate în 1963

- grajduri vaci	5	capacitate	500 capete
- maternitate scroafe	1	”	50 capete
- puiernițe	1	”	2500 capete
- saivane	1	”	1000 capete
- pătule	1	”	20
- clădiri pentru ateliere	1	”	24
- remize	1		

În 1963 s-a semănat pentru semințe și semincer în ogor propriu următoarele plante de cultură:

- grâu soi *Bezostaia I* pe 29 ha, producția preconizată fiind de 2000 kg./ ha
- grâu soi *Bulgaria* pe 3 ha, producția preconizată fiind de 2000 kg./ ha

- grâu soi *Harrach* pe 4 ha, producția preconizată fiind de 2000 kg./ ha

- floarea soarelui soi *UNIIMR* pe 0,5 ha, producția preconizată fiind de 1200 kg./ ha

Organizarea muncii, angajați

Coperativa a avut în 1963 ca angajați :

- brigader câmp - 4
- brigader legumicultură - 1
- șefi de echipe câmp - 24
- șefi de echipe legumicultură - 2
- paznici de câmp - 4
- brigader zootehnic - 2
- paznici grajduri - 4
- șef de echipă construcții și ateliere - 1

Conducerea și administrația

- președinte - 1
- vicepreședinte - 1
- inginer agronom și zootehnist - 1
- contabil - 1
- ajutor contabil - 1
- socotitori de brigăzi - 2
- magazioneri - 2
- comisia de revizie - 3
- paznic și om de servicii la sediu - 2

Număr brațe de muncă

De câmp	Legum.	Zooteh.	Constr.	Ateliere	Conducere și admin.	Total
676	36	50	20	20	13	802

Balanța de venituri și cheltuieli pe anul 1963

Total venituri bănești din cultura plantelor	133.535 lei
Total venituri bănești din creșterea animalelor	318.767 lei
Venituri din activități anexe	70.547 lei

Total venituri	541.938 lei
Total cheltuieli	541.938 lei¹⁵³

Peste șase ani, în 1969, constatăm apariția unor modificări în modul de utilizare a terenului, a mâinii de lucru, în structura organizatorică.

La 31 dec. 1968 CAP Teuz a raportat următoarele:

Suprafața în folosință obștească	1701 ha
Suprafață arabilă	1070 ha
Nr. cooperatori care au lucrat la 100 ha teren agricol	– 33

Producția la 100 ha teren agricol și din zootehnie:

Cereale total	Grâu/seară	Porumb boabe	Lapte vacă	Lână	Carne	Carne porc
327 t	27,8 t	2,8 t	6500 l	68,7 kg	10588 kg.	214 kg.

Angajați

- brigaderi de câmp 4, lucrători 547
- brigaderi legumic 1, lucrători 17
- brigaderi zootehnie 1, lucrători 34
- ateliere și activit. anexe lucrători 8
- lucrări la domiciliu 8
- inginer 1
- conducere și administrație 9

În 1969 situația personalului angajat era următoarea:

¹⁵³ S.J.A.N. Arad, Gospodăria Agricolă de Producție „Teuz” Dosar 2. Dări de seamă anuale 1962-1969. Anul 1963

- Președinte - 1
- contabil șef - 1
- contabili - 3
- casier - 1
- magazioneri - 2
- personal de serviciu - 1
- comisia de revizie - 5
- brigaderi de câmp - 5
- brigaderi zootehnie - 1
- specialist agricol - 1
- inginer agronom - 1

Cât privește suprafața productivă și producția, în 1969 s-a raportat:

Culturi	Suprafață cultivată	Producție totală
Cereale	808 ha	350.869 kg
Grâu	378 ha	298.181 kg
Secară	2 ha	1962 kg
Orz	10 ha	10.898 kg.
Ovăz	10 ha	9728 kg.
Porumb	408 ha	30.100 kg.
Plante uleioase pentru ulei	4 ha	
Cartofi	2 ha	3508 kg.
Legume	7 ha	35.544 kg.
din care Ardei	2 ha	1107 kg.
Varză de toamnă	4 ha	34.437 kg.
Pepeni galbeni și verzi	3 ha	445 kg.
Fân	186 ha	223.756 kg.
Trifoi	146 ha	170.700 kg.
Alte plante pt. fân	40 ha	53.056 kg.
Plante anuale pentru masă vere	19 ha	95.000 kg.
Porumb siloz	40 ha	140.000 kg.
Fân natural de prin fânețe	30 ha	29.890 kg.
Pășuni naturale	600 ha	900.000 kg.
Pruni	400 buc.	10.566 kg.

Suprafața irigată a fost de 6 ha.

Inventarul zootehnic:

Bovine - 409

Porcine - 87

Ovine și caprine - 548

Păsări -

Animale vândute și sacrificate în cursul anului:

Bovine - 142

Porcine - 206

Ovine - 87

Producția de lapte și lână și gunoi de grajd

- lapte de vacă neprelucrat 111.163 l
- lapte de oaie și capră 6400 l
- lână fină și semifină 917 kg
- gunoi de grajd 2540 kg.

Construcții și instalații

- grajd pentru vaci 2, capacitate 200 capete
- grajd pentru animale muncă 2, capacitate 200
- grajd pentru îngrășat tăurași 1, capacitate 100
- maternități scroafe 1 50
- puiernițe 1 2000
- magazii 2 70
- pătule 2 50

Inventarul agricol

- pluguri - 65
- semănători cereale - 5
- semănători porumb - 15
- cositori - 1
- selectoare - 1
- vermomorele - 1
- tocătoare mecanice nutreț 1

- moară cu ciocane - 1
- uruitori - 3
- care și căruțe - 48
- motoare 33 c.p. - 3
- cântare bascule - 2
- mașini de calculat - 1¹⁵⁴

Cooperativele de Consum-Aprovizionare și Desfacere din Cărand și Sâc

Prin decretul 133 din 2 apr.1949 a fost reorganizată întreaga mișcare cooperatistă din țară. Acum au fost înființate, în toate satele, Cooperative de Consum sătești. În urma aplicării decretului, cu ajutorul unei comisii de organizare, în anul 1958 în România funcționau 3160 de cooperative, asociate în 185 de uniuni raionale, care erau membre în 16 uniuni regionale.¹⁵⁵

În urma acestui decret au luat ființă câte o Cooperativă de Consum și în satele Cărand și Sâc, fiecare cu o gestionară, care au funcționat ca filiale ale Cooperativei de Consum din Sebiș. Localurile ambelor cooperative au fost la început foarte mici și necorespunzătoare, una dintre măsurile propuse pentru viitor fiind mutarea magazinelor.

Activitatea acestor cooperative a fost controlată, în perioada de început, de Comitetul executiv al Sfatului Popular al comunei Cărand. Printre altele se urmărea felul cum erau aprovizionate cele două cooperative cu cele necesare, modul în care se făceau contracte cu cooperativa etc. În acest sens în fiecare an se întocmeau planuri de contractare, care se cereau îndeplinite.

În ciuda controlului și a planurilor anuale de achiziții și de contractări, realizările au fost slabe. Gestionarele s-au tot schimbat iar în unele perioade cooperativele au fost închise.

¹⁵⁴ S.J.A.N. Arad, Gospodăria Agricolă de Producție „Teuz” Dosar 2. Dări de seamă anuale 1962-1969. Anul 1963

¹⁵⁵ www.csnmeridian.ro/files/docs/CONSINCOOP.pdf

În anul 1959 au existat diferențe importante între planul acestor cooperative și ceea ce au reușit să realizeze:

Plan de aprovizionare	208.300 lei	Realizat	156.300 lei
Plan desfacere	229.700 lei	Realizat	182.800 lei
Plan achiziții	55.210 kg	Realizat	26.800 kg
Plan contractări :			
Grâu	60 t	Realizat	17 t
Porumb	50 t	Realizat	28,9 t
Cartofi	6,5 t	Realizat	9 t
Floarea soarelui	7 t	Realizat	1,8 t

Plan de colectare carne 1959:

22.342 kg din care carne porc 5585 kg

Restanțe carne din 1958, 568 kg. din care carne porc 164kg

Total 22.910 kg din care carne porc 5731kg.

Cooperativa de Consum din Cărand avea, în 1959, 450 membrii și se preconiza ca numărul membrilor să crească până la 650. Din fondul social al membrilor cooperatori se cumpăra marfă.

În anul 1968, în baza Legii nr.2/ 1968 s-a elaborat Decizia nr.30/ 18 feb.1968 prin care Uniunile regionale și raionale ale Cooperativelor de Consum se desființau, patrimoniul lor urmând să fie divizat Uniunilor județene, care urmau să ia ființă.

Economia comunei după 1989

După 1989, odată cu desființarea cooperativei agricole de producție, oamenii și-au luat înapoi pământurile și o parte din animale. *„Io am luat zece oi și două vaci, ne dădea dă la colectiv să le țânem iarna și ne dădea 15 arii, și io am luat*

*două (vacii) ca să am 30 dă arii...și atunci nu le-am mai dat înapoi”.*¹⁵⁶

În primii doi ani , cărândani și săliștenii au mers în fiecare zi cu animalele la pășune și seara le aduceau acasă și le mulgeau, și făceau brânză pentru nevoile casei. Apoi, în cazul oilor, oamenii au început să le dea la alții, care aveau mai multe și au primit pentru ele, la înțelegere, brânză.

În prezent cea mai mare parte din populație este îmbătrânită, oamenii sunt pensionari. Totuși mai lucrează pe pământul pe care l-au primit înapoi. Vite sunt puține. Cei care au turme de oi au închiriat pășunea și țin oile tot timpul acolo, în saivană.

În sfârșit, în localitate a fost înființată Asociația „Composesoratul urbarial Cărând” cu sediu în Carand la nr. 265.

O parte din cărândani lucrează pe la diferite firme, în Sebiș sau sunt funcționari la stat.

Alții și-au deschis propriile afaceri, magazine, unități de alimentație publică. La Oficiul Național al Registrului Comerțului din Arad, sunt înregistrate 76 de firme.¹⁵⁷

Dintre acestea menționez următoarele:

* AGRO VANI & MAD SRL. Adresa: Cărând , nr. 273.
4 angajați

Se ocupă cu cultivarea cerealelor (exclusiv orez), plantelor leguminoase și a plantelor producătoare de semințe oleaginoase.

* DENIS & SORINA SRL

Adresa : Carand, nr.4

* MALOONIKA SRL. Adresa: Cărând, nr. 244.

Activități de servicii privind sistemele de securizare

* ARDELEAN TEODOR "BRANTI" PF

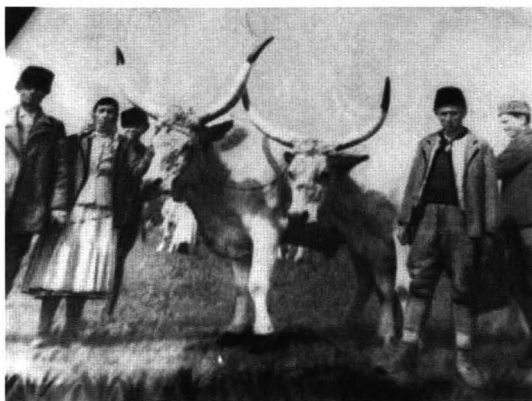
¹⁵⁶ Rus Sofia (Tuți) n.1948, măritată în Cărând

¹⁵⁷La firme s-au înregistrat și bisericile, școlile, primaria, asociațiile caritabile etc.

* CONCEPT-GRUP SRL , Adresa Cărand, nr.121/A . 2 angajați. Se ocupă cu fabricarea de construcții metalice și părți componente ale structurilor metalice

De asemenea în localitate încă mai există Cooperativa de Consum Cărand, care își are sediul în Carand la nr. 252

Deși satele sunt așezate la șosea, prin ele azi nu mai trece nici un mijloc de transport în comun, iar cea mai apropiată stație CFR este halta Răpsig, la 8 km.

Cărăndani la munca câmpului

Colectiviști din Cărand

Capitolul VI

Viața și cultura tradițională

Habitatul

Satul Cărand

Localitatea Cărand a avut, la începutul secolului XX, 3701 iugăre de pământ.

Sistematizarea satului bătrân s-a făcut în anul 1771, când pe domeniu Beliu s-a trecut la alinierea satelor impusă de curtea de la Viena.

Cărandul s-a dezvoltat progresiv, de la 107 case în 1880, la 141 de case în 1900 și la 161 în 1910. După înființarea gospodăriei agricole o parte dintre colectiviști au primit locuri de casă la drum, înspre Toplița. Ulterior, a apărut un nucleu nou de locuire, în partea opusă a satului, începând de la actuala școală.

Tipologia morfologică a așezării este una de tip linear, determinată de dezvoltarea „*de-a lungul drumului*”. Satul crescut în lungime, prezintă structuri simple de ulițe și un centru de localitate în dreptul bisericii. Fiindcă gospodăriile n-au fântâni în curte, în trecut, pe ulița principală au existat câteva fântâni cu cumpănă, la care oamenii duceau zilnic toate animalele din sat la adăpat. Astăzi aceste fântâni au dispărut, comuna fiind canalizată.

Toponimele satului Cărand: Deal, La cotu popii, La pod, La tabără, La târsăluță, La trii poduri, La vale, La Zămboci, Livadă, Luncă, Olărița, Pustă, Rături, Rugari, Târsăli, Sălaș, Știubei, Zătâng etc.

Satul Seliștea

Seliștea are aceeași structură liniară, de-a lungul drumului. Creșterea satului a fost de asemenea progresivă, de

la 97 de case în 1880, la 118 case în 1900 și la 128 de case în 1910 etc.

Cătunul Toplița

Trecut în evidențele Sfatului Popular al Comunei Cărand ca sat, cătunul Toplița, care ține de Cărand, a luat ființă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Teritoriul pe care s-a construit acest nucleu de locuire se află între șoseaua Prunișor-Cărand, pârâul Teuz până la Cotul Popii și hotarul Cărandului. Cu o întindere de 2311 iugăre și 1130 stânjeni pătrați, terenul, împădurit în acea vreme, a făcut parte din proprietatea grofului Waldstein Kristian și este cunoscut și azi ca *Lunka*. Groful a adus aici mai multe familii de slovaci ca să lucreze pentru el, și i-a așezat în Cotul Popii. Slovacia au defrișat pădurea și au scos butucii transformând pământul în teren arabil. Din lemne făceau cărbuni, care erau folosiți la topit minereu în cuptoarele din Sebiș. Prin anii 1870, acești slovaci au primit în folosință¹⁵⁸ câte 4 iugăre de pământ, pentru curte și grădina casei contra sumei de 12 zloți plătită anual. Case au fost construite lângă șosea, înspre Cărand, iar cătunul a primit denumirea de Toplița. De altfel din 1853 Cărandul apare în acte cu numele de *Topliczakárand*. La reforma din 1921, așa cum am arătat deja, slovacia au fost împroprietăriți cu terenurile pe care le folosiseră până atunci în arendă.

Imediat după instaurarea comunismului, mari schimbări nu au avut loc în Cărand. În anul 1949, drumul județean de 3 km și drumul natural de 2, 5 km erau în stare mediocră. Stăzile nepavate și cele cu pavele cu marcadan ordinar, pietriș și piatră spartă erau și ele în stare proastă. Abia după 10 ani s-a cărat și s-a împrăștiat pietriș pe „*ulița pieții*”, prin muncă voluntară. La acea dată, localitatea avea 4 poduri și 3 podețe din lemn.

¹⁵⁸ Pământul a făcut parte din domeniul grofului până la Unire

Singurele clădiri de stat înregistrate erau primăria și școlala, care în 1949 necesitau reparații. Ca urmare în acest an a fost construită o nouă clădire de școală și s-au suplimentat bani la bugetul comunei pentru repararea primăriei. Construcția Căminului Cultural a început în anul 1956 .

Situația satului Sâc a fost în anul 1949 una asemănătoare. În localitate existau 1 pod construit de materiale mixte și 25 de podețe din lemn toate în stare bună. Cât privește primăria și școala, singurele construcții existente la acea dată, acestea necesitau reparații. Ca urmare în anul 1956 a început construcția noii Școli elementare iar în anul 1959 a grădiniței. În acest an a fost reparată și școala din Toplița.

În aceste condiții, înfrumusețarea celor două sate de sărbători se rezuma la văruirea pomilor, repararea podurilor și curățarea șanțurilor.

Cimitirele

Comuna are în prezent 4 cimitire: cimitirul din cătunul Toplița, plasat la șosea, în partea dinspre Prunișor, cimitirul comunal din Cărand, cimitirul baptist din Cărand și cimitirul din Seliște. În vechea topografie a satului Cărand au fost două cimitire mai vechi, azi desființate. Unul dintre acestea s-a aflat pe locul actualei școli gimnaziale iar celălalt pe pășunea comunală, pe locul unde azi este „*stâna lu Todor*” . Prin extinderea intravilanului și conform dispozițiilor de a scoate cimitirele din spațiul locuit, a fost amenajat un cimitirul nou, la marginea așezării dinspre Seliște, pe dreapta unde începe liziera pădurii. Fiind cimitir comunal aici sunt înmormântați și neoprotestanți. În imediata vecinătate a fost amenajat un cimitirul baptist, organizat după modelul cimitirelor militare, cu pietre funerare de aceleași forme și dimensiuni și gazon. Cimitirul satului Seliște se află la marginea dinspre Cărand a așezării.

În toate cimitirele comunei există o mare diversitate de cruci , de la cele vechi, de lemn, pe care inscripții sunt cioplite

cu briceagul, la cruci de piatră mozaicată, unele cu fotografii, până la cruci de marmură, realizate după gustul comanditarilor și după moda vremii. Alături de ele sunt și monumente funerare neoprotestante, fără cruce.

Cruci și troițe de hotar

Pe lângă crucea înaltă din față bisericii, Cărandul mai are o „rugă”, din lemn, în hotar, către Prunișor și peste drum de ea o troiță mai nouă, într-o mică capelă, pictată în interior.

Gospodăria țărănească

Modelul de gospodăria tradițională în Cărand și Seliștea este acela cu două curți și cu grădină în spate. În trecut, în prima curte se afla casa, grajdul și, în unele gospodării, încă o casă mai mică, folosită de bătrânii din familie, ca spațiu de locuit sau ca bucătărie de vară și cămară. La casele bătrânești, cu frontonul spre uliță, intrarea în interior se făcea dinspre curte, prin târnaț.

Grajdul, plasat în spatele curții, paralel cu strada, era construit, asemeni caselor, din bârne de lemn. Între grajdul vitelor și cel al boilor sau cailor se găsea colna.

Prima curte („ocol”) era despărțită de stradă printr-un gard, construit din leături, scânduri, sau din zid cu tablă. Acesta avea două deschideri, o poartă mai mică pentru oameni și una mai mare pentru care și căruțe.

În curtea din spate, „curtea păsărilor”, se găsea cocina porcilor, cotețele păsărilor, cotarca, stogul de paie și de fân și, în deceniile din urmă, utilajele agricole și tractorul.

În multe din aceste curți din spate se intra pe o altă poartă de căruțe direct din stradă. În continuarea curții a doua era grădina, despărțită tot printr-un gard, în care erau semănate unele legume și erau plantați pomi fructiferi (nuci, gutui, pruni, meri, peri).

Casa

Evoluția așezării de-a lungul veacurilor a dus inevitabil și la modificarea vechii case specifice zonei, care în vechime a

fost din bârne, monocelulară, cu acoperiș în patru ape, acoperită cu paie.

În secolul al XVIII-lea, după sistematizarea satelor, curtea de la Viena a impus modelul franconic de casă, și în același timp alinierea construcțiilor la marginea curții, cu frontonul spre stradă .

Conform recensămintelor din 1900 și 1910, în Cărand și Seliște, ca material de construcție pentru case s-a folosit piatra, pentru fundație, lemnul pentru pereți și paie pentru acoperiș. Casele slovacilor din Toplița erau acoperite tot cu paie.¹⁵⁹

Aceste materiale figurează și în documentele recensămintelor de case din 1900 și 1910:

		Piatră/ cărămidă	Piatră/ pământ	Chirpici/ pământ	Lemn	Țigă	șindrila	Paie/ trestie
1900	Cărand	-	-	-	141	22	41	78
	Seliște	-	-	3	115	15	25	78
1910	Cărand	1	1	1	158	72	22	67
	Seliște	1	3	5	119	62	19	47

Casa bătrânească

Fundația înaltă era clădită din piatră de râu, lipită cu pământ. Pereții, confecționați din bârne lungi, necioplite, numite groși, încheiate în coadă de rândunică („cheutoare românească”), erau lipiți și tencuiți. În zonă a existat și un al doilea mod de construcție în care, de-a lungul pereților, se interpuneau stâlpi verticali, fixați jos în talpă și sus în cunună prin limbi croite cu securea, prevăzuți cu șanțulețe laterale

¹⁵⁹ Studia Censualia Transsilvanica, Recensământul din 1900 Transilvania, Editura Staff, 1999, p.79 și Studia Censualia Transsilvanica, Recensământul din 1910 Transilvania, Editura Staff, 1999, p.

lucrate cu dalta, în care se introduceau capetele bânelor orizontale mai scurte.

Ultimul strat de bârne forma cununa casei. Deasupra cununii se puneau grinzele transversale, sprijinite pe o grindă longitudinală, mare, și pe cusuraie. Peste grinzele se făcea tavanul din scânduri de brad ori gorun. Podul se lipea cu pământ galben. În capeții grinzelor se fixau coarnele pentru acoperiș. Din loc în loc, la o distanță anume, se băteau leături orizontale, pe care se fixa învelitoarea acoperișului. La vechile case, acoperite cu paie, învelișul era în patru ape. Ulterior s-a trecut la acoperișul în două ape, acoperit cu șindrila și țigla. Uneori acest acoperiș avea și două capete scurte, numite *cioancă*.

În interior și în exterior casele erau lipite cu pământ amestecat cu pleavă mare apoi *văcălite* cu un strat subțire de pământ, amestecat cu pleavă mărunță și după aceea văruite.

Construcția avea trei ferestre către uliță, două la cameră și unul la târnaț, o fereastră spre curte, și două ferestre mai mici la camera de locuit, care dădeau spre curtea din spate. La casele care aveau cămară, mai exista o fereastră mică și la aceasta.

Modelul acesta de „*casă lungă*”, perpendiculară pe uliță, a fost cu două (tindă + cameră) sau trei (cameră + tindă + cameră) încăperi, cu intrarea prin tindă, care avea deschideri spre ambele camere. În tindă se găsea vatra deschisă, lungă de 1,50 m, lată de 0,80 m și înaltă de 20-30 cm. Deasupra vetrei focului la 1,50 m se deschidea coșul numit local *babură*, care era confecționat din pari pe care se împleteau nuiele, peste care se lipea pământ. Coșul avea la bază lățimea și lărgimea vetrei, ca să se îngusteze pe măsură ce urca până deasupra acoperișului.

Camera din față nu avea sursă de încălzire iar în camera din spate, în care se locuia, se găsea un „*spohert*” (cuptor)

zidit. Pe jos, în toate încăperile era pământ acoperit cu un strat de muruială, în care se punea balebă, ca să nu crape.

Târnațul, lat de 80-100 cm, se întindea pe toată lungimea casei. Inițial a fost complet deschis spre curte, streășina prelungită deasupra lui, pentru a feri pereții casei de ploaie fiind susținută de stâlpi de lemn. În partea dinspre stradă târnațul este închis cu zid în care se deschidea o fereastră. În partea opusă, spre curtea din spate, unele case se terminau cu o cămară, obținută prin închiderea capătului târnațului.

Mai târziu, târnațul a fost închis până la jumătate cu scânduri, intrarea făcându-se dinspre curte printr-un *roștei*. În sfârșit, au existat și târnațuri zidite în partea de jos și cu sticlă în partea de sus.

Înteriorul

Camera de la stradă, utilizată doar la evenimente speciale, a fost camera frumoasă a casei. Modelul tradițional de mobilare consta din două patruri, așezate de-a lungul pereților, de o parte și de alta a ferestrelor, care erau mărginite de lavițe cu spătar sau fără, uneori vopsite, verde, ocru, sau de scaune cu spate. Între lavițe era masa, lângă fereastră. Până să apară dulapurile și alomarul, hainele erau atârnate pe o rudă. În vechime în case se găseau și câte o ladă de zestre cu spinare, ornamentată cu motive geometrice lucrate în brișcă, confecționată în Hășmaș, renumitul centru de lădărit din zonă. Paturile erau cu picioare înalte și cu o ladă, care se umplea cu paie, în loc de *pernejeu*.

De pe la sfârșitul secolului al XIX-lea, mobila din camera de la stradă, confecționată din lemn băițuit maro închis și cu ornamente strunjite, a început să fie produsă în ateliere de tâmplărie din târguri, de unde era și cumpărată. Paturile aveau *pernejeu* umplut cu paie sau șușorci de porumb, care era acoperit cu un lipideu, peste care se punea o poneavă, după

care se clădeau câte 6 sau 9 perne, cu fețe ornamentate cu broderie spartă prin care se vedea hârtia sau pânza colorată.

În această cameră, pe pereți se puneau icoane, fotografiile de familie și farfurii încadrate de câte o feleagă frumos ornamentată în alesătură.

Camera din spate, în care se locuia, era mobilată tot cu două paturi, lavițe și masă doar că mobila era mai grosier executată iar de pe paturi lipseau pernele.

În tindă, în vechime, din cauza spațiului ocupat de vatra pe care se gătea, mobila se rezuma la un stelaj pentru vase și o masă cu două-trei scaune.

Casa lată de-a lungul uliței

Apărute în perioada interbelică, aceste case aveau două camere la stradă unele despărțite de un coridor larg de trecere spre curte, care era închis spre stradă cu o poartă mare de lemn sau de tablă. Altele aveau poarta largă de intrare la una din marginile casei, dar tot integrată în construcție. Restul încăperilor se găseau în continuarea, celor de la stradă, spre curte.

Casa în vinclu

De prin anii 70 a secolului trecut în comună au apărut și casele în vinclu, cu camerele la stradă, dar cu intrare prin curte, printr-un mic hol pătrat. Majoritatea aveau bucătărie și unele chiar și baie. Ca material de construcție la aceste case s-a folosit cărămida iar interioarele erau mobilate cu mobilă combinată și mobilă de bucătărie vopsită, după modă orășenească a anilor 1956-60. Pereții interiori erau „pictoriți” cu rolul, pe jos aveau dușumele de scândură și preșuri iar ca sursă de încălzit și de gătit mașinile „Vesta.”

Ocupații tradiționale

Agricultura

Ocupația de bază a cărândanilor și săliștenilor a fost încă din epoca medievală agricultura.

Agricultura tradițională a fost în general devoratoare de spațiu mai ales în regiunile de deal și de munte, unde fertilitatea redusă a solului impunea odihna sa periodică, adeseori mai mulți ani decât cei de cultură. Neputând utiliza asolamentul, țăranul era obligat să permanentizeze modul de a folosi diferitele categorii de teren, în perioada de odihnă ele fiind utilizate ca pășuni și fânețe.¹⁶⁰

Cultivarea cerealelor

În Cărând și Sâc oamenii cultivau mai ales grâu, orz și ovăz pentru animale. Obișnuit, găul se semăna pe locul porumbului adică în *tenchiște*.

Datorită sărăciei, unii țărani din aceste sate au săpat pământul cu arșeul încă și la mijlocul secolului XX, trecerea la aratul cu plugul cu o singură brazdă făcându-se relativ târziu. La mărunțitul pământului au folosit grape cu măracini sau cu colți de lemn.

Mare parte din localnici au semănat până după al doilea război mondial cu mâna. Aveau o straiță cu semnițe, pusă pe umărul stâng, cu gura în față. Se semăna cu mâna dreaptă, la fiecare pas, „*d-amproșcata*”, semințele fiind împrăștiate uniform. Când grâul era copt, pe la Petru și Pavel, bărbații îl coseau: „*Am cosit cu coasa, era la coasă pusă o coardă acolo, vargă¹⁶¹ zăcem noi câtă ie, legată cu o ață di gât di la măsaua dă la coasă și atunci, în funcție dă cum era grâul dă mare, așa încordam ața ceia, și era acolo la capăt, aceea aduna grâu, când dădeai odată cu coasa, și stăte așa grâu adunat mănunchi ...veneau femeile și-l strânjeu și-l puneu pă jenunte*

¹⁶⁰ Barbu Ștefănescu, Agricultura bihoreană..., p.525

¹⁶¹ *Vargă de închitat*

și îl legau. Dimineața să făceau legători, cu care-l legau. Făcem un călcâi dă grâu. 18 snopi îi punem în cruce”.¹⁶² Snopul din vârf se punea cu spicele în jos. Acesta se numea *popă*.

Mai înainte grâul a fost treierat prin călcarea cu animalele. Grâul se rășchia roată iar omul stătea în mijloc, ținea caii de o frânghie și-i mâna roată. În acest caz, cărândanii nu au mai făcut snopi ci grămezi și atuncia „*or purtat caii păstă el roată*”. Cei care nu aveau grâu nici de călcat „*or făcut mănunț, i-o țanut cu mâna și așe or făcut boabe*”.

După primul război mondial, în zonă au apărut batozele particulare. Ele umblau pe sate, de la o arie la alta și luau stogurile pe rând: „*Că nici nu ierau batoză să steie aici încontinuu... după ce să mai usca îl duceam (grâul-n.n.) acolo afară la pășune și făceam stoguri și stăte o lună. Era făcut așe ca să poată băga mașina pântră ele, batoza, și era și cu cazan care mere sângură pă drum da și di acea dă-o împinjeu oamenii cu mâna...o fost și mai mare și mai mică, dă tâte tipurile.*”¹⁶³

După ce grâul era treirat se înlăturau paietele cu grebla și furca de lemn, apoi boabele erau vânturate cu *vânturișca*.

După intrarea în colectiv „*o apărut și combina mică, care îl tăia, nevastă-mea știe. Sus pă masă la combină era făcut să steie și țâne sacu, combină dă aceea trasă, și să învârte dă la priza dă putere dă la tractor*”.¹⁶⁴

Cum în Cărand din perioada interbelică nu a mai fost moară, oamenii mergeau să macine la moara de apă care era „*din sus dă Archiș, câtă Groși*” sau la Sebiș.

Dacă aveau de măcinat doar câțiva saci de grâu, îi duceau în spate, nu înhămau boii, deși într-un sac țărănesc încăpea câte

¹⁶² Rus Vasile Badea, n.1941, Cărand

¹⁶³ Ibidem

¹⁶⁴ Ibidem

60-50 kg. Nu se cruțau pe ei, cruțau animalele, care erau mai valoroase la alte activități.

Cultivarea porumbului

Porumbul sau *tenchiul*, cum este el numit în Cărand¹⁶⁵, se semăna pe pământul proaspăt deștelenit sau în locul altei culturi, mai ales a păioaselor. Miriștea se ara fie odată, primăvara, fie se *ogora* toamna și se ara din nou primăvara. Semănatul se făcea tot cu mâna. Adeseori boabele erau puse în față, în zădie. Față de grâu, sămânța de porumb se arunca tot la doi pași. Mai târziu, *tenchiul* se semăna tot cu mâna dar pe brazdă, fiind apoi acoperit cu brazda următoare. „*Se pune pe dungă la brazdă, care era cam de 15-20 cm de lată.*” Pentru distrugerea buruienilor, terenurile semănate cu porumb se săpau de două ori. La sapa dintâi se rărea porumbul iar la sapa a doua se aduna pământul la rădăcina plantei. Mașinile de semănat și răritoarele (prășitoarea) au apărut abia prin 1949, în acest an având loc primul semănat cu semănătoarea.

Culesul porumbului se făcea în octombrie. Știuleții erau ruși de pe tulpini și depănușați acasă. Tulpinile numite în zonă *tulei* se tăiau și se făceau mănunchiuri și se duceau acasă, fiind păstrați în stog în curtea din spate. Porumbul se depozita în hambare, confecționate din leături și acoperite cu țiglă, care se găseau tot în curtea din spate.

Tenchiul se sfărma în serile de toamnă târzie și de iarnă. Adeseori se făcea clacă la sfărmat.

Cultivarea cânepii

Majoritatea familiilor semănau și cânepă, pentru necesitățile casnice. Această cultură a fost și ea una veche, cărândanii plătind nonă în fuioare la cânepă.

Ca tehnică de lucru, cânepiștile erau îngrășate cu gunoi de grajd toamna. Arătura se făcea primăvara, după ce gunoiul era bine putrezit, apoi pământul se mărunțea. În ambele sate se

¹⁶⁵ În Cărand se vorbește graiul bihorean

semăna atât cânepă de vară cât și cânepă de toamnă, pentru sămânță. Semănatul s-a făcut cu mâna, din luna aprilie până la sfârșitul lui mai. Cânepa de vară, pentru fuior, era semănată deasă iar cea pentru sămânță rară.

Cânepa de vară se cocea de prin luna iulie până se termina secerișul., *Când îi gălbene firu , zăce că-i coaptă*” .

La cules, tulpina se scotea cu rădăcină cu tot, câte un mănunț. „*Femeile merjeu prin ie și o smulje*”.¹⁶⁶ Din trei mănunți se făcea o mânușă. Cânepa era așezată în picioare la uscat.

Când era uscată, se tăiau rădăcinile cu securea și se făceau sarcini sau grămezi, de câte zece mânuși legate cu nuiele, care erau duse la topit fie la Răpsig la Criș, fie la Știubei. Se țineau în apă o săptămână-două.

Cânepa de toamnă, pentru sămânță, se cocea în septembrie. La cânepa de toamnă înainte de a fi dusă la topit i se scotea sămânța. Pentru aceasta mănunchiurile erau puse la uscat în picioare, cu floarea în sus și se acopereau cu cânepa de pe margine să nu le ploaie și să nu le strice păsările. Erau ținute astfel câteva zile, ca să dospească, după care mănunchiurile erau desfăcute și întinse la soare să se usuce. Apoi erau bătute cu maiul. Sămânța obținută se vântura iar tulpinile erau duse la topit, unde erau ținute o săptămână-două, în funcție de temperatura de afară, până când devenea albă și se putea rupe ușor. Atunci se scotea, se spăla bine și era pusă la soare, în picioare, până se usca, apoi era dusă acasă, unde urma prelucrarea ei în gospodărie de către femei.

Viticultura

Fără să fie principala activitate a cărândanilor, o parte din locuitori s-au ocupat și cu viticultura, pentru necesitățile gospodăriei. Viile erau pe deal. Soiurile cultivate în Cărând au

¹⁶⁶ Rus Sofia (Tuți), n.1948

fost *nova, otela*¹⁶⁷ și *delevarul*, toate cunoscute ca rezistente la boli.

Vița de vie se planta într-o groapă adâncă de 45-60cm, largă de o palmă, în care se punea gunoi de grajd și se vâră butașul, cu sau fără rădăcină, care se îngropa lasându-se afară unu sau doi muguri. În cursul anului, oamenii efectuau o serie de munci, de la pusul parilor la tunsul viei, legatul capetelor pe arac, săpatul întâi și al doilea, copilitul, culesul.

Culesul strugurilor în Cărand avea loc în jurul datei de 4 octombrie. „*Să strânje 3,4,5, 6 oameni și să făce siretiu*”.

Creșterea animalelor

Fiind o zonă de deal cu pășuni și pădure, oamenii locului s-au ocupat din cele mai vechi timpuri și cu creșterea animalelor. În cele două sate țărani au crescut și cresc și azi cai, vite, oi, porci și păsări. Animalele de odinioară au aparținut raselor autohtone. Caii utilizați la tracțiune erau de talie medie de culoare roșie.

Vacile de lapte erau din rasele *Bălțata românească*, *Pinzgau* și *Sură ungurească*. Unii localnici au crescut într-o vreme și bivolițe, animale nepretențioase. Până la colectivizare satul avea 400 de bucăți de boi, pe care oamenii îi foloseau la tracțiune și la o parte din muncile câmpului.

Rasele de porcii crescute în sat au fost înainte de colectivizare „*Mângulița*”¹⁶⁸, *Bazna*¹⁶⁹ și *Marele Alb*. În vechime porcii au fost crescuți în pădure, cu ghindă.

După înființarea C-A.P.-ului au fost introduse și alte rase printre care *Landrace*.

¹⁶⁷ Hibrid american Othello

¹⁶⁸ Una din rasele tradiționale de porci, cunoscută de 150 de ani în Peninsula Balcanică, Ungaria și România

¹⁶⁹ Rasa Bazna a fost obținută în perioada 1875-1880, în localitatea Bazna, prin încrucișarea nedirijată a Mangaliței cu rasa Berk și cu Marele Alb. Porcii din rasa Bazna erau numiți popular „*porci cu ștergură*”

Oile cărândanilor au fost și sunt și astăzi din rasa *Țurcană*.

La C.A.P., pentru ameliorare, s-au cumpărat și oi din rasa *Țigaie* și s-au obținut, în urma încrucișării dintre oaia țurcană cu berbecul din rasa țigaie, oi „*stogoșe*”.

Modul de creștere a animalelor în cele două sate a fost pe durată lungă unul străvechi. Cai, vacile și oile erau trimise de primăvara până toamna la pășune, pe pășunea comunală, iar seara veneau acasă. Pășunea era împărțită pe categorii de animale, fiecare având locul lor de pășunat. Sătenii tocmeau în fiecare an la cai un stăvar, la vaci un ciurdar, la porci un purcar iar la oi un păstor. Aceștia erau plătiți în bani și în produse. În anul 1859, ciurdar era Filipaș Iacov iar în 1869, purcar Pisat Flore.

Contractul de angajare se încheia de obicei toamna, la Sănmedru.

Peste iarnă animalele erau ținute în grajduri, în cocini sau saivane, fiind hrănite cu fân, tului și negreață de grâu, orz, ovăz și, dată fiind sărăcia oamenilor, mai rar cu porumb.

De obicei, oile fătau prin ianuarie-februarie, câte 1-2 miei, care erau înțărcați la începutul lunii mai. Cât privește tunsul, acesta se făcea și se mai face și azi, manual, cu foarfeca, în luna iunie.

Turma comunală de oi, în funcție de mărime, este păzită de 1 până la 3 câini de pază, la care se adăugau câinii de întors. Ca să poată fi recunoscute, animalele erau însemnate de proprietari.

După desființarea cooperativelor agricole, oamenii s-au întors la vechiul sistem de creștere a animalelor. Cei care au turme mai mari de oi au închiriat pășune și-au construit stâne și țin oile acolo tot anul, în acest sens „*stâna lui Todor*”, devenind pentru oameni un reper în topografia locului.

Meșteșuguri tradiționale

Dacă la mijlocul secolului al XIX-lea, în 1856, în Cărand a fost înregistrat un morar, în persoana lui Coțoi Pasc, în perioada interbelică satul nu a mai avut moară, localnicii fiind obligați să macine la Groși sau la Sebiș.

Covăcia

Prezența animalelor și utilizarea la transport a carelor și căruțelor, a făcut meseria de fierar („căuaci”) necesară în localitate. Primul fierar menționat în Cărand a fost Pintza Joanes, care, în 1827, împreună cu alți fierari din zonă au confecționat mai multe tipuri de cuie și scoabe pentru clădirea nouă a hutei de sticlă din Beliu.¹⁷⁰

În anul 1866, căuaci în sat a fost Mihulescu Iov. Peste o sută de ani, în perioada de dinainte de colectivizare, se ocupa cu căucia Timăț Pavel căruia oamenii îi spuneau *Păvălică căuaci*, de unde a rămas familiei porecla „*a lu Căuaci*”.

Pălincăria

În anul 1810, în Cărand funcționau 7 pălincării, din care 3 ale lui Poppa Pask, Poppa Iova și Poppa Dimitrie.¹⁷¹

Înainte de colectivizare în sat mai funcționau două cazane particulare de țuică.

Tâmplăria

Tâmplarii din sat executau „*uși și ferești*” pentru casă și piese de mobilier: patruri, *stelaje*.

După colectivizare, gospodăria colectivă a avut propriile atelire de tâmplărie și fierărie, unde lucrau mai mulți muncitori.

Dogăritul

¹⁷⁰ Ioan Goman, *Politică statală, economie domeniială și dezvoltare rurală. Meșteșuguri și industrii țărănești din Crișana în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2011, p. 336

¹⁷¹ Ioan Goman, *Politică statală, economie domeniială și dezvoltare rurală. Meșteșuguri și industrii țărănești din Crișana în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2011, p. 384

Un meșteșug practicat în trecut în Cărand, ulterior dispărut, a fost dogăritul. Conform documentelor de arhivă, dogarii din sat își vindeau în anul 1900 produsele la târg la Oradea.¹⁷²

Furcășitul

În anul 1810, în Sâc, Popa Alexa și în Cărand Popa Petru cumpărau lemn pentru fabricarea, primul, a 100 de furci iar al doilea, a 190 de furci.¹⁷³

Industria casnică

Prelucrarea cânepii în gospodărie

Cânepa, odată adusă acasă, pentru a scoate firele din tulpina lemnoasă, era bătută de două ori. Prima dată, cu un melițoi, se frângea tulpina, apoi cu o meliță îngustă era mărunțită, pentru a se scutura pozderia și pentru a se înmuia și netezi fibrele. Mănușile erau hecelate pentru a îndepărta pozdăriile mai mici și pentru a obține firele. Acestea erau pieptănate cu dinți de fier și împărțite după lungimea și calitatea firelor în fuior, câlți și „*canuri*” (bărbi).

Torsul, țesutul și cusutul

Ca fuiorul să nu se încâlcească, se făcea păpușă, apoi din mai multe păpuși se făcea un caier, care se lega la furca de tors. Vechile furci erau făcute dintr-o botă. După tors, firele de pe fus erau rășchiate pe rășchietor și făcute *jirebii*. Înainte de a fi folosite la țesut, jirebiile erau spălate, ca să se albească firele. Spălarea se făcea iarna. Erau opărite de mai multe ori cu cenușă și apă fierbinte în *pârlău*, apoi erau clătite cu apă rece și puse la soare să înghețe. După aceea urma depănatul și pusul pe urzoi. După ce se făcea urzeala se înveleau drugile de la război cu ea.

Dacă în vechime se lucra tort pe tort, adică cânepă pe cânepă, mai târziu femeile s-au învățat să facă lipidee din

¹⁷² Ibidem, p.425

¹⁷³ Ibidem, p.433

cânepă cu misir. Se învelea cânepa și se bătea misir. Alteori, ca să nu se taie pânza, puneau o suveică cu misir și una cu cânepă. Un lat de pânză era cam de 60 cm, după mărimea spatelor cumpărate de la moți.

La nevedit se ținea seama de cât de groasă se dorea să fie pânza. Se țesea în 2 ițe, în 4 ițe sau în 3 ițe.

Pânza pentru lipidee, care trebuiau să fie tari, se făceau din 4 ițe. Sacii erau lucrați pe dos în 2 ițe și pe față în 3. La saci se folosea pentru urzeală câlții iar ca beteală *canurile*. Sacii erau țesuți și ei cu model, *conomățește* sau cu „*pene*”.¹⁷⁴

Pânza pentru cămăși, izmene, spătoaie, poale, zadii se lucrau în 2 ițe. Cu vremea pentru hainele de sărbătoare, în Cărand și Seliștea s-a folosit *pânza cu chinari*, care a fost o pânză cu vrâste, obținută prin vrâstarea urzelii cu un fir mai gros, introdus la anumite intervale. În sfârșit, la fel de elegantă a fost considerată și *pânza de bumbac limpede* sau *pânza de misir fir de dinte*, care se obținea din urzeală de misir și beteală de bumbac¹⁷⁵.

Ornamentarea pânzei în țesătură se făcea prin alesături, *suveicește*. Zadiile în partea de jos și felegele erau cu vrâste înguste roșii și albastre. Modelele geometrice erau lucrate în 4 sau 8 fire, cu roșu, pomoroancă, albastru și negru. Mai târziu la alesăturile s-a folosit și o singură culoare, albastru sau bordo, iar ca motiv ornamental a apărut trandafirul stilizat. Felegele se terminau cu cipcă lucrată cu mâna cu colți mari ascuțiți.

O parte din haine (cămașa, izmana, spătoiul, poalele și zadia) au fost cusute în casă de femei. Croiurile erau adaptate la dimensiunea pânzei, femeile netăind ci adaptând forma piesei de îmbrăcăminte la material. La mâneci și la cracul de la izmană se puneau câte un ic. Când era nevoie de un croi larg,

¹⁷⁴ Rus Sofia (Tuți), n.1948

¹⁷⁵ Elena Rodica Colta, *Portul popular din județul Arad.*, Editura Etnologică, București, 2014, p. 10

lații erau îmbinați cu cheițe, cu cipcă, cu sălbănași. După ce erau finalizate cusăturile simple și îmbinările se trecea la ornamentarea hainelor, cu broderii pline, alb pe alb dar și colorate, lucrate pe scris.

Prelucrarea lânii

Creșterea oilor le-a oferit țăranilor un material bun pentru hainele de iarnă și pentru acoperitoarele de pat: lâna. Lâna adunată după tuns era spălată, scărmanată, pieptănată (dărăcită) după care era toarsă. Femeile țeseau pânza de lână turcană numită și *habă* sau *pănură*, în războiul de țesut, în 3-4 ițe, după care o duceau la sceză la Archiș, la dubit. Din habă se făcea mai demult cioarecii și sumanul, iar ca piesă de interior poneava de lână, ce se punea pe pat.

Ocupații gospodărești

Tăiatul porcului

Conform tradiției, în vechime și în Cărand și Sâc porcii să tăiau de Ignat sau „*cam cu două săptămâni 'năinte de Crăciun*”.

„*Porcii or fost dă tăte tipurile. Clisa dă mânguliță o fost mai frajedă*”.

Tăiatul și prelucratul s-a făcut după cum se știa din bătrâni, cei care lucrau fiind toți oameni cu experiență. Înjungherea se făcea printr-o singură lovitură. După ce se aduna sângele, urma pârjolitul cu paie. La pârjolitul cu mașina sau cu butelia s-a trecut foarte târziu, după anii 70 ai secolului trecut. Urma curățirea soricului de păr, frecarea și spălarea acestuia până devenea roz. Despicarea se făcea mai demult pe spate: „*Când o fost moșu și untiu, după ce l-or pârlit, lor ridicat aici. L-or pus cu picioarele întinsă în față pe burtă. Fratele lu tata o tăiet porcii la noi. Îl crăpa dă la urețe până la coadă, cu o toporiță, și o luat spinarea acea. O tăiat clisa dă pă ea. După ce or tăiat clisa or sărat-o și or pus-o sub pat pe paie. Mai dămunt n-o luat nime șoance. Pă clisă puneau pecia*

și celelalte le-or întins p-aclo pă ie. Coada și „iepurile”¹⁷⁶ se țineau ca să se bage în cureți. Mai demult nu știau oamenii să facă nici jumări. Ieșeau mărunte. Oamenii făceau din porc cârnaț, cărdăboș cu pisat și sfărmuri de jumări sau cu orez, sânjerete și salam”.¹⁷⁷ Cârnațul, clisa, toba se afumau.

Făcutul pâinii

Făcutul pâinii a fost în trecut o activitate exclusiv feminină, din care nu lipsea o anumită ritualistică. Obiectele folosite la prepararea pâinii (covata, lopata, cuptorul) erau considerate și ele încărcate cu puteri magice, numeroase rituri domestice fiind practicate la cuptor sau folosind drâgla.

Operațiile săvârșite de femei la pregătirea pâinii sunt vechi și îndătinat, învățate din mamă în fiică. În fiecare casă, la un copt se cocea pâinea necesară pe o săptămână. Fiecare cunoștea măsurile necesare în funcție de cantitatea de pâini, de mărimea familiei. Se cernea făina, se făcea aluatul de cu seară, se puneau sare iar pentru dospit cumlău, apoi dimineața se frământa și se lăsa să crească. Între timp se ardea cuptorul. Cuptorul era bun de băgat pâinea în el când săreau scânteii. Unele familii puneau pâinile în tipsii, alții direct cu lopata pe vatra cuptorului, după ce dădeau la o parte cărbunii. Se ținea în cuptor după cât era pita de mare, o oră jumătate-două ore. Când era scoasă, dacă a fost pusă direct pe vatră, era măturată pe fund de cenușă cu o mătușă. Coaja arsă de deasupra era spălată cu apă, apoi pâinea era acoperită cu o feleagă și lăsată să se răcească.

Aluatul rămas pe covată era ras și din el se făcea un fel de colăcel numit *rusuroi*. Legat de rusuroi în Cărand era un joc de cuvinte: „fetele mîncă rusuroi ca să nu se mărite după văduoi”.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Sternul

¹⁷⁷ La tobă, în Cărand, i se spune salam. Inf. Rusu Vasile Badea, n. 1941, Cărand

¹⁷⁸ Inf. Rus Vasile Badea, n. 1941, Cărand

Adeseori, odată cu pâinea, în cuptor se puneau și tăvi cu plăcintă coardă. Și tot în cuptorul de pâine se coceau și colăceii care se dădeau la mort.

Curetiu (Varza murată)

„Scobim coceanu și punem atâta sare(arată)și le clădim. Atunci mai dăm mult să suie pruncii mai mici și le bâte cu picioru. Să pune apă cu sare, la o vadră dă zece litri, zece linguri, și frunză dă dafin și pune mama și o mână de tenti. Mai dăm mult era cadă dă lemn, dreaptă și punem dasupra scânduri și teatră”.¹⁷⁹

Zamă dă părădică(Bulionul)

„Le spălăm, le curățăm și le ferbem până să ie ptelea dă pă iele și le punem în strecurător și apăsăm cu lingura și după ce-s stoarsă o mai ferbem odată zama ceia.”¹⁸⁰

Mnere dă prune (Gem de prune)

„Mai dăm mult făceam din 8 brădii dă prune. Să făcea în căldare roșie(de cupru). Se învârte cu o bătă, care avea făcut așe un șerpe, după fundu căldării. Dă sara până dimineața să ferbe. Să strânjeu vecinii. Și acum facem da punem țucur.”¹⁸¹

Spălatul hainelor și al textilelor din casă

Hainele se puneau în troacă și se duceau la spălat la Știubei. De acolo erau aduse acasă așa ude.Femeile veneat cu troacele pe cap.

Așternuturile și unele haine din pânză țesută în război se pârluiau acasă. Hainele se puneau într-un butoi, care avea în partea de jos o gaură cu o țeavă, după care se punea peste ele cenușă și se turna apă caldă.

Portul popular

Portul popular din Cărand și Seliștea se înscrie prin croiuri, elemente componente, ornamentică în subzona Beliu.

¹⁷⁹ Inf. Rus Sofia (Tuți), n.1948

¹⁸⁰ Idem

¹⁸¹ Ibidem

Specifică acestei subzone era și pieptănătura capului și tipurile de podoabe purtate de fete.

Astfel, fetele mai mici din Cărand aveau părul împletit de sus în jos în două codițe și cu alte două codițe împletite din restul părului, adunat la urechi, pe când fetele mai mari umblau cu două chici împletite cu prime.

Fetele de măritat purtau la gât măргеle și zgărzi. Capul era în general descoperit dar obișnuiau să poarte și cărpe în cap.

Femeile măritate umblau cu părul prins într-un concii semicircular însă în vechime, în zonă s-a folosit conciiul cu două coarne. Conciul era strâns într-o ciapță peste care se punea baticul, legat în față cu două noduri. După 1945 atât fetele cât și femeile au început să poarte cărpe de mătase, *cârpe dă dălin*, mai colorate la fete și bordo sau maro la neveste.

Costumul femeiesc

Costumul femeiesc de vară a fost compus din spătoi, poale, zadie, cojocel sau laibăr.

Spătouil era croit din doi lați, din pânză cu chinar sau pânză învăluită. Pânza nu era tăiată la umăr. În față, cămașa femeiască este despicală și închisă cu nasturi ascunși sau nasturi albi iar de o parte și de alta are pliuri tighelitate. În jurul gâtului bentița îngustă era ornamentată cu cusătură brânească și terminată în tazle. Mai târziu au apărut și spătoaie cu guler rotund, din cipcă. Alături de tăietura de la gât, mai era ornamentată cu broderie pe scris la tăietura din față, zona de îmbinare a mânecii cu fețele spătouului, mâneca și pumnarii. Modelele preferate au fost vița de vie și vrejul cu flori de trandafir. Broderia era executată fie alb pe alb fie cu ață colorată, albastră, mov. Alte spătoaie erau ornamentate cu broderie spartă sau cu ciurul umplut.

Poalele, lungi până la gleznă, erau încrețite și prinse într-o pumnată care de obicei nu era ornamentată. În schimb, în

partea de jos, la multe poale ornamentica era cea de la spătoi, lucrată fie tot alb pe alb fie într-o culoare. Ele se terminau cu cipcă. În față, deasupra poalelor se punea o zadie din pânză cu alesături , care se termina cu cipcă sau ciucuri. În paralel cu această zadie, în sat s-a purtat și zadia neagră din glot, ornamentată cu cusătură pe dinaintea acului, cu șiruri verticale de forme rombice brodate cu roșu, alb, albastru, galben, verde, mov, portocaliu.

Peste spătoi s-a purtat laibere din glot sau catifea, puternic răscroite, ornamentate cu fir sau cojoace scurte butincenești și coturi după cap din mătase cu ciucuri.

Iarna, în loc de palton femeile au purtat coturi după cap din lână și sumane lungi, ornamentate la buzunare și gât și la manșetă cu postav negru, albastru și roșu. Sumanele erau executate de sumănarii din Sârbești, care stăteau în Cărand și Seliștea, până le terminau de cusut. Motivul ornamental specific subzonei a fost *cârligul*.

Ca încălțăminte, în vechime, femeile au umblat cu opinci iar vara desculțe. Mai târziu au apărut topancii și păpuții, șclarfele.

În timp, portul popular a evoluat, femeile începând să poarte peste poale sumnă de stambă(pânză industrială), tern, mătase, catifea, stofă. Spătoiul a fost înlocuit cu o cămașă din pânză pese care se lua viziclu iar în perioada comunistă sfetere, cumpărate din prăvălie. Tot în această perioadă a apărut și fusta plisată de tergal. Peste sumnă s-a purtat însă în continuare șorțul de mătase din față, adeseori pe margini cu colțișori rotuzi brodați cu mașina.

Costumul bărbătesc.

Vechiul port bărbătesc a fost compus din cămașă, izmană, laibăr și zadie. Izmenele numite local *gaci* erau făcute din 6 lați de pânză cu chinari, câte trei pentru fiecare crac. Ca lungime ajungeau până la mijlocul gleznei. Lații erau încheiați

cu cheițe fine sau cu sălbănaș, iar în partea de jos se terminau cu tazle sau cu ciucuri făcuți din pânză destrămată.

Cămașa, tot din pânză cu chinari, era confecționată din doi lați, netăiată la umăr, ornamentată pe lângă cusătura de la mâneci, pe mânecă în jos și la gât. Mânecele largi erau prinse în partea de sus în spezeze cu crețele și în partea de jos în pumnari, cu cipcă. Tăietura din față se închidea cu năsturei colorați din sticlă. Broderia plină putea fi lucrată cu mătase, alb pe alb dar și cu ață colorată albastră și galbenă. Culoarea galbenă, cu care vopseau ața, femeile o obțineau din galiță. La ornamentarea cămașii se folosea și ciurul umplut. Cămașa era îndoită în față și băgată în gaci. De asemenea, în Cărand s-a purtat și cămașa cu mâneca plisată pe orizontală.

Zadia de deasupra era tot din pânză țesută în război, iar lucrătura de pe ea era alb pe alb. Laibărul, de culoare neagră, era din barșon sau satin, bogat ornamentat cu gălanduri negre și cu ațe, cusute în diferite forme.

Iarna în locul gacilor s-au purtat cioareci de pănură iar în partea de sus pieptare și sumănițe și sumane. Cu vremea cioarecii au fost înlocuiți de nădragi priceși de catifea sau stofă, băgați în cizme, sau cu ciorapi de lână trași până la genunchi și cu bocanci.

Pieptarele de sărbătoare au fost din piele albă, cu ornamente cusute cu mătase colorată la răscoitura de la gât, pe cusătura de îmbinare de subraț și la buzunare. Cele de lucru erau din piele vopsită maro.

De asemenea, la fel ca și femeile, bărbații umblau iarna cu sumane lungi, ornamentate la buzunare și gât și la manșetă cu postav negru, albastru și roșu, executate de aceeași sumănari din Sârbești (jud.Bihor).

Capul era acoperit, vara, cu cloape bihorenești, negre sau maro, cu panglică lata iar iarna cu căciuli negre de miel, cu vârful băgat înăuntru.

Ca încălțăminte , după ce s-a renunțat la opincă tradițională de piele, bătrânii au purtat opinci de gumă iar bărbații, iarna, bocanci și cizme cu foi, cu tureacul întărit cu firize, iar vara șclarfe.

Portul a început și la bărbați să se schimbe după al doilea război mondial, când cărândanii și săliștenii au început să se îmbrace cu pantaloni de stofă drepți, chiar cu costume de stofă, cu cămași cumpărate de gata și cu sfetere. Tot în această perioadă clopul a fost înlocuit de bască.

Obiceiuri de familie

Nașterea

În lumea satului, sarcina era considerată o binecuvântare, copilul fiind așteptat cu dragoste, pentru că el asigura continuitatea familiei, a neamului. De aceea, încă din timpul nunții se performau anumite rituri de fecunditate, menite să asigure și să grăbească venirea copilului în noua familie. Practica cea mai obișnuită era să i se pună miresei un copil în poală, ca prin similitudine să aibă și ea unul.

În cazul fericit, în care femeia rămânea grea, ea trebuia să respecte anumite interdicții, pentru a nu transmite pruncului anumite defecte. Prin urmare nu avea voie să fure fructe, să șteargă fructele furate la care poftea de poala rochiei sau să le atingă de burtă, fiindcă copilul s-ar fi născut cu semn.

Nu avea voie să mănânce fructe lipite fiindcă ar fi născut gemeni. La fel, nu avea voie să lovească cu piciorul o pisică, un câine, ca pruncul, prin contagiune cu animalul, să nu fie păros. În sfârșit, nu avea voie să se uite sau să se mire pe ceva urât, fiindcă pruncul ar fi fost și el urât.

Ca pretutindeni, odinioară nașterea în Cărand și Sâc a avut loc acasă. Femeia era ajutată de „moașă”¹⁸², ceilalți din

¹⁸² Nu este vorba de moașa comunală de mai târziu ci de moașa de neam, aleasă de familie. Aceasta era o femeie în vârstă, pricepută, care cunoștea

casă, mai ales bărbatul neavând voie să fie de față. Moașa tăia cordonul ombilical și îl înnodea, îngropa cămașa pruncului (placenta) în pământ și îi făcea prima scaldă, în care punea apă sfințită și busuioc. Apa în care a fost scăldat pruncul nu se arunca afară seara și nici nu se lăsau afară hainele pruncului spălate, ca acesta să nu fie stricat de duhurile rele sau de strigoaie, care s-ar fi putut strecura în ele.

Odinioară în Cărand se vorbea și despre *ursitori* dar azi nimeni nu mai știe ce se făcea în legătură cu ele.

Moașa venea să scalde pruncul vreme de o săptămână și tot o săptămână aducea și mâncare la leuză.

Tot pentru a-l proteja de lucrurile necurate, până la botez mama nu avea voie să stea cu spatele la prunc și nici să-l lase singur.

Cum era obiceiul ca, după naștere, neamurile și vecini să vină pe vedere sau să-i ducă lehuzei cu coșerița, de mâncare, vizitatorii, ca să nu ducă și somnul copilului, trebuiau să lase la plecare o scamă la leagănul acestuia.

De asemenea, ca să nu-l deoache, ei trebuiau să scuipe pe copil, de trei ori. Botezul încheia această perioadă de 40 de zile, în care atât mama cât și pruncul erau vulnerabili.

În vederea botezului, cumătra cumpăra perina și hainele de botez însă de dus, mai demult, pruncul era dus la biserică de moașă și de cumătră (nașă). Cea care îl ținea pe drum era moașa. În perina copilului se puneau bani, pâine, sare, ca pruncul să fie în viață om bogat, să fie îndestulat. Dacă tinerii părinți aveau câte o nănașă din fiecare parte, în caz că aveau fată cu moașa mergea nașa finei iar dacă era băiat îl ducea moașa cu nașa din partea finului.

Mama, rămasă acasă în timpul botezului, desfășura simbolic acele activități, pe care ar fi vrut să le desfășoare și copilul ei când ar fi fost mare (citea, scria, cosea etc.)

practicile magice ce trebuiau săvârșite pentru ieșirea copilului în lume și pentru integrarea lui în familie, în neam

La întoarcerea de la biserică, pruncul era purtat de nașă. Când ajungea acasă ea spunea „*Am dus un păgân și am adus un creștin.*” La masa de botez erau invitați moașa cu moșoiu, nașa cu nașul, neamurile. Odinioară, mama copilului cinstea moașa și nașa cu un material sau o cârpă: „*Io am cumpărat pântru moașe o rotie frumoasă, albastră și un carpet de perete. La nănașă i-am dat o măsăriță brodată*”.¹⁸³

Masa de botez era una festivă. Se făcea zamă cu tăiței, carne, plăcintă iar moașa și nașa aduceau câte un tort mare.

Nunta

Conform gândirii tradiționale, căsătoria a fost și ea rânduită de Dumnezeu. Prin căsătorie mirii intrau în rândul lumii, în ceea ce le era hărăzit, treceau la un nou statut de viață. Nunțile se făceau mai ales toamna, după ce se termina recoltatul, sau iarna, în perioada Cășlegilor.

Înțelegerea familiilor, pregătirile și desfășurarea nunții respectau scenariile vechi, îndătinat. Se spuneau anumite lucruri, se făceau anumite gesturi, după o anumită rânduială.

La peșit, în Cărand se mergea numai „*după ce era netezită calea*”, când se știa că părinții fetei vor să o dea pe față după băiat. Mergea feciorul cu tatăl său și mai cu o rudă. Peșitul se făcea sâmbăta sau duminica, seara, după ce terminau lucrul cu animalele din gospodărie. La casa fetei peșitorii erau așteptați cu plăcintă, cu țuică, cu vin.

După ce se înțelegeau în legătură cu zestrea, se stabilea data nunții, se alegeau nașii, dieavori, chemătorii, stegarul. Încredințare sau logodnă propriu-zisă nu se făcea. Era anunțat preotul și se făcea strigare în biserică trei duminici la rând.

Cu două săptămâni înainte de ziua fixată se trimiteau doi „*temătorii*” să poftescă la nuntă neamurile, vecinii, cunoscuții. Ei erau îmbrăcați în hainele de sărbătoare și aveau ca semn de recunoaștere „*prime*” (*panglici*) în mai multe culori, prinse de o parte și de alta a pieptului. De asemenea, aveau în mână o

¹⁸³ Rus Sofia (Tuți), n.1948

bătă împodobită tot cu panglici, și un ol cu răchie, și el împodobit. În prima săptămână mergeau să cheme pe sate iar în a doua săptămână umblau prin sat.

În trecut, chemătorii umblau călare pe caii împodobiți cu ponevi din lână colorate și cu „prime”. Ulterior au mers pe biciclete împodobite cu hârtie creponată și panglici sau pe jos. Chemătorii, doi sau patru erau aleși atât din partea miresei și din partea mirelui. „Care o fost dă la mnirească o temat dă la mireasă, care o fost dă la mire o chemat dă la mire”.¹⁸⁴

Când ajungeau la o casă, chemătorii se adresau gazdei în versuri:

„Cuvânt bun
Din postul lui Crăciun
Din săptămâna albă
Umblăm și noi după această treabă.
Dacă Dumnezeu ne va ajuta
Și cu asta vom termina
Noi dispoziție avem
Să venim să vă invităm
La nuntă
La familia X
Care face nuntă fiilor în data de...
La ora ...
În localitatea Cărand
Vă invită la un scaun de hodină
La un pahar de băătură
Un ceas două
Până la nouă
Și dacă vor trece zece
Mai departe ne-om petrece
Ei ne-au rugat, noi vă rugăm
Ca să veniți, să nu zăboviți
Căci știți dumneavoastră bine

¹⁸⁴ Rus Sofia (Tuți), n.1948

*Asta nu se face fără oameni de omenie
Noi vă invităm să participați cu drag.*

*Vă rugăm să închinăm
Din iagă legată cu busuioc
Dumnezeu să deie la miri noroc
Din iagă legată cu iederă verde
Să fie dragi cui îi vede.”¹⁸⁵*

După ce terminau de rostit versurile, întindeau olul, împodobit cu o „cârpă” și cu iederă, cu răchie . Cel invitat nu spunea dacă vine sau nu, făcea doar urarea „*Să trăiască mirii*” și, „*dacă a vrut, a venit, dacă nu a vrut, nu a venit*”.

Săptămâna dinaintea nunții

Nunțile se făceau acasă. Neamurile aduceau găini, ouă, smântână. Mai demult, invitații veneau cu torturile de acasă, la casa cu nunta se făcea doar plăcintă coardă. Obiceiul era ca din torturile aduse să se ducă la plecare o bucățică înapoi.

După 1970, când prăjiturile și torturile au început să se facă în casa cu nunta, pregătirile începeau de luni. Luni și marți se făceau sărățelele și foile, miercuri blaturile și cremele. Pentru nuntă se tăia porc, vițel, găini. Mâncărurile erau pregătite de o bucătăreasă, care era ajutată de neamuri.

Sâmbăta nunții

În sâmbăta nunții, seara, la casa mirelui fetele făceau steagul de nuntă. Pe o bătă lungă să coseau două cârpe roșii de cap, cu dosurile laolaltă și cu fețele în afară. Pe steag se cosea roata iederă și se prindeau batiste cu flori. Ca stegar era ales un fecior prieten sau neam cu mirele, care știa juca steagul, fiindcă el mergea în fruntea alaiului.

„Uspățul” sau nunta propriu-zisă

În trecut nunta s-a ținut duminica. Ea începea pe la ora 14 și ținea până dimineața. Modul de desfășurare a fost unul

¹⁸⁵ Rus Vasile Badea, n.1941, Cărand

general. Prima dată, „diavorul”¹⁸⁶ cu câteva neamuri de ale mirelui, cu „temătorii” și cu muzica mergea de la casa junelui după cumetri (nănași). Diavorul poartă peste piept o feleagă mare, în diagonală, ca semn de recunoaștere. Când ajungeau acolo erau serviți cu plăcintă și răchie, jucau un joc- două și se întorceau cu cumetrii la casa junelui. De aici plecau cu căruțele, toți cei invitați, după „mnireasă”. Pe drum cântau:

*„Hai nam și dainam mireasă
Hai nam și dainam mnireasă
Noi merem după mnireasă
Nu stiu dacă o fi acasă
De-i acasă zâ-i să iasă
Hai nam și dainam mireasa”*etc.

Unele femei descântau :

*„Mergeți nașilor nainte
Și spuneți la domn părinte
Să-și îmbrace patrafîru
Să cunune trandafîrul.”*¹⁸⁷

La casa miresei erau așteptați de chemătorul miresei și de diavorul ei. Când alaiul mirelui ajungea la 50-70 m de poarta miresei, chemătorul ei scotea mireasa în drum, „o întorcea de trei ori pe sub mână și să băgau în ocol”.

La sosirea alaiului, poarta era închisă iar în ocol îi aștepta diavorul miresei. Diavorul mirelui se ruga să-i lase înăuntru, că i-a prins ploaia, ca i-a prins vremea rea. După ce intrau, diavorul miresei întreba „Da dumneavoastă inde umblați”. Diavorul mirelui răspundea „ Noi căutăm o porumbiță, o floare, o căutăm să o luăm cu noi, să avem grije dă ie”. Diavorul miresei zicea „ Avem noi una aicea, dacă vreți”. Diavorul mirelui cerea să o vadă. Era adusă o babă mai bătrână, mascată, cu pene de gâscă, cu o mătură, „că-i bună dă mătură”. Diavorul mirelui spune: „ Să știți că asta nu-i dă noi,

¹⁸⁶ Starostele nunții

¹⁸⁷ Doina Sas, n.1960, Cărand

noi căutam altă floare, care ne place nouă”. Atunci este adusă o „fătușă” iar diavorul mirelui spune „Și aceea-i bună, da când o fi mai mare”. A treia oară este adusă mireasa.

În curte era pusă o masă și în capătul ei aștepta mirele. Mireasa era suită pe masă și mirele trebuia să o ia de subsuori, să o pună lângă el și să o sărute în timp ce muzica cânta . „Mulți ani trăiască!” Femeile o învățau pe mireasă să-l calce pe mire pe picior, ca ea să fie stăpână în casă.

Când porneau spre cununie, în fruntea alaiului mergea stegarul, apoi diavorul, mirele cu cumătra și mireasa cu cumătru. Lumânările erau purtate de naș și nașă. Chemătorii mergeau de o parte și de alta a alaiului, jucând.

Pe drum se cânta:

„Ia-ți mireasă ziua bună

De la tată, de la mamă,

De la frați, de la surori

De la gradina cu flori.

Bate ceasu bate unu

Merg mamă să mă cununu

Bate ceasul, bate doi

Io mărg mamă di la voi

Bate ceasu, bate trii

Io mărg mamă di aci

Bate ceasu, bate patru

Io mărg mamă la bărbatu etc.” ¹⁸⁸

Dacă nu erau cununați, se mergea întâi la primărie și apoi la biserică. Când intrau în biserică, muzica și steagul rămâneau afară.

Mai demult, când mirii înconjurau prin fața altarului, asupra lor se arunca grâu. Acum se aruncă bani și bomboane. În tot acest timp, mirii erau împinși de umăr unul către celălalt.

Când ieșeau de la cununie, la unele nunți se punea un ciubărul sau o găleată cu apă în fața bisericii, la altele în fața

¹⁸⁸ Rus Vasile Badea, n.1941, Cărand

casei. În timp ce mirii înconjurau ciubărul/ găleata, o femeie îi stropea cu apă, cu busuiocul, iar alte femei descântau.

*„Miresuță cu trii flori
I-ați gândul di la feciori
Și ți-l pune la barbat
Că cu el te-ai măritat.”¹⁸⁹*

După ce au înconjurat a treia oară, găleata era răsturnată cu piciorul de mireasă. Dacă găleata cădea în picioare se credea că mirii nu vor sta împreună.

Petrecerea de nuntă se făcea iarna în casă și vara în curte, în șatră. Odinioară, la masa de nuntă, s-a servit doar papricaș de porc și plăcintă. Aperitivele, ciorba și fripturile au apărut mai târziu. Azi, înainte de ciorbă se servesc mezeluri preparate din porcul tăiat. Tot târziu au apărut în meniul de nuntă și sarmalele. Cei care serveau mâncarea aveau câte o feleagă pe umăr.

După ce invitații terminau de mâncat, începea jocul miresei pe bani. Fiecare juca mireasa după cât a plătit. Jocul era o mânânțauă. Diavorul cu o bătă luată de la chemători, număra bătând în grinda și oprea jocul.

După ce toți au jucat mireasa, diavorul striga cinstile. El mergea pe la mese și pe unii îi ciufulea, spre distracția nuntașilor. Nimeni însă nu se supăra pe glumele făcute. Strigarea începea cu cumătrii. Diavorul anunța cu ce-i cinstesc aceștia pe miri. Următoarea era strigată cinstea pe care o dădeau mirii nașilor, apoi se anunța cu ce cinstește mireasa socra, și continua cu neamurile și cu ceilalți invitați.

Când s-a terminat strigarea darurilor, cumătra ducea mireasa să o schimbe, să-i pună conciul. Ea era învelită cu o cârpă de cap cumpărată de mire. Petrecerea ținea până dimineața, când mirii îi conduceau casă pe nași.

¹⁸⁹ Doina Sas, n.1960, Cărand

Înmormântarea

Și în Cărand țărani cunoșteau semnele de moarte. Dacă cânta *ciuvica* știau că va muri cineva. La fel dacă se spârgea ceva dintr-o dată în casă: „*Când o murit mama me, o fost în sara dă Anu Nou. Și când am vinit aicea să fac o pișcotă la prunci și aprindem lampa și numa odată s-o pomnit sticla dă la lampă.*”¹⁹⁰

În cazul în care cineva era grav bolnav, mai demult, erau aduși pruncii de la școală să facă mătăanii: „*Moșu Borca, tata lu tata o fost pă moarte, el o fost bolnav rău și or dus pruncii dă la școală să facă mătănie. Și ii trăbuiiau să zacă <Dacă îi dă trai, dă-i Doamne sănătate, dacă îi dă moarte, ușură-i Doamne sufletul>.*”¹⁹¹

Dacă omul nu se făcea bine, este chemat preotul să-i facă slujba dezlegării. În clipa morții, cineva din familie îi aprinde o lumânare. După ce omul și-a dat ultima suflare și azi se oprește ceasul, se acoperă oglinda și cineva din familie anunță clopotarul să tragă clopotele.

Mai demult mortul era spălat de o femeie din sat însă acum, dacă nu este înmormântat cu firma din Sebiș, fiecare familie își spală mortul lui. În trecut, până era adus copârșeul mortul era așezat pe jos pe o poneavă. După ce-l îmbrăcau cu „*hanile dă moarte*” îl așezau în sicriu iar sicriul era pus pe masă, în camera de la stradă. Dacă mortul era un tânăr sau o tânără nenuntită, datina era să fie îmbrăcați ca mire sau mireasă.

La capătul mortului se așeza un sfeșnic adus de la biserică, cu o lumânare. În sicriu se puneau bani pentru vamă și, ca să nu mai vină acasă sub formă de strigoii, mac și nisip, și

¹⁹⁰ Rus Sofia (Tuți), n.1948

¹⁹¹ Rus Vasile Badea, n.1941, Cărand

lucrurile personale sau îndrăgite: „*La moșu mneu i-o pus și o sticluță dă rătie.*”¹⁹²

Pe piept la mort se punea un „*fuști*”¹⁹³. „*Să făcea din ceara fuști. Se adunau 3-4 muiieri bătrâne și făceau fuști.*”¹⁹⁴

Priveghiul ținea două seri. După ce preotul făcea stâlpul, oamenii erau serviți cu colăcei și rătie. Odinioară femeile din sat se cântau după mort.

Câtă vreme mortul era în casă, gunoiul se mătura dar nu se scotea afară. El se arunca abia după ce porneau cu mortul la groapă. Tot atunci scoteau masa pe care a fost ținut mortul și se punea altă masă.

Când scoteau mortul în curte pentru prohod, în casă se răsturnau scaunele și masa pe care a fost sicriul și se deschideau ferestrele. La „*tofi*” (slovaci)¹⁹⁵ când scoteau mortul era obiceiul să atingă cu sicriul de trei ori pragul casei.

La români, cei care duceau sicriul și bărbății cu praporii aveau prinsă la umăr câte o felegă. Femeile și copiii primeau batiste.

Ca și în alte sate din Bihor și în Cărand, după prohod, când i se dădea morului „sărutarea de pe urmă” (sărutau crucea și icoana), se puneau bani într-o farfurie așezată pe pieptul mortului. Înainte de a porni spre cimitir, la cei tineri se cânta următorul joltar:

*„Pe câmpul cel cu flori
Eram și eu un crin
Dar moartea nemiloasă
Cu agera ei coasă
Degrabă a venit
Și crinul l-a cosit*

¹⁹² Ibidem

¹⁹³ O lumânare de mărimea mortului, făcută colac și cu un vârf în sus, care este aprins

¹⁹⁴ Rus Sofia (Tuți), n.1948

¹⁹⁵ Tot sau tăut este termenul folosit pentru slovacii din Toplița

*Iubiți frați și surori
Să-mi puneți dalbe flori
Pe tristul meu mormânt etc.*”¹⁹⁶

Când se termina cântecul se forma convoiul mortuar. El era deschis în trecut de doi copii îmbrăcați dieci, care duceau crucea și icoana. Copârșeul era dus cu carul cu boi apoi cu căruța.

Groapa este făcută și azi de gropași, trei oameni care cu asta se ocupă . Mai demult, dacă mortul era bărbat, celui care începea groapa i se dădea peste mormânt un cocoș, iar dacă era femeie i se dădea o găină. Pe lângă asta, se mai dădea un colac, o feleagă, rătie. Oamenilor veniți la cimitir li se împărțea tot așa colaci și rătie. Pomană se ținea acasă. Venea preotul cu cantorii, neamurile. Preotul făcea sfeștania casei. Masa de pomană a constat în trecut din mazăre sau cureți, cu carne dacă nu era post, colaci și rătie.

Datina în sat este ca la trei zile să se mai dea o masă.

Pentru mortul care n-a fost spovedit, familia dădea 7 prescuri (în fiecare duminică și la parastasul de 6 săptămâni câte una).

La parastasul de 6 săptămâni, în Cărand se dădeau pause și câte o pungă cu colac și dulciuri. Unii faceau și colivă. În trecut se dădea și rătie. Azi la cantori li se dă o feleagă iar la preot un platou cu fructe.

Parastas se mai face la un an, după care mortul este pomenit la biserică în sâmbetele morților.

Obiceiuri calendaristice

Postul Crăciunului

Conform calendarul creștin ortodox, sărbătorilor de iarnă le premerge *Postul Crăciunului* sau *Postul mic*. Data și durata este una fixă. Postul începe la românii ortodocși

¹⁹⁶ Informatorul își amintește doar începutul

întotdeauna în 15 noiembrie pe stil nou și are o durată determinată de 6 săptămâni, adică până la Crăciun (25 decembrie).

Postul este un timp de purificare, plin de interdicții alimentare și comportamentale (nu se făcea joc, căsătorii, etc.), care trebuiau respectate cu sfințenie- menit să pregătească oamenii pentru timpul sacru pe care îl deschide Crăciunul. La intrarea în post, vasele erau spălate cu leșie și toată perioada se consumau numai legume și aluaturi fără ou¹⁹⁷ gătite cu „*oloi de sămânță*”.

Postul ține până în ziua de Crăciun, mâncarea din Ajun fiind tot de post. Mâncărurile obișnuite în acest interval de timp au fost și mai sunt și astăzi cele din varză, fasole și cartofi.

Alături de restricții, postul a fost și un timp de învățare colectivă, a colindelor, versurilor de stea, a Plugușorului.

Crăciunul

Crăciunul este un praznic împărațesc de primă mărime, care celebrează nașterea lui Isus Hristos. Valoarea de omen a Crăciunului este dată de colinde, previziuni meteorologice, practici de revigorare a sporului gospodăriei, previziuni maritale etc.

Oamenii se pregătesc cu câteva zile înainte. Odinioară femeile văruiau și muruiau, apoi făceau sarmale, fripturi și plăcinte.

În trecut, în Ajun, în Cărand feciorii umblau la colindat cu turca. Pe lângă colindători, ceata avea în componența ei și mascați, între care nu lipsea moșul și baba, un cioban cu fluier, turcașul cu turca și o iapă, care aduna în sac colacii și cârnați primiți de la gazde pentru colindat și pentru jocul turcii.

Printre colindele satului se numără și colinda *Întoarcă-să-ntorcu*, una din variantele de Mioriță zărândană, cântate în zonă.¹⁹⁸

¹⁹⁷ Și ele preparate fără ou

¹⁹⁸ Culeasă de Ioan T. Florea în 1968 apud Florea, 1998, p.59-60

*’Ntorcu-să, întorcu
’Ntorcu-să, întorcu
Trei păcurăreiu
Trei păcurărei
La tri stânii di oi
Doi îs frățioriu
Unu-i ștrînășelu
Cei doi frățioriu
Ei să sfătuiau
Cela strienelu
Că din grai grăiere
Frățiorii meu
Ce vă gomonțu
Să vă sfătuițu
Voi să m-omorâțu
De m-ați omorîre
Voi m-îți îngropare
La furca fântânii,
La mijlocul stânii
Ca să m-aud câinii
De mi-ț omorâre
Voi acasă să mergeț
Pă tata găsându
Boii înjugându
De mine întrebându...¹⁹⁹*

Datina colindatului s-a păstrat. Azi în Ajun, merge la colindat prin tot satul preotul cu o parte din credincioși. Ei colindă „colinde de la biserică.”

Tot în Ajun umblau prin sat și stelașii, copii de 12 ani, îmbrăcați în stihare și cu comănace de hârtie pe cap. În Cărand, grupul stelașilor ducea, pe lângă stea, și bisericuța de la Viflaim.

¹⁹⁹ Restul versurilor au fost uitate. Inf. Pavel Barna, n.1929, Cărand

Ajunul Anului Nou

Mai demult, în ajun de Anul Nou, țărani făceau calendarul de ceapă. Se alegeau 12 foi de ceapă, echivalente celor 12 luni, în care se punea sare. Peste noapte, în unele foi sarea lăsa mai multă apă, în altele mai puțină sau deloc. După cum arătau foile dimineața oamenii știau care luni din an vor fi mai ploioase și care mai secetoase.

Tot în ajun, băieții mai mari umblau prin sat cu Plugușorul. Aveau un plug făcut din lemn și un bici din care pocneau.

La casele celor care îi primeau rosteau versurile Plugușorului și făceau urări:

*„Mîine anul se-noiește
Plugușorul se pornește
Și începe a ura
Pe la case a corinda
Iarna-i grea, omătu-i mare
Semne bune anul are
Semne bune de belșug
Pentru brazda de sub plug
Doamne binecuvintează
Casa care ne urează
De urat am urat
Dar acum s-a înserat
Și noi suntem mititei
Ne mușcă cîinii cei răi
Cînd om mai veni la anu
Să vă găsim înfloriți
Ca merii
În mijlocul primăverii
Și ca poamele din vii
În Postul Sfintei Marii
La anul și la mulți ani”* ²⁰⁰

²⁰⁰ Textul reținut fragmentar Rus Vasile Badea, n.1941, Cărand

Feciorii și bărbații umblau cu *gratulatul* pe la cei care se numeau Vasile. Ei le cântau „*La mulți ani!*” și mai făceau unele urări:

„ *Să trăiască
Aibă pâine
Aibă vin
Toți din inimă-i dorim!*”

Sărbătoritul îi servea cu băutură și plăcintă.

Tinerii se adunau la câte o casă și încercau să facă previziuni legate de căsătorie. Ei puneau sub 9 farfurii, diferite obiecte (inel, teaptăn etc.) Fiecare ridica o farfurie și în funcție de ce găsea sub ea, știa cum o să-i arate data.

În noaptea dintre ani lampa nu se stingea și oamenii nu dormeau, să-i prindă Anul Nou cu mintea luminată.

În ziua de Anul Nou, dimineața, copii umblau cu sorcova, câte unul, în mână cu un băț împodobit cu hârtie colorată .La cei care îi primeau rosteau pentru gazde urări în versuri:

„*Sorcova vesela
Să trăiți să-mbătrâniți
Ca un măr, ca un păr
Ca un fir de trandafir
Tare ca fierul
Iute ca oțelul
Tare ca piatra,
Iute ca săgeata,
La anul și la mulți ani!*”

Pentru urări ei primeau poame, nuci și bani mărunți.

Boboteaza

În ajun de Bobotează preotul umblă de dimineață prin sat cu crucea, să sfințească casele.În trecut, după masa, porneau prin sat pruncii în ceată „ *după purici*”. Când ajungeau la o gospodărie, copiii întrebau „*Aveți pureci?*” Dacă erau

primiți li se răspundea „*Avem*”, dacă nu-i primeau ziceau „*N-avem*”. La casele unde erau primiți făceau urări de belșug:

„*Câte fire în măsură
Câte paie în căpiță etc.*”

Gazda le arunca în curte poame și nuci pe care copiii se grăbeau să le adune. Pe cei care nu-i primeau îi descolindau.

Tot în ajun de Bobotează fetele săvârșeau diferite practici rituale de cunoaștere a ursitului.

Luau busuioc de la popa și îl puneau noaptea sub pernă ca să-și viseze data. O altă practică era cu câlții. Fetele puneau câlți și ziceau asta-i fata (cu numele) și asta-i fecioru (cu numele) și le dădeau foc și dacă câlții „*se încârneau câtă olaltă*”, zăceau că s-or lua precis.

În ziua de Bobotează, apa este sfințită în fața bisericii și toți credincioșii își duc acasă. Apa este păstrată un an. Este „*apa care nu se stică*.” Se pune câte un pic din ea la holdă, în abrac la vaci, beau și oamenii pentru boli, și se mai folosește în caz de furtună.

Sântoaderul

Conform tradiției ortodoxe, Sâmbăta de Sântoader, adică prima sâmbătă din postul Paștelui deschide sâmbetele morților. Ziua este ținută prin nelucrare. Femeile fierb grâu care se mănâncă în casă și se dă de pomană pentru morți („*săruta di pomană*”). Despre caii lui Sântoader nu se știe nimic în Cărand însă oamenii întrebați admit că „*or fi fost și d-acia*.”

Mucenicii

La cei 40 de mucenici nu se fac cocuțe speciale și nu se dau 40 de pahare de vin, ca în alte părți ale țării însă în Cărand, în trecut, oamenii se sculau de dimineață și făceau foc în curte să fie jar, să afume în jur. Ei băteau pământul cu „*o botă*” spunând:

„*Ieșiți șerpi și broaște
De su talpa cășii noaște*”

*Și vă duceți pă pustii”.*²⁰¹

Cuvintele, cu valoare magică, erau menite să alunge șerpii.

Floriile

La Florii oamenii duc de la biserică sălcuțe sfințite din care făceau coroane și le puneau în diferite locuri din casă. Și azi sunt considerate bune în timp de furtună și se crede că protejază casa.

Sf.Gheorghe

La Sânjorj se pune frunză de fag la ușa de la iștălău și la poartă „*ca să nu vină bosorcăile să ia laptile dă la vacă.*”²⁰²

Postul Paștelui

„*În sara dânainte că Zăpostire mâncau oamenii cărnaț fript și băgat în borcan cu unsoare și mai mâncau odată noaptea și gata. Ce rămâne puneu în soba dinapoi și închideau ușa. Zăceau că dacă mâncai meri orb pă lumea cealaltă*”.²⁰³

Laboșile și oalile le spălau cu cenușe și după aceea se mânca numai mâncare de post : „*Tata meu când să duce la lucru, când vine acasă îi aduce mama on păhar d-acela mare cu moare dă cureti.*”²⁰⁴

Săptămâna mare

În săptămâna mare, miercurea, se fac și acum 8 țâpoaie (7 paști și 1 prescura). În trecut le făcea prescurărița și tot ea punea pristolnicul pe ele înainte de a le băga în cuptor. Cum satul nu mai are prescurăriță, „*paștile*” și prescura sunt comandate de familia ce „*dă paștile*” la Sebiș. În Joia mare țâpoaiele se duc la biserică să fie sfințite. Familia care dă paștile este anunțată în biserică de preot cu un an înainte. Pe lângă făina pentru cele 8 țâpoaie, familia care s-a anunțat mai dădea vinul pe tot anul pentru cuminicătură și lumânările care

²⁰¹ Inf. Rus Vasile Badea, n.1941, Cărand

²⁰² Inf.Rus Sofia (Tuți), n.1948

²⁰³ Inf. Rus Vasile Badea, n.1941, Cărand

²⁰⁴ Ibidem

se ardeau în biserică. Odinioară dădeau și un miel pentru preot. „*Amu să dă bani*”.

Conform datinii locale, ouăle se vopsesc în Vinerea mare. În Cărand ele sunt împistrite cu ceară. Se topește ceara și cu o chișiță se desenează pe ou diferite modele. Apoi ouăle se fierb în coji de ceapă și când sunt fierte se ung cu clisă să lucească. Seara în biserică se pune Mormântul Domnului.

Sf.Paști

La Sf. Paști tot satul mergea la biserică. În această zi, tinerii mergeau pe deal, în pădure, luau crengi subțiri de răchită și după ce se încolonav tot câte noi, făceau arcade din crengi și treceau toți, pe rând, pe sub ele și se întorceau la capătul șirului.

Paștele morților (Duminica Tomii)

De Paștele morților, după liturghie, oamenii se duc la cimitir cu *coșara* în care s-au pus ouă, suc, vinars cine vrea, colac, corn etc. Preotul sfințește mormintele pe rând și pomenește morții din fiecare familie iar la sfârșit se așează o masă și se face slujbă generală pentru toți morții și toată lumea ridică *coșerile* cu pomana.

Ispasul

La Ispas se face slujbă la Crucea de eroi de lângă biserică.

Rusaliile

La Rusalii se pun crengi de stejar la biserică. În trecut se împrăștia și iarbă pe jos în biserică. Conform tradiției, în această zi se iese cu crucea la troița de la hotar, și se sfințește holda.

Sânzâiene

La Sânziene (24 iunie) se fac coronițe din flori de sânziene și se pun la poartă. De la această dată se începea seceratul. Tot de acum se puteau mânca merele de vară, numite local „*mere sâmzeenești*”.

Sf. Pricopie

De furtună cărândanii îl țineau prin nelucrare pe Sf Pricopie (8 iulie). Datina aceasta este explicată printr-o întâmplare rămasă în memoria satului : „*Dă la noi o trăznită pă una și pă motivu cela n-o mai mărs nime să lucre dă Precup.*”²⁰⁵

Paraschiva

„*O țânem, o fost nume p-aicea Parascheva, o țânem noi ca sărbătoare numa nu era obicei.*”²⁰⁶

Sâmedru

La Sf. Dumitru luau sfârșit contractele încheiate la Sf. Gheorghe cu ciurdarii, porcarii, stăvarii, păstorii, slugile: „*La Sâmedru să slobozeu curdarii*”. „*Dă la Sâmedru să opre porcii dă clisă acasă.*”²⁰⁷

Obiceiuri sociale

Hora satului

Hora satului sau jocul se organiza în fiecare duminică și la sărbătorile mari. Înainte de a fi Căminul cultural se făcea joc în curte la oameni. În vremea aceea se făcea și jocuri mici și jocuri mari. După ce s-a construit vechiul Cămin cultural jocurile s-au ținut aici. Cărândul nu a avut niciodată muzicanți renumiți. În perioada interbelică cântau cu hidedea Onica, Indrei. Mai târziu, au adus să cânte la joc niște țigani din Sâc și ștabu sau câte o bandă de la Bârșa.: „*Venea să cânte Giurcuța cu muzica di la Bârșa*”, prin 1962-63, „*Pinter cu ștabu*”. Feciorii mergeau și să târguiască pentru muzică.

Jocul începea duminica pe la unu-două și ținea până la șase, când se întuneca. La intrare stătea un fecior, casierul, și fiecare trebuia să plătească o taxă. Fetele au mers în trecut cu mamele și doar mult mai târziu singure.

²⁰⁵ Rus Vasile Badea, n.1941, Cărând

²⁰⁶ Rus Sofia (Tuți), n.1948

²⁰⁷ Ibidem

Ele stăteau pe scaune sau în picioare, pe lângă pereți așteptând să fie luate la joc. Suita locală era formată din trei dansuri: ardeleana, mânăntăua și țâgănescu. În sat n-a fost obiceiul ca fetele să fie băgate în joc de cineva, satul fiind mic toți se cunoșteau. Tot așa, fata care refuza un fecior nu era scoasă din joc, doar că feciorul acela nu o mai lua la joc niciodată.

Pentru fetele care nu erau jucate, în sat era un descântec:

„Ce folos di tine fată

Că te-mbracă mă-ta bine

Și te mână la hidede

Nime-n lume nu te vede

Vini acasă supărată

Și te pui lângă cuptor

Și pui nume la feciori”²⁰⁸

Pe lângă joc, în sat de făceau și baluri, care țineau până noaptea la unsprezece, doisprezece. Balul nu era cu mâncare. Obiceiul era să se oprească jocul, fiecare să meargă să mânănce și apoi să se întoarcă înapoi. Muzicanții mâncau la cel care i-a tocmit.

Șezătoarea

Fetele se strâneau laolaltă, la câte o casă, mai multe, și făceau șezătoare la tors cânepa, la împletit ciorapi, sfetere, la făcut cipca. Ele cântau, povesteau, făceau glume. Obiceiul era ca mai târziu să vină și feciorii.

Claca

Iarna, unele familii mai înstărite făceau clacă la tors, la sfârmat tenchi. Adunau mai multe femei măritate din sat ca să toarcă sau bărbați și femei la sfârmat tenchiu și cu această ocazie oamenii se mai și distrau. Clacă se mai făcea și la construirea casei, însă la acestea veneau doar bărbații. După ce se termina construcția gazda dădea un aldămaș.

²⁰⁸ Rus Vasile Badea, n.1941, Cărand

Mitologie populară

Credințe și superstiții

Marțea și vinerea nu se lucra, nu se torcea. Cine lucra marți seara se zicea că i se coace degetele. „Nici mama nu torce, numa să scula mnercuri dimineața și atunci lucra.”²⁰⁹

Legat de semănat, oamenii „nu dădeau la nimeni sămânță di tenchi până nu sămănau ii”. „Dacă nu o sămănat țâpau o brâncă dă sămânță pă holdă și numa după aceea dăde la alții”, ca să nu dea și roada câmpului lor.

În ziua de Crăciun, nu era sclobod să intre în casă o *muiere*, așa că nu se făceau vizite.

Vrăji și descântece

Unele femei își făceau pe dată, adeseori reușind să despartă bărbatul de nevestă, dacă era sortitul ei. În memoria satului Cărand se păstrează o asemenea întâmplare: „Și aici la noi o fost, așe mai dămunt, aici o fost on bărbat și-o făcut una dă la Laz, și-o făcut dă dată, și o făcut două păpuși și o vinit și o zâs cătă el să taie grumazu la o păpușe și el n-o vrut și atunci o murit muierea lui și aceea o vinit după aceea aicea.”²¹⁰

Mânătura

„Moși-so știa vorbi cu iele”.

„Și zâce că moșu stăte pă laviță în drum aclo inde o șezut mama, zâce că la un moment dat o văzut pă drum o lumină și pă cineva trăgând on lanț dă vo patru metri dă fer. El o auzât și-o ieșit în calea i în drum și o zâs, o cum o fi vorbit iel ci ie, io nu știu, da o întrebat-o auzi di ce faci gălăjie pă drum acuma că oamini să duc să să culce. Strânjeț lanțu ăsta și te du inde ai dă mârș, da să nu te mai aud. Și zâce că l-o strâns și s-o dus tăt pă mijlocu drumului.”²¹¹

²⁰⁹ Rus Sofia (Tuți), n.1948

²¹⁰ Rus Vasile Badea, n.1941, Cărand

²¹¹ Ibidem

Întoarcerea urmei

Din grupul practicilor magice de vindecare face parte și *întoarcerea urmei*. Bolnavul era așezat în picioare pe pajiște și cu un cuțit se desena urma piciorului. Apoi pajiștea cu urma piciorului se scotea și în locul urmei îngropa o cârpă în care se punea grâu, tămâie, un ou și un ban. În timpul acesta femeia zicea:

*„Răul să se întoarcă
Să n-aibă putere pe X”*

Acest tip de vindecare magică s-a practicat mai demult în mod curent în Cărand: *„Dacă era omu beteag el nu să duce la doctor numa zâce că să-i întoarcă urma, că o călcat în urmă re. Și altu să făce bine d-acle. Tăie on cocoș și-l dăde la aceea care o făcut.”*²¹²

Vindecarea prin descântec

În general, prin descântec se vindeca mai ales deochiul. *„Că și mama și io la pruncii aieștia le-am descântat”.*²¹³ În trecut în sat au fost mai multe descântătoare, care descântau și pentru alte boli: *sclântitură, orbanș, durere de dinți.* *„Și io merjem la o bătrână, că m-o durut măsaua și mă ducem și mă afume. Nu știu ce zâce ie aclo, Doamne iart-o, că iera muiere bătrână, tăt dăscânta și zâce: Așe să nu aibă Bădița nimic cum nu știu io nimic. Petrițoia zâce cătă ie, că o fost muierea lu Petrița. Aprinde o pană di găină, făină di mălai și nu mai știu ce, pă on vătrai și stătem cu gura căscată și mă afuma.”*²¹⁴

Luarea laptelui de la vacă pe cale magică

„Poi o fost mai dămunt, am auzit io că iera dă aci dă la noi o vecină, mai încle o fost și o avut o slugă și înt-o dimineată vecina n-o putut să margă cu vaca și o trimăs sluga, și io dat o joardă și o mârș și o dat pă vacile dîn sat...și i-o zâs să ai grije te duci și când lovești vaca cu joarda asta zâci d-

²¹² Rus Sofia (Tuța), n.1948 în Susani, măritată în Cărand

²¹³ Ibidem

²¹⁴ Rus Vasile Badea, n.1941, Cărand

aci oleacă, d-aci oleacă. O gândit iel că ce să zăcă el ce o zăs gazda și o zăs d-aci tăt, d-aci tăt. Sara când o vinit acasă, vaca s-a dat păstă cap și-o crăpat și o ieșit laptile pă su poartă în drum. Așe zăce mama...aceea a fost Mățoaie, că Mățu o zăs cătă familia ceia."²¹⁵

Strigoii

„Am auzât că o vinit, nu știu ce-o făcut."²¹⁶

„Da io zăc că vine dă vinit...când mama o murit, în ianuarie, o trăbuit să fete o scroafă și m-am dus și am pus on scauăn lângă ie, și am dus o bundă pă mine și o vinit cineva și o tras-o jos dă pă mine și m-am gândit că asta-i mama."²¹⁷

Alimentația

În perioadele de post se mânca „coampe ferte cu coaje, unsă cu oloi, mazăre dă post cu îngroșală și cu piparcă, tăițai storși cu oloi dă sămânță. Să făcea pătură în care să pune sămânță zdrobită și să teieu așe cruciș și făcea zamă.”²¹⁸

Supranume (Porecle) din Cărand

Cărandanii, când vorbesc unii despre alții folosesc supranumele (porecele familiilor), în acest fel reușind să diferențieze în discuții o familie de alta. Oamenii nu își mai amintesc cum s-a ajuns la aceste supranume și care moș din familie le-a primit, dar le cunosc toți și le folosesc toți. Ele sunt moștenite de toți membrii familiei, soțiile și urmașii devenind „a lu” Ceapa, Lupeșu, Fani, Ciubuc etc., ca să dăm doar câteva exemple.

Supranumele s-au încetățenit în așa măsură încât ele apar și în unele documente ale Consiliului Local, când trebuia să se precizeze despre care familie este vorba.

²¹⁵ Rus Vasile Badea și Rus Sofia

²¹⁶ Ibidem

²¹⁷ Rus Sofia (Tuța), n.1948 în Susani, măritată în Cărand

²¹⁸ Ibidem

Ardelean Ioan-Ceapa
Barnea Vasile-Lupeșu
Barna Pavel -Buglea
Bociort Alexa (Bâțu),
Bociort Gheorghe-Fani
Bociort Iacob -Bogatu
Bociort Iacob- Ciubuc
Bociort Iacob-Câlțu
Bociort Ioan-Contu
Bociort Pavel- Contu
Bociort Nicolae-Mariții
Bociort Vasile-Percu
Bociort Vasile-Tirchiș
Boșcai Alexandru-Gâsca
Boșcai Pavel- Lica
Boșcai Pavel-Chichi
Brădean Ilarie-Prait
Brădean Ioan-Calu
Brădean Ioan-Cârci
Brădean Pavel-Cârci
Bud Nicolae-Furca
Ciucur Ilarie-Cucu
Ciucur Ioan-Ceca
Manea Ioan-Lupu
Manea Nicolae -Lupea
Manea Vasile-Lupu
Popa Alexandru-Droc
Popa Ioan- Dronca
Popa Pavel-Dronca
Popa Ioan- Gargară
Popa Nicolae-Colega
Popa Nicolae- Didic
Popa Teodor-Didic

Popa Teodor -Dicu
Popa Nicolae-Pupi
Popa Pavel-Boboloacă
Popa Pavel- Nuțu
Popa Pavel-Lița
Popa Pavel-Țâțu
Popa Teodor-Țâțu
Popa Teodor-Dicu
Popa Ștefan-Benga
Roșu Pavel-Vezuru
Rus Alexandru -Puica
Rus Alexandru-Pis
Rus Alexandru-Albu
Rus Florea-Tuca
Rus Ioan-Țapu
Rus Ioan-Muti
Rus Ioan-Șmuțer
Rus Pavel –Șmuțer
Rus Pavel-Lița
Rus Pavel-Ceaiu
Rus Pavel-Fercu
Rus Pavel-Petrița
Rus Pavel -Pălotea
Rus Teodor-Duca
Rus Teodor-Bobu
Rus Teodor-Canu
Rus Vasile- Borlia
Rus Vasile-Heblea
Sas Iacob-Șptic
Sas Moise-Lică
Sas Moisă-Miron
Sas Moisă-Zaga
Sas Pavel-Toni
Sas Teodor-Vana

Țica Antița-Capra
Țica Gheorghe-Mirla
Țica Pavel- Contizoi
Țica Pavel-Ghiula
Țica Teodor-Aspri
Țica Teodor-Costan

Timăț Ioan-Hâma
Timăț Pavel -Căuaciu
Țolea Ioan-Onu
Țolea Ioan-Tăhaci
Țolea Terenta-Micu
Țolea Vasile-Lița

Strada principală Cărand

Strada principală Seliștea

Strada principală Toplița

Cimitir Toplița

Cimitirul comunal Cărand

Cimitirul baptist din Cărand

Cimitirul din Seliștea

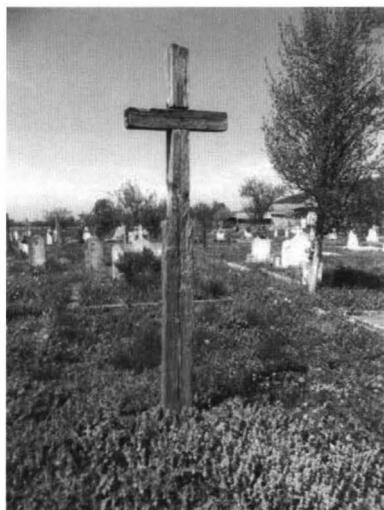
Cruce veche de lemn. Cărand

Cruce de piatră. Cărand

Cruce de marmură. Cărand

Cruce de lemn înaltă. Seliște

*Text pe cruce de lemn
săpat din brișcă*

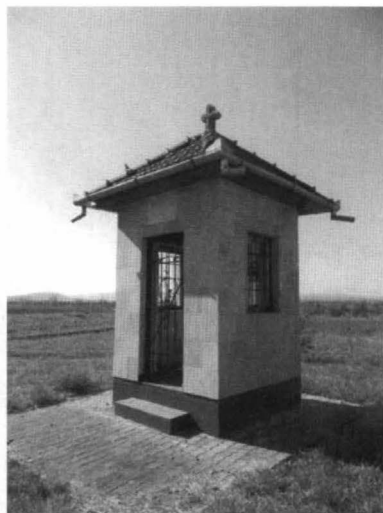
*Text pe cruce de lemn
scris cu vopsea*

Troiță de cimitir. Toplița

Crucea veche de hotar spre Prunișor

Troița nouă din Capelă

Iștălău (grajd)

Gard din leături

Gard simplu de scânduri. Toplița

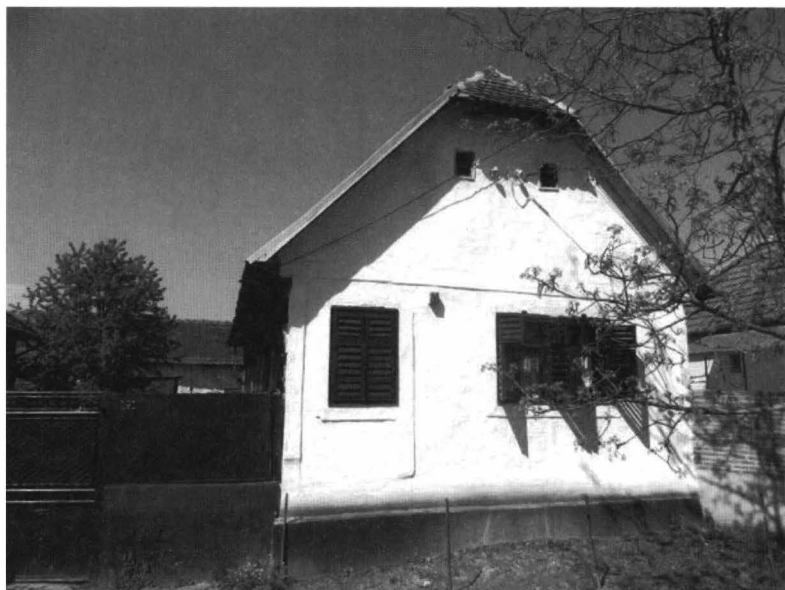
Poartă zidită și căput acoperit, ornamentat

*Casă de lemn cu stâlpi verticali
între care se introduceau bârne*

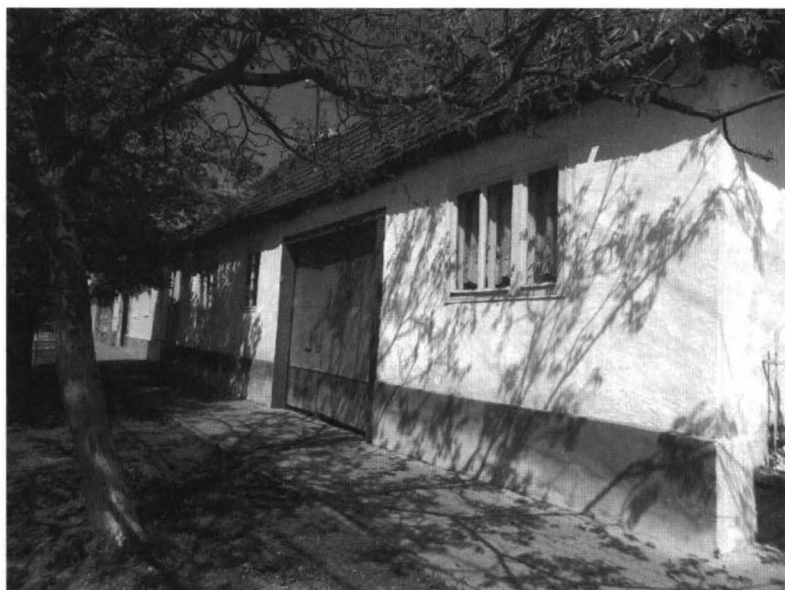
Casă cu pereții de lemn lipită cu pământ amestecat cu pleava. Cărand

Casa bătrânească din lemn, lipită și văruiță. Toplița

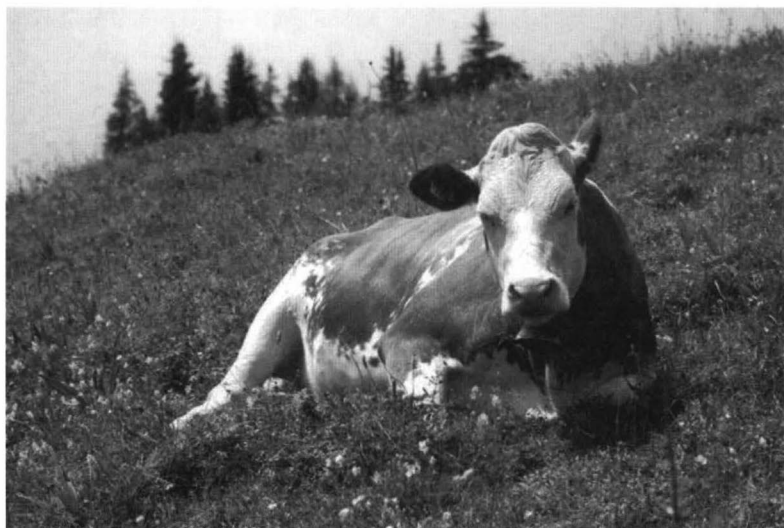
Casă lată pe uliță. Cărand

Casa lată pe uliță. Seliște

Cânepă pusă la uscat

Bălțata românească

*Gospodăria familiei Rus. Boi din rasa „Sură ungurească”
și porci Mangalița. ½ sec. XX*

Oi din rasa Țurcană

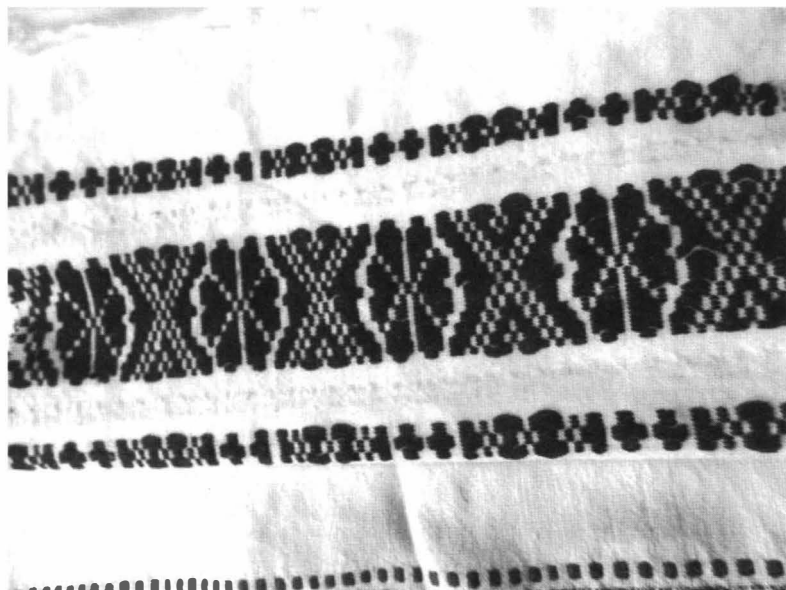
Oi stogoșe

Feleagă ornamentată din alesătură

Felege orgamentate cu motive geometrice brodate

*Feleaă ornamentată cu trandafiri stilizați,
terminată în cîpă cu colți*

*Cămașă ornamentată pe piept
cu broderie alb pe alb*

*Spătoi ornamentat la guler și pe piept
cu broderie pe scris*

Pumnar ornamentat cu broderie

Costumul femeiesc din Cărand

Cojoc lucrat în Beliu, după modelul butincenesc

Laibăr bărbătesc

Feciori în port tradițional

Suman purtat în Cărand

Detaliu. Datat la buzunar 1952

Tineri în port popular ½ sec.XX

*Nevasta, pruncul și bătrâna casei.
Fotografie trimisă pe front. 1944*

*Tineri căsătoriți în port popular
½ sec.XX*

*Fată de măritat
în portul anilor 50-60*

Fete de măritat pe deal.1962

*Familie cu portul schimbat.
Cca. 1960-70*

Fete tinere în portul anilor 1970-80

*„Temătorul” miresei scoate
mireasa în drum. 1961*

„Temătorii” joacă pe drum

Cei doi „diavoli” se împacă după confruntare

În fruntea alaiului, stegarul joacă steagul de nuntă

Mireasa cu „temătorii”

Miri cu nănașii și „temătorii”

Tânără moartă, în haine de mireasă

Mortul pe catafalc cu „fuștiul” pus pe el

Prohodul în curtea casei

Sărutarea de pe urmă

Convoiul funerar

*Tinerii pe deal în ziua de Paști,
după crengi de răchită. 1961*

La mormânt de Paștele morșilor

Capitolul VII

Viața spirituală

Viața religioasă a creștinilor ortodocși din Bihor

Populația românească din Bihor a fost din cele mai vechi timpuri de religie ortodoxă, și au avut propriile biserici greco-uneite și proprii preoți. O dovadă în acest sens sunt scutirile de dări, acordate în secolele XIV-XVI preoților românilor. Credincioșii ortodocși din Bihor au aparținut spiritual de episcopii sârbi din Banat și Arad până în secolul al XV-lea, inclusiv. În secolele XVI-XVII bisericile ortodoxe române din Bihor au fost subordonate, periodic, mitropoliților Ardealului, de la Alba-Iulia sau episcopilor de la Vad.

Primul episcop ortodox în Bihor, cunoscut cu numele, cu reședința în Velența, a fost Efrem Beniamin²¹⁹, menționat în Diploma leopoldină din 4 martie 1695. După unele surse documentare în anul 1699 în Oradea ar fi fost chiar un Consistoriu ortodox, încredințat preotului Luca din Iargăul Huedinului, refugiat din calea uniației. În același an el ar fi numit în funcția de protopop de Beliu pe popa Ioan din Groșeni.²²⁰

În anul 1708 la Oradea s-a instalat episcopul Petru Hristofor, venit cu scrisori de recomandare din partea mitropolitului Antim Ivireanul. Până în 1712 el a desfășurat o bogată activitate de decalvinizare și decatolicizare a parohiilor. După plecarea lui Petru Hristofor de la Oradea bisericile ortodoxe din Bihor au intrat sub jurisdicția Episcopiei ortodoxe

²¹⁹ În 1698 trece la uniație vezi Pavel Vesa, *Episcopia Aradului, Istorie, cultură, mentalități (1706-1918)*, Presa Universitară Clujană, 2006, p.63

²²⁰ Ștefan Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol.I, dactilo., f.152-153.

a Aradului. În prima jumătate a secolului al XVIII, titulatura episcopiei a fost de „*Episcopia Aradului, a Orăzii celei mari și Ienopolei și a toată varmeghie a Sarandului, și a Bihării și a Hălmaგიului*”²²¹.

Totuși tot veacul al XVIII-lea s-a vehiculat ideea reînființării Episcopiei de la Oradea. În 1755, Sinesie Jivanovici a instalat la Oradea un vicar în persoana ieromonahului Metodie.

La Congresul național bisericesc din 1790, de la Timișoara, s-a solicitat înființarea la Oradea a unui Consistoriu cu un vicar, aflat sub jurisdicția episcopului de la Arad. Aprobarea de înființare a fost dată de împăratul Leopold la 20 februarie 1792 dar a fost pusă în practică abia la 2 ian.1793. Constituirea Consistoriului s-a făcut la 30 aug.1793. Primul președinte a fost Teodor Arsici, care a deținut această funcție până în 1805.²²²

Așadar, începând cu anii 1792-1793 problemele comitatului Bihor au fost rezolvate prin Consistorul din Oradea, care s-a bucurat de toată protecția Episcopiei Aradului în a cărei subordine s-a aflat. În anul 1848, la Sinodul de la Chișineu-Criș,

Vicariatului de la Oradea i-a fost reconfirmată existența și autonomia ecleziastică.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, și anume în perioada 1850-1882, în subordinea Consistoriului din Oradea s-au aflat tot 7 protopopiate (Oradea Mare, Lunca, Peșteș, Beliu, Pomezău, Beiuș și Meziad) cu 282 parohii și 78 filii.

Din 1883 până în 1900, potrivit noii arondări, numărul protopopiatelor s-a redus la 6: Oradea, Peșteș, Beliu, Beiuș, Tinca și Vașcău.

²²¹ Ibidem

²²² Pavel Vesa, *Episcopia Aradului, Istorie, cultură, mentalități (1706-1918)* , Presa Universitară Clujeană, 2006, p. 63

Referitor la protopopiatul Beliu, de care țineau parohiile Cărand și Sâc, primele informații datează de la sfârșitul secolului al XVII-lea, când protopop era, așa cum am menționat deja, popa Ioan din Groșeni. În anul 1767 protopopiatul Beliu avea în subordine 18 sate: Archiș, Beliu, Botfei, Călacea, Cărand, Chișlaca, Comănești, Craiva, Groșeni, Hășmaș, Mărăuș, Nermiș, Olcea, Săcuieni, Secaci, Șiad, Tăgădău, Ucuriș²²³. În timp, numărul parohiilor și filiilor au crescut.

În 1786, toate cele 19 parohii cu cele 7 filii din protopopiat, au fost înregistrate, după criteriile stabilite în 1779,²²⁴ ca parohii de categoria a III-a.

În anul 1812 protopopiatul Beliu avea 57 de parohii și 47 de preoți.²²⁵

Cât privește clerul ortodox din Bihor, după revoluția de la 1848-1849, potrivit guvernului maghiar, trebuia să fie plătit de stat, însă, în realitate, acest lucru nu s-a întâmplat. Până în ultimii ani ai secolului al XIX-lea preoțimea românească nu a beneficiat de salarii din partea statului, fiind obligată să se întrețină din sesii parohiale și din daniile credincioșilor.

Abia în 1898, s-a decis întregirea veniturilor preoțești până la o anumită sumă, potrivit pregătirii școlare a fiecărui preot. Această întregire de salar a fost prevăzută doar pentru preoții confesiunilor necatolice, provocând o nemulțumiri din partea celorlalte confesiuni.

În sfârșit, în 1901, după multe tratative, s-a admis ca subvențiile de la stat să fie distribuite de centrele eparhiale,

²²³ I.D.Suciu, R.Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol.I, Timișoara, 1980, doc. 131, p.302-303

²²⁴ Parohiile de categoria I aveau peste 1000 de suflete, cele din categoria II aveau 800 de suflete, restul cu o populație mai mică intrând la categoria III.

²²⁵ I.D.Suciu, R.Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol.I, Timișoara, 1980, doc.248, p. 530

reținându-se din sumele care reveneau preoților numai o taxă pentru fondul de pensii și pentru indemnizația protopopilor.

Fondurile parohiale din Vicariatul de Oradea, în perioada 1850-1918, nu au permis construirea unor locașuri de cult spectaculoase.

Parohia ortodoxă română Cărand

Parohia ortodoxă română din Cărand a fost o parohie cu venituri modeste, care de-a lungul vremii a rezolvat cu greu problemele școlare și de cult, pe care le avea în sarcină, și care și-a plătit cu dificultate taxele către protopopiat și eparhie.

Din 1910 până în 1918 ștampila parohiei a fost bilingvă, româno-maghiară.

Numirile de preoți

Preoții parohiei au fost numiți prin concurs, care era publicat din vreme. Concurenții trebuiau să aibă calificarea necesară.

În anul 1910, concursul pentru parodia Cărand a fost anulat ,după ce s-a constatat că preotul de la Comănești, Cornel Muscă, singurul candidat, nu corespundea cerințelor având calificare cl.III²²⁶ .Ca urmare el a funcționat un timp în Cărand ca administrator parohial.

Averea parohiei

În perioada 1914- 1916 averea parohiei Cărand, estimată la o valoare medie cuprindea:

A. Biserica cu nr. 4	10.000
Casa parohială	600
Case pentru alte scopuri	-
Pământ intra și extravilan 12 iug.	2400
Alte realități bisericesti	2400
B. Edificiul școlii cu locuința învățătorului Nr.46	2400

²²⁶ Cl. III însemna absolvent de 6 cl. gimnaziale reale sau civile sau de pedagogie, cu calificare de învățător, care a susținut cu succes examenul de calificare ca preot.

Pământ intra și extravilan 6 iug.	1200
C. Averi mobile bisericеști	
- mobilier, ormate	200
- fonduri	100
D. Averi mobile școlare	
- mobilier școlar	250
- fonduri	-

Veniturile și Cheltuielile parohiei Cărand în anul 1918 au fost următoarele :

Venituri

1. Remanența casei	8	70 fil.
2. Venit tasuri	32	69
3. Venit din lumânări	49	98
4. Iarba din morminți	74	
5. Pământuri bisericii date în arendă pe an	40	

Spese

Contrib. Episcopie	4	42
--------------------	---	----

Obligații către fondul diecezan:

În 1910 s-a stabilit că taxa de 1 coroană de la cununii trebuia să intre în fondul general diecezan.

Membrii comitetului parohial

Membrii comitetului parohial din Cărand au fost, în perioada 1914-1916, conform tabelului înaintat de preotul Cornel Muscă, către Protopopiat, următorii:

Ordinari

Nr.crt	Nr.casă	Nume	Starea socială
1	74	Ambrosie Brădean	econom
2	104	Vasile Benea	econom
3	95	Vasile Cara	econom
4	46	George Ispravnic	
5	125	Ștefan Popa	econom

6	77	Isai Rus	econom
7	133	Petru Timăș	econom
8	56	Pavel Țica lu Ștefan	econom
9	97	Matei Țica	econom
10	60	Pavel Țolea	econom

Supleanți

11	81	Ioan Brădean	econom
12	53	Iosif Țica	econom

Biblioteca parohială

Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea ca tuturor parohiilor din Bihor și parohiei Cărand i s-a solicitat alcătuirea unei mici biblioteci parohiale, care să cuprindă scrierile Sf.Părinți, lucrări teologice, cărți de predici, reviste și ziare bisericești, considerate necesare pentru instruirea preotului. Între acestea se recomandă abonament la „Biserica și școala”.

În acest sens se cerea ca în bugetul de cheltuieli ai parohiei să fi prevăzută anual o sumă pentru cumpărarea de cărți. Respectând această cerință, în anul 1914, la cheltuieli apare trecută la rubrica Bibliotecă suma de 10 cor.

De asemenea, pentru a contracara sectarismul, apărut în zonă de prin 1902, în 1914, parohiei i se recomandă să cumpere de la Librăria diecezană din Arad 3 cărți, considerate utile :

1. Pocăiții de D.S. Stanca
2. Nazarenismul de dr. Vladimir Dimitrievici trad. prof.

Iosif Bălan

3. Cinstirea Sf. Icoane și adventiștii de ierom. Constantin Nazarie

Donații

În anul 1917 credincioșii din Cărand au făcut o colectă pentru cumpărarea unui ornat, dăruit bisericii de Sf. Înviere a Domnului. Au contribuit cu bani 44 de persoane: Constantin Boșcai, Pavel Boșcai, Gavrilă Timăș, Nicolae Rus, soția lui Ioan Rus, Parascheva Bene, soția lui Nuțu Horhat, Todor

Horhat, soția lui Ioan Popa, Grigore Rus, soția lui Ioan Rus, soția lui Terente Ardelean, Iefta Ardelean, soția lui Ioan Rus, Petru Rus, soția lui Andreiu Bociort, soția lui Alexandru Bociort, văduva Roșu Mărișcă, soția lui Nica Manea, Avram Țole, soția lui Victor Bociort, soția lui Ambrisie Bociort, văduva lui Eremia Hanc, Zaharia Hanc, soția lui Aron Costuțiu, Dimitrie Bociort, Miron Bociort, soția lui Pavel Manea, Nicolae Manea, soția lui Ioan Popa, Todor Dărăbuș, soția lui Alex Ceahcea, soția lui Morar Todor, Nicolae Mihoc, soția lui Florea Țole, soția lui Alex.Ardelean, Ilie Popa, Andrei Andras Sârb, soția lui Gh. Bociort, Gh. Bociort, Pavel Lunga și Iosif Țica.

Biserica ortodoxă română din Cărand

Urmele unei biserici de piatră, datând din vremea voievozilor Ioan și Gheorghe în satul Cărand (1553) au putut fi văzute aproape de actuala vatră a satului până la începutul secolului XX, în locul numit „*La bisericuță*”.²²⁷

Cât privește anul construcției primei bisericii ortodoxe de lemn din Cărand, acesta nu se cunoaște. Ea exista însă în anul 1721, când în localitate este atestat documentar preotul Caracioni.²²⁸ După 30 de ani, la recensământul bisericilor din 1750, localitatea apare cu o biserică de lemn, cu hramul „Înălțarea Domnului”, în stare bună.²²⁹ Preot era un oarecare Ioan, originar din Bihor, hirotonisit în anul 1732 la Arad de episcopul Isaia Antonovici.²³⁰ Recăsătorit a doua oară, din 1750 în locul lui la biserică vor servi alți preoți. O nouă biserică, tot de lemn, cu același hram se va construi în anul 1836.²³¹

²²⁷ Vasile Frențiu, *Situația Bisericii ortodoxe române din Crișana în secolele XII-XVIII*, în *Mitropolia Banatului*, an XXVIII, 1978, nr.1-3, p.63

²²⁸ Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Presa Universitară Clujană, Cluj –Napoca, 2006, p.591

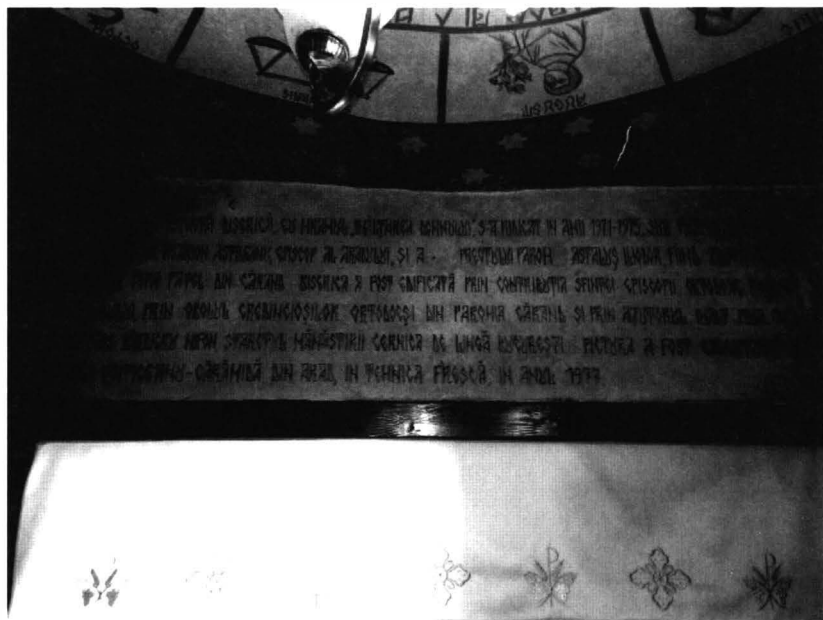
²²⁹ Ștefan Lupșa, *Istoria eparhiei Aradului*, vol.I, mss., f.374

²³⁰ Ibidem, vol.I, f.374, 418, vol.II f.294

²³¹ Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române Arad, dosar 77/1963, doc. 4787

La mijlocul secolului al XIX-lea la biserică funcționa ca preot Iosif Marchiș, cel care, după ce a servit și la Craiva, a fost numit protopop la Beliu.

Actuala biserică din cărămidă și piatră a început să fie construită în anul 1971 și a fost târnosită în anul 1977 de episcopul Aradului Visarion Aștileanu, în vremea preotului paroh celib Astraluș Iliodor, venit de la mănăstirea Cernica.

În interior, deasupra ușii de intrare se găsește următoarea pisanie: *„Această sfântă biserică cu hramul „Înălțarea Domnului” s-a ridicat în anii 1971-1975 sub păstorirea Prea Sfințitului Visarion Aștileanu, Episcop al Aradului și a preotului paroh Astaluș Isidor, fiind zidită de maistorul popa Pavel din Cărand biserica a fost edificată prin contribuția Sfintei Episcopii Ortodoxe Române a Aradului, prin obolul credincioșilor ortodocși din parohia Cărand și prin ajutorul Înalt Prea Cuviosului Bărbieru Nifon, starețul Mănăstirii*

*Cernica de lângă București*²³². *Pictura a fost executată de Angela Voiticeanu –Cărămidă din Arad, în tehnica frescă, în anul 1977.*”

Turnul bisericii a fost construit în anul 1974 de Bud Miculae Racu, care și-a scris numele și data terminării lucrării, 7 IX 1974, pe o bârnă de lemn.

În prezent parohia are 260 de credincioși.

Preoții:

Caracioni 1721

Ioan 1732-1750

Todor Rusovici 1767

Ilie Popovici 1767

Iosif Marchiș 1848, 1853-1871; paroh, protopop

Isaia Boțco, paroh în Nermiş 1854-

Andrei Marchiș 1859- 1872 capelan; paroh; protopop

Maxim Boțco, paroh în Nermiş-1865

Nicolae Muntean, paroh în Seicu (Sâc) - 1871, 1873 - administrator parohial

Ioan Capitanu - administrator parohial - 1873

Teodor Roșu 1874-1880

Gheorghe Stan, 1909

Corneliu Muscă 1909-1910 adm. Parohial; 1910-1918, 1924, 1948 preot paroh

Astraluș Iliodor - 1975-1979

Dorel Moț 1979-1993

Popa Alexandru 1993-1997

Flavius Axente Petcuț 1997-2011

Teodor Terentie Dragoș, 2011

Cantor bisericesc

Brădean Aron-1853

²³² A fost stareț în perioada 1973-1981

Epitropi 1914-16

Ignatie Țica-epitrop bisericesc

Nicolau Popa-epitrop cultural

Cărțile vechi ale bisericii²³³

Chiriadromion, Bălgrad, 1699

Octoih , Râmnic, 1750

Antologhion, Râmnic, 1766

Penticostar, Blaj, 1768

Triod, Blaj, 1771

Evanghelie, Blaj, 1776

Apostol ,Blaj, 1802

Strasnic, Blaj, 1804

Biserica ortodoxă română din Seliștea (Sâc)

În satul Sâc, prima atestare a unei biserici ortodoxe, din lemn, acoperită cu șindrilă, datează din anul 1752, însă biserica a fost mai veche. Din mărturiile documentare rămase, în 1750, în sat activa ca preot un oarecare Gavrilă, hirotonit la Arad în anul 1743²³⁴. Din anul 1756 la biserică servește popa Dumitru, originar din Vidra (jud.Alba), care fusese hirotonit la Râmnic de episcopul Clement(1735-1748)²³⁵.

A doua biserică a fost construită, conform inscripției de pe grindă în 1816, tot din lemn. În interior a avut pictură în altar, pe boltă, și în tindă²³⁶. De la această biserică provin mai multe icoane pe sticlă și pe lemn ajunse azi la Mănăstirea Arad-Gai.²³⁷

Construcția acestei biserici de lemn a rezistat până în perioada interbelică, când a fost înlocuită cu actuala biserică,

²³³ În prezent se găsesc la sediul Arhiepiscopiei Ortodoxe Române din Arad

²³⁴ Ștefan Lupșa, *Istoria eparhiei Aradului*, vol.I, mss., f.374

²³⁵ Ibidem, op.cit.vol.II, mss, f.294

²³⁶ Coriolan Petranu, *Monumente istorice ale județului Bihor*, I, Biserici de lemn, Sibiu, 1931, p.18,19

²³⁷ Pavel Vesa, op.cit. nota 1326, p.662

de cărămidă, cu hramul „Înălțarea Domnului”. Ridicarea noului lăcaș a început în anul 1935 și s-a finalizat în anul 1939. În anul 1968 au avut loc reparații capitale după care în 1972 a fost executată pictura exterioara de pictorul Ilie Schipor din Vicovul de Sus, Suceava.

În anul 1976 biserica a fost târnosită de Episcopul Visarion Aștileanu.

Textul pisaniei din biserică este următorul: "ACEASTĂ SF.BISERICĂ CU HRAMUL „ÎNĂLȚAREA D-LUI S-A ZIDIT ÎN ANUL 1937 ȘI S-A SFINȚIT ÎN ANUL 1939. A SUPORTAT REPARAȚII CAPITALE ÎN ANUL 1968. S-A PICTAT ÎN TEHNICA FRESCA PRIN BUNĂVOINȚA P.S. DR.VISARION AȘTILEANU, EPISCOP AL ARADULUI, IENOPOLEI ȘI HĂLMAGIULUI, PREOT FIIND PR. HORGA DANIIL. PICTURA A FOST EXECUTATĂ DE PICTORUL ILIE SCHIPOR PRIN CONTRIBUȚIA CONSILIULUI PAROHIAL ȘI A CREDINCIOȘILOR DIN SATUL SĂLIȘTE ÎN ANUL DE LA HRISTOS 1973"

În anul 2008 Episcopul Timotei Sevciciu a binecuvântat lucrările de reparații la pereții exteriori ai bisericii.

Preoții²³⁸

Gavrilă 1750

Dumitru 1756

Vasile Popescu 1834, 1849

Gheorghe Bragea

Nicolae Muntean, „preot în Sâc” - 1853-1873

Iosif Marchiș, preot în Cărand - 1861

Iov.Borza - 1862

Simeon Muntean, „preotul locului” - 1874 -1879

Zenoviu Muntean, preot în Tăgădău - 1874, 1878, 1881

Ioan Boțco, preot în Nermigi - 1874

Simeon Cornea - 1875

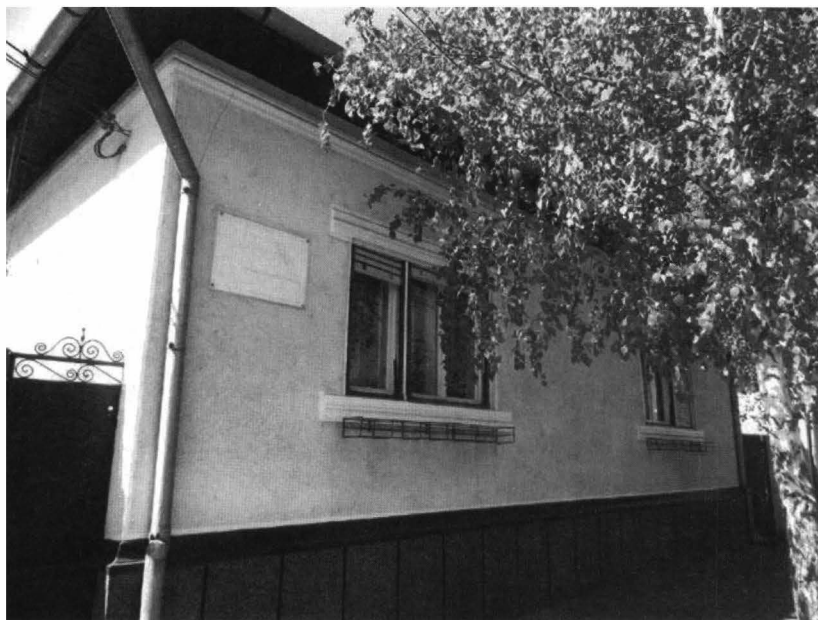
²³⁸ Reconstituire selectivă

Georgiu Orosz, preot Beliu - 1878
Georgiu Leucuța - 1878-1881
Moise Ghergaru - 1882-1883
Teodor Roșu, preot Cărand, 1883-1887
Maxim Boțco, paroh în Nermigi, 1884-1888
Mihai Rubinovici, protopresviter Beliu, 1886-1887
Andrei Marchișu, protopresviter, 1901
Ambrosiu Papp ,1908
Cornel Muscă, preot în Cărand, numit adm. parohial la
Sâc 1909-1910, 1818-1933
Iosif Costa, 1935-1943
Gheorghe Gurău, 1944 –
Ioan Bărdaș, 1946
Mihai Gurău, adm.parohial 1946-47
Cornel Muscă preot Cărand, 1948
Daniil Horga 1976-
Teodor Terente Dragoș, 2006-2011
Ionel Morar, 20011-

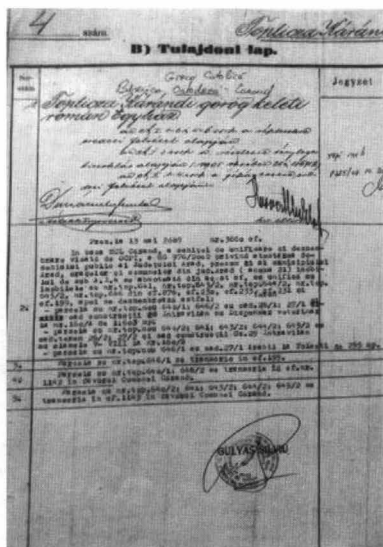
Cărți vechi românești²³⁹

Chiriadromion, București, 1732
Apostol Buzău, 1745
Octoih, Râmnic, 1763
Minologhion, Blaj, 1781
Penticostal, Sibiu, 1805
Ceaslov, Buda 1811

²³⁹ Se păstrează la sediul Arhiepiscopiei Ortodoxe Române din Arad

Casa parohială din Cărand

Documente de proprietate ale parohiei Cărand (1891)

Locul vechii biserici

Biserica ortodoxă română

Iconostasul bisericii

*Icoană împărătească.
Isus Hristos Învățător*

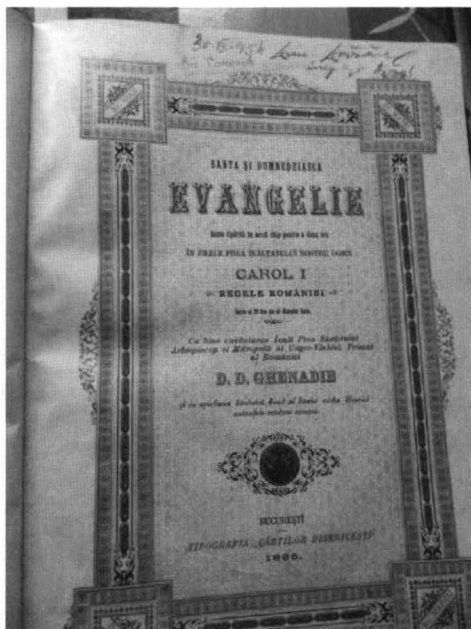
Uși împărățești

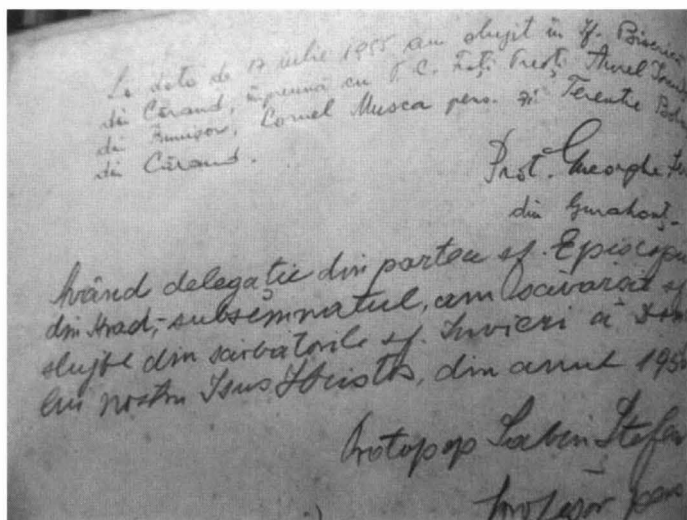
Stranele bisericii

Pictură interioară

Evanghelia bisericii (București, 1895)

Însemnare de pe carte

Biserica ortodoxă română din Seliștea. Exterior

Pisania din biserică

*Iconostasul bisericii
din Seliștea*

Paroh Ioan Morar în fața iconostasului

Biserica Creștină Baptistă din Bihor

După trecerea județului Bihor la România, schimbări importante au apărut și în viața bisericii baptiste.

Bisericile baptiste din Ardeal, Crișana și Banat au fost înprospătate cu români întorși din Statele Unite ale Americii, unde fuseseră emigranți din vremea de dinainte de război și unde s-au convertit la credința baptistă. La întoarcerea în țară, mulți au devenit predicatori în bisericile din comunele lor, iar alții au devenit pioneri, întemeietori de biserici.²⁴⁰

În vederea organizării confesionale, în 8-10 iunie 1919 s-au întâlnit la Buteni predicatori din Crișana, Banat și Vechiul Regat și au hotărât să înființeze Uniunea Comunităților Baptiste Române. Primul Congres al Uniunii s-a ținut tot la Buteni, în zilele de 14-16 Februarie (stil nou) 1920. A fost ales un Comitet diligent al uniunii în care erau reprezentanți din toate provinciile iar acest comitet a ales noua conducere a uniunii: în funcția de președinte pe Constantin Adorian, vicepreședinte pe Gh.Florian, secretar general pe Vasile Berbecar iar casier pe Todor Sida.

La Congresul de la Buteni, în ziua de Sâmbătă 15 Februarie 1920, a fost supus spre discutare și aprobare proiectul întocmit și admis în prealabil de comitetul provizoriu, al unui statut de organizare și funcționare, intitulat: Statul Organic al Uniunii Comunităților Române din România Mare.

În toată această perioadă de organizare n-au lipsit însă nici persecuțiile din partea oficialităților de stat. Primul ordin în acest sens, a fost dat de pretura plasei Sebiș, județul Arad, care a interzis serviciile divine de Duminica după amiaza și seara, în baza ordinului comandamentului militar. La acest ordin, notarii comunali au pus în vedere conducătorilor bapțiști dispoziția respectivă. Mai mult, la 17 August 1919, pretorul a

²⁴⁰ Alexa Popovici, *Istoria bapțiștilor din România*, vol.II (1919-1944) , p.14

dispus închiderea caselor de rugăciune din comunele Dieci, Roșia, Revetiș și Pleșcuța.

În anul 1920, majoritatea bisericilor baptiste erau închise, iar autoritățile locale nu mai rezolvau cererile de redeschidere.

În 1922, prim pretorul plasei Beliu a închis biserica baptistă din **Cărând** și la petiția scrisă a credincioșilor a răspuns că nu au voie să se adune nici zece persoane laolaltă, nici chiar pentru rugăciune.

Abia de la 24 August 1933, prin Decizia Nr. 114.119/1933 a Ministerului Cultelor, s-au putut organiza în comunități adunări locale baptiste (conf. art. 53/Legea Cultelor), pe baza statutului tip, pus de acord cu dispozițiunile legii pentru regimul general al cultelor și aprobat de acest Minister cu Nr. 7664 și 76648 din 1933, aplicabil pe tot cuprinsul țării.

Biserica Creștină Baptistă "BETEL" Cărând

Biserica Creștină Baptistă "BETEL" din Cărând a luat ființă în anul 1886, când doi dintre muncitorii grofului, care-și avea moșia în apropierea satului, au venit în sat și s-au alipit de unul din locuitori, pe nume Bociort Alexa (Bîțu), în casa căruia au început să se adune și să predice Evaghelia (Sfânta Scriptură).

Faptul că această casă se afla în vecinătatea Bisericii Ortodoxe, duminica, după terminarea slujbei de la biserică sătenii intrau pe la Alexa, curioși să vadă ce se întâmplă acolo. În felul acesta s-au mai botezat Bociort Alexa cu soția sa, Sas Miron cu soția Floriță, Crișan Terenti cu soția Teodosie, fratele lui Crișan Terenti, Crișan Alexandru, Lunga Nica cu soția Floare, fratele său Lunga Șandor cu soția sa Saveta, Gogoi cu soția sa Florinca și Parascheva Sicului.

Aceștia s-au adunat timp de 14 ani, până în anul 1900 în casa lui Alexa, după care au cumpărat o grădină și au construit o Casă de Rugăciune. Pe aceeași grădină a fost construită în

anul 1956 clădirea Bisericii Creștine Baptiste din Cărand și în 1994 actuala clădire.

În perioada de începuturi a cultului baptist din Cărand, predicator a fost fratele Sas Miron, iar periodic veneau doi frați bapțiști de la Talpoș, județul Bihor, care oficiau serviciul de Cina Domnului. Această situație s-a menținut până după Primul Război Mondial, când Moise, fiul lui Sas Miron, a fost ordonat (hirotonit) ca botezător și ”împărțitor de Cina Domnului”.

În anul 1922, acestuia i s-a alăturat Timăț Pavel (Căuaciu), care s-a convertit la credința baptistă, devenind membru al Bisericii, iar în scurt timp a fost și el ordonat (hirotonit). Toți aceștia au predicat în cadrul serviciilor divine ale bisericii.

În anul 1935 Biserica Baptistă din Cărand număra aproximativ 100 de membri plus simpatizanții, care frecventau ocazional serviciile de închinare ale bisericii. În acest an s-a înființat primul cor mixt al bisericii, format din aproximativ 30 de persoane, de către fratele Lazăr Florea de la Roșia. Corul a fost dirijat în timp de către: Manea Nicolae ”Lupea”, Țica Ioan ”Aspreș”, Țica Simion a lui Onceu, Doncea Nicu, Bud Nicolae, Chirla Pavel-Marian, Dr. Stoica Laurean, Stoica Laurian Felix, Stoica Raymond Octavian.

În perioada celui de-Al Doilea Război Mondial, când bisericile au fost închise, Casa de rugăciune a fost preluată prin ordinul Prefecturii Județului Bihor nr. 15982/ 1942 de Primărie pentru a fi destinată Căminului cultural. În Procesul verbal de predare-preluare se specifica că edificiul era în stare mediocră și că odată cu clădirea au fost preluate și 22 de bănci simple și o masă. De față la preluare au fost Preotul Cornel Muscă, președintele Căminului cultural Cărand, primarul Nicolae Petroman și Pavel Timăț, care a refuzat să semneze.²⁴¹

²⁴¹ SJAN, Pretura plasei Beliu, Dosar 36 /1942

Un an de mare importanță în viața bisericii a fost anul 1946, când au avut loc 3 botezuri cu un număr de 35 de candidați. În perioada următoare, au avut loc mai multe botezuri, dar, din cauza prigoanei comuniste, majoritatea au fost oficiate în văile din păduri și de regulă la adăpostul întunericii.

În ciuda atitudinii ostile a statului comunist, comunitatea baptistă a crescut până la 170 de membri, iar în viața bisericii a mai apărut un slujitor foarte competent, Costuț Nicolae.

Cu toate că a existat încă din 1921 un Institut Teologic Baptist, absolvenții acestui Institut au fost o bună bucată de vreme angajați de bisericile baptiste din orașe. Începând cu anul 1960, Biserica Baptistă din Cărand s-a bucurat de slujinul mai multor pastori cu pregătire teologică, și anume: Cociș, Băleanu Gheorghe, Mânzat Ștefan, Barna Gheorghe, Vidican Teodor.

În anul 1982 a luat ființă în Biserica Baptistă din Cărand, o orchestră de mandoline, organizată pe 5 compartimente de către fratele Dobrei Cornel de la Revetiș, județul Arad.

În această orchestră au cântat: Doncea Marinela, Rus Doina, Manea Monica, Manea Adriana, Bociort Rodica, Bud Popa Flavius, Popa Dorin, Țica Marius, Doncea Liliana, Roșu Mărioara, Lunga Florinel, Popa Luț, Toadet Florin, Bociort Ronuțu, Chirla Pavel-Marian, Țica Mărioara, Bociort Lenuța, Doncea Nicu, Bud Nicolae, Manea Luci. Au dirijat orchestra: Dobrei Cornel, Doncea Nicu, Bud Nicolae, Chirla Pavel, Bud Popa Flavius, Toader Florin.

Tot în această perioadă în Biserică a intrat un suflu tânăr, prin convertirea fratelui Barna Pavel, în anul 1984. El a fost hirotonit ca diacon în anul 1992. S-a remarcat în viața bisericii prin calitățile administrative, pe care le-a pus în practică în pregătirea și realizarea clădirii bisericii, în anul 1994. Lucrările de construcție s-au desfășurat sub coordonarea tehnică a fratelui Barna Pavel senior zis și "Buglea", ajutat de fratele

Pavel Rus, de domnul Stanca Iustin, iar 3 echipe de 17 bărbați fiecare asigurau prin rotație materialele necesare pentru construcție. În timp de 3 luni construcția a fost ridicată și acoperită.

În anul 1989, la ieșirea la pensie a pastorului Vidican Teodor, a preluat oficiul pastoral al bisericii, fratele pastor Bătrân Ioan (fără pregătire teologică), fost diacon al Bisericii Baptiste din Nermiș, județul Arad și slujitor împreună cu fratele pastor Vidican Teodor. Fratele s-a remarcat ca un bun vestitor între cei din vremea dânsului, fiind hirotonit ca pastor al bisericii în anul 1990.

Un alt eveniment istoric în viața Bisericii Baptiste din Cărand a fost înființarea fanfarei în anul 1989. La sugestia fratelui Dan Miculiș din Buteni, dirijor de cor și fanfară la Biserica Baptistă din Buteni, au fost cumpărate instrumente de fanfară și s-a început educația muzicală a altei generații de copii din Cărand, (Bud Popa Flavius, Bud Popa Valentin, Toader Leontin, Lunga Florinel, Rus Ioan (Neluțu), Manea Lucian, Chirla Pavel-Marian, Popi Vasile, Doncea Nicu, Bud Nicolae, Bud Ionuț, Țica Marin, Bociort Marian, Țole Pavel, Bociort Daniel, Bociort Marius, Ardelean Marian, Bociort Aron, Timăț Remus, Pop Emil, Codrean Gamaliel, Timăț Ioan ("Hâma") la Toba Mare, Bociort Iacobuț, Crișan Ionică, Crișan Lucian, Țolea Vasilică, etc.). Au cântat mai târziu în această formație: Dr. Stoica Laurean, Stoica Laurian Felix, Țole Samuel, Codrean Daniel, Codrean Titus, Țole Paul, Stoica Raymond Octavian, Vărădeu Ionuț, Barna Ana Maria, Bud Daniel, Crișan Lucica, Crișan Luchi, Chirla Darius Pavel, etc.

Au contribuit la pregătirea acestei formații: Dan Miculiș de la Buteni, Vesa Teodor de la Dieci, Halja Ioan de la Revetiș, și au dirijat mai târziu: Doncea Nicu, Bud Nicolae, Chirla Pavel-Marian, Bud Popa Flavius, Dr. Stoica Laurean. În anul 1997, fanfara Bisericii Baptiste din Cărand a participat la

Festivalul Fanfarelor de la Buteni, unde a avut o prestație bună.
A dirijat Chirla Pavel-Marian.

Libertatea religioasă de după Revoluția din 1989, a atras în anii 1991-1992 noi membri.

În anul 1990, în urma divizării Comunității Bisericilor Creștine Baptiste Arad în două, Biserica Baptistă din Cărand s-a afiliat la Comunitatea Bisericilor Creștine Baptiste "Valea Crișului Alb", cu sediul în Sebiș.

În anul 1994 a avut loc ridicarea clădirii actuale a Bisericii Baptiste din Cărand.

În această perioadă în Biserică au predicat Scriptura: Costuț Nicolae, Borlea Ioan, Bociort Iacob, Bociort Iacob "Bogatu", Filipaș Ioan, Ștef Alexandru, Barna Pavel "Buglea", Barna Pavel – diaconul, Lunga Onica, Vasile "Gâsca", Onuca, Doncea Nicu, Bud Nicolae, Chirla Pavel-Marian, Rus Neluțu, Țolea Vasilică și Țole Samuel Beniamin, care după căsătoria cu o fată penticostală de la Almaș, a trecut la Cultul Penticostal. Cântarea comună a fost condusă de Manea Nicolae "Lupea", Țica Onceu, Crișan Filimon, etc.

De asemenea, au condus Biserica Baptistă din Cărand în calitate de responsabili: Sas Moise, Timăț Pavel, Costuț Nicolae, Lunga Onica, Bociort Iacob "Ciortoi", Lunga Traian, Rus Pavel.

Au slujit Biserica Baptistă din Cărand ca secretari: Barna Pavel "Buglea", Doncea Nicu, Chirla Pavel-Marian, Țolea Vasilică, etc.

Casieri au fost Țica Pavel, Popa Teodor "Dicu", Rus Pavel, Chirla Pavel-Marian, Rus Neluțu, etc.

În 28 mai 2006 a fost ales ca păstor și hirotonit în Biserica Baptistă din Cărand, Chirla Pavel-Marian alături de păstorul existent Moț Gheorghe din Buteni.

În anul 2008, Biserica Baptistă din Cărand, la îndemnul familiei Manea Elena, soția lui Manea Nicolae "Lupea", decedat, a primit spre utilizare ca și cimitir, 30 arii, lângă

cimitirul localității. Primul mort înmormântat în acest cimitir a fost Rus Pavel "Pălotea", în mai 2008. Cimitirul este organizat după modelul cimitirelor militare, cu pietre funerare de aceleași forme și dimensiuni și gazon.

În anul 2010, a fost renovat interiorul clădirii Bisericii, iar în anul 2015, a fost renovat și exteriorul, a fost construit gardul exterior din bolțari, a fost înlocuită terasa metalică din fața Bisericii cu o placă de beton susținută pe piloni de beton și au fost modificate scările din fața Bisericii. Tot în anul 2015 a fost asfaltată strada pe care se află Biserica.

În anul 2012, 24 martie, Biserica Baptistă din Cărand a găzduit Adunarea Generală a Bisericilor Creștine Baptiste "Valea Crișului Alb". Președintele Comunității a fost Dorel Popa, iar secretar Chirla Pavel-Marian.

Actualmente Biserica Baptistă din Cărand este slujită de păstorul Gheorghe Moș, pensionar din 20 februarie 2016, și păstorul Chirla Pavel-Marian, președinte al Comunității Bisericilor Creștine Baptiste "Valea Crișului Alb" pentru mandatul 2015-2019, care are afiliate 94 de biserici baptiste.²⁴²

Tot de comuna Cărand ține și Biserica creștină baptistă „Emanuel” din Seliște.

²⁴² Aceste date au fost culese și actualizate de către Barna Pavel, diacon al Bisericii Baptiste din Cărand și Chirla Pavel-Marian, păstor al acestei biserici.

Biserica Creștină Baptistă "BETEL"

*Adunarea Generală a Bisericilor Creștine Baptiste
"Valea Crișului Alb". Cărand 24 martie 2012*

*Biserica creștină baptistă „Emanuel”
din Seliște*

Biserica lui Dumnezeu Apostolică pentecostală Betania din Cărand²⁴³

Începutul Bisericii Pentecostale din Cărand datează din anul 1935, când în localitate s-a botezat prima familie: Toader Nenea și Toader Lena. După ei, în același an, s-a botezat și Putaveț Ștefan, urmat, de Turcu Gheorghe, Roșu Ștefan și Condea Gheorghe.

În anul 1940 a venit ca pastor Miclea Dumitri de la Sebiș. În aceeași perioadă au mai slujit Popa Ioan și Bejan Ioan din Donceni. În tot acest timp frații se adunau în case pentru ca biserica pentecostală era prigonită.

În anul 1945 comunitatea pentecostală s-a fragmentat în două. O parte, „dizidentă” i-au avut ca pastori pe Crișan Ioan și Crișan Ștefan iar ceilalți pe pastorul Condea Gheorghe. Această mișcare dizidentă s-a dezolvat în anul 1965, mulți creștini trecând la biserica baptistă.

Biserica pentecostală s-a reorganizat în anul 1975, când s-a cumpărat o casă lângă Toplița, care a fost amenajată ca biserică.

Pastor la Cărand a venit fr.Miclea Roman, care a funcționat până în 1985, când a fost numit fr. Daniel Ispas. După 1989 lucrurile s-au schimbat în bine. Botezurile s-au putut face în aer liber, la izvorul de apă caldă de la Știubei. În 1992, s-a pus problema construirii unei noi biserici. Comunitatea nu a avut banii necesari dar a fost ajutată de niște frați din Anglia, cu care au cumpărat un teren lângă școală. Construcția a început în anul 1994 și s-a terminat în 1998.

În timp, comunitatea pentecostală a fost vizitată de multe grupuri de frați din Anglia și cu care colaborează foarte bine. Biserica pentecostală s-a implicat în viața socială a comunei și a zonei. Vreme de 10 ani, anual, au fost duse

²⁴³ Istoricul bisericii întocmit de pastorul Daniel Ispas

ajutoare la 13 școlile din aria comunei, unde nu mergea nimeni. Pentru fiecare copil s-a asigurat caiete și rechizite pentru școală. La Cărand, comunitatea bisericească pentecostală a construit o toaletă modernă pentru elevii de la școala nouă. În prezent se derulează un proiect numit „*Adopt a friend*” prin care sunt ajutate 38 de familii în fiecare lună cu alimentele de bază.

Actualul pastor a organizat la biserică conferințe cu tinerii sau cu păstorii și lucrătorii din zonă.

Comunitatea bisericească pentecostală din Cărand

Interiorul bisericii pentecostale din Cărand

Pastorul Daniel Ispa

Activitate în cadrul proiectului „Adopt a friend”

Casa de rugăciune pentecostală din Cărand. 1975

Biserica pentecostală „Betania” din Cărand

Capitolul VIII

Învățământul

Învățământul confesional românesc din județul Bihor până la 1918

Școlile românești din Bihor, mai ales cele din mediul rural au fost, încă de la înființare, școli confesionale, care au funcționat pe lângă biserici. Cursurile erau ținute de preot, iar nivelul de cunoștință era minimal, scris, citit, socotit și cântare bisericească.

Politica școlară a statului și sistemul de organizare a învățământului în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea

Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, după implicarea statului în ridicarea norodului prin instrucție și după apariția primelor legi școlare emise de împărăteasa Maria Terezia, sarcina bisericii s-a schimbat, de la învățarea pruncilor trecându-se la a controla și organiza instrucția școlară, oficiul parohial, protopopiatul și dieceza având fiecare anumite responsabilități legate de învățământ.

În secolul al XVIII școlile din județul Bihor s-au aflat sub jurisdicția Episcopiei Aradului, care a coordonat, respectând dispozițiile statului, întreaga activitatea școlară din dieceză până în 1921, când se va înființa Episcopia Oradiei.

Primul sprijin în funcționarea școlilor românești a venit de la Curtea de la Viena, în 1748, când Maria Terezia a înființat *Deputăția aulică ilirică*, menită să se ocupe de toate problemele ilirice, adică ale ortodocșilor români și sârbi din imperiu, și care, în 1777, s-a transformat în *Cancelaria aulică ilirică*. Această Cancelarie aulică ilirică a jucat un rol hotărâtor în organizarea învățământului românesc, ei datorându-i-se printre altele înființarea Directoratului școlar al Oradiei, de care

au ținut toate școlile de la nord de Mureș, și în numirea inspectorilor școlari.

Tot în acest timp, Comisa școlară a Consiliului de stat s-a preocupat de elaborarea unor regulamente de funcționare a școlilor, în vederea creării unui sistem școlar unitar.

Primul normativ a fost *Regulamentului națiunii ilirice* din 1771²⁴⁴, care a cuprins și unele dispoziții școlare. Forurilor administrative comitatense li se cerea să înființeze școli elementare, în toate localitățile în care acestea nu existau.

Pentru a avea o situație cât mai exactă, tot în 1772 s-a efectuat o conscripție a școlilor. Comisia școlară a formulat 12 întrebări, legate de existența unei clădiri pentru școală, de locul în care învață pruncii în localitățile care n-au clădire, dacă învățătorii au pregătirea corespunzătoare, despre cine are obligația să angajeze învățătorii, ce salar au aceștia, cine îl plătește, despre numărul elevilor și despre materiile care se învață, despre programul școlii și vacanțele elevilor etc.²⁴⁵

De asemenea, în 1774 a fost elaborat și un corp de norme, care viza învățământul românesc și sârbesc, cunoscute ca *Regulile directive*, care au fost aplicate întâi în Banat și ulterior și în celelalte teritorii.

În aceste *Reguli directive*, autoritățile școlare solicitau înființarea unei școli satești în fiecare parohie iar pentru funcționarea ei construirea unei clădiri, în care să se desfășoare învățământul. Construcția trebuia să aibe obligatoriu două încăperi și mobilier adecvat. Cât privește conținutul învățământului acesta a fost la școlile elementare, în continuare, limitat la citit, scris, socotit și învățarea religiei.

Întreținerea școlilor era stipulată să se facă din fondul școlar, provenit în cea mai mare parte de la comunitatea bisericască din localitate.

²⁴⁴ Cunoscut și ca Normal- patent

²⁴⁵ Vasile Popeangă, *Un secol de școală în părțile Aradului.1721-1821*, Arad, 1974, p.12-13

Inperfecțiunile acestui normativ, a determinat Curtea de la Viena să elaboreze, la doar trei ani (în 2 august 1777) un nou plan general de organizare a activității școlare cunoscut sub numele de *Ratio educationis (Ratio Educationis totiusque Rei Litterariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas)*. În acesta, printre cele 7 naționalități existente în Ungaria figurau și românii.

Conform noului plan de organizare școlară, dreptul de control al școlilor îi revenea statului. În acest sens au fost înființate 8 directorate școlare, dintre care cel de la Oradea urma să controleze, prin inspectori școlari numiți, toate școlile de la nord de Mureș din comitatele Arad și Bihor. În anul 1787 director al districtului școlar Oradea mare a fost numit Alexie Vezilici.²⁴⁶

Prin hotărârea Curții de la Viena din 29 octombrie 1787 latifundiarii erau obligați să contribuie la întreținerea școlilor și la plata învățătorilor.

Din raport înaintat de Alexie Vezilici mitropolitului Putinic, la 1 martie 1790, se vedea însă clar, că proprietarii domeniali n-au contribuit cu nimic, aducând școlile sătești într-o situație gravă: „ În comitatele din Biharia, Arad, Bekes și Cenad am înființat cu contract în doi ani 145 de școli valahe; în aceste zile însă multe școli au încetat inopinat activitatea, învățătorii alungați ca rău făcători, iar stăpânitorii pământeni au refuzat a mai da în viitor plata promisă pentru întreținerea școlilor. Multe sate valahe au depus plângere la comitat că le este imposibil să întrețină școlile în aceste timpuri grele.(...)De aceea fosta sistemă școlară, mai ales în comitatul Bihariei, astăzi nu mai are loc.”²⁴⁷

Anul următor, situația școlilor elementare în comitatele Arad și Bihor era la fel de proastă încât în 21 octombrie 1791 Vezilici s-a adresat direct împăratului.

²⁴⁶ Vasile Popeangă, op. cit, p.21

²⁴⁷ Ibidem, p.30

La începutul secolul al XIX-lea școlile românești din Bihor se găseau în aceeași situație grea.

Nova Ratio educationis (*Nova Ratio Educationis publicae*) din 1806 menține Districtul școlar Oradea Mare. Pe baza noului act normativ, au fost stipulate și condițiile de numire a învățătorilor. La încheierea contractelor, pe lângă pregătirea corespunzătoare li se cereau învățătorilor și atestate despre conduita lor.

Nova Ratio educationis și *Systema Scholarum* au rămas în vigoare din 1845 până în anul 1868.

Toate aceste normative școlare imperiale făceau referire, în mod special, la obligativitatea învățământului pentru toți copiii cu vârste cuprinse între 6 și 12 ani, aparținând tuturor straturilor sociale, și la dreptul națiunilor din monarhia austriacă de a se instrui în limba maternă. În general, școlile sătești aveau patru clase primare. Copiii care terminau cele patru clase mai făceau doi ani la școala de repetiție. Școlile confesionale au funcționat pe lângă biserici iar preotul paroh a fost , în același timp, și director al școlii

În perioada revoluției pașoptiste, multe școli sătești au fost închise, fie din cauza luptelor ce se dădeau în zonă fie pentru că mulți învățători au participat la evenimente.

După înfrângerea revoluției, Ministerul Instrucției a emis un regulament potrivit căruia școlile întreținute de biserică își puteau relua activitatea, respectand cu strictețe cadrul legal. Totuși multe din școli s-au redeschis abia în perioada liberală.

După reînființarea Mitropoliei Ortodoxe a românilor din Transilvania și după aprobarea Statutului Organic, preoții parohi din Bihor au devenit directori ai școlii din parohia lor, protopopul inspector peste toate școlile din protopopiat, iar mitropolitul inspector suprem al școlilor din eparhia lui.

După 1867 s-a trecut la reorganizarea întregului învățământ confesional.

Consistoriul din Oradea Mare a devenit organul administrativ judecătoresc permanent cu competențe și în probleme școlare românești pe cuprinsul Vicariatului Ortodox de Oradea.

Secția școlară a Consistorului era condusă de un asesor școlar, care se ocupa de problemele școlare ale întregii eparhii.

În școlile confesionale, biserica fixa planul de învățământ, numea învățătorii și fixa salariile, exercitându-și totodată controlul asupra acestora. Ca urmare, Statutul Organic a prevăzut constituirea unor *senate școlare* cu competențe în acest domeniu.

Senatul școlar al Consistoriului din Oradea s-a constituit în anul 1870 și a avut ca prim referent pe George Popa. El a fost ajutat de inspectorii școlari: protopopii Simeon Bica (cercul Oradea), George Rosivan (Oradea II), Vasile Papp (Oradea III), Gavril Neteu (Lunca), Ioan Fasie (Peșteș), Ambrozie Marchiș (Pomezău), Iosif Marchiș (Beliu), George Vasilievici (Beiuș și Meziad).

În același an, Consistorul greco-ortodox de la Oradea a elaborat un „*Regulament Provizoriu pentru administrarea învățământului național ortodox în districtul Oradiei*”, care venea în sensul Regulamentului cadru de organizare a învățământului confesional românesc din Transilvani, votat în cadrul Congresului Național de la Sibiu.

Regulamentul de la Oradea cuprindea 46 de articole, grupate în 3 părți:

- reglementări legate de școală
- condiții de numire a învățătorilor
- reglementări legate de organizarea inspecțiilor.²⁴⁸

În cazul în care unele sate nu puteau îndeplini condițiile cerute de acest regulament sau un putea asigura plata

²⁴⁸ Radu Milian, *Școala ortodoxă și greco-catolică din Bihor în a două jumătate a secolului XIX*, în *Crisia*, XXX, Oradea, 2000, p.231

învățătorului, regulamentul prevedea comasarea școlilor, cu condiția ca distanța până la școală să nu depășească 0,5 mile.²⁴⁹

Cât privește obligativitatea de a frecventa școala, ea se referea la copii între 6 și 12 ani, care trebuiau să frecventeze școala zilnic. Cei între 12-15 ani erau obligați să participe la cursurile de duminică și din zilele de sărbătoare. Dacă duminica nu era timp destul, cursurile continuau în timpul săptămânii. Vara aceste cursuri trebuiau să se țină de cel puțin două ori pe săptămână iar iarna de 9 ori.²⁵⁰

Părinții a căror elevi un frecventau școala erau obligați de inspectorul școlar să plătească o amendă de 50 cr., care putea crește până la 2 fl.

Din anul 1871, senatul școlar a început să trimită școlilor sătești, prin protopopiate, formulare tipizate ce trebuiau completate periodic și care ofereau informații precise despre starea școlilor, numărul elevilor, modul în care se respectă programa etc.

În paralel cu biserica, după 1870, conform legilor școlare maghiare, școlile au început să fie controlate și de stat. Așa se face că, după verificarea manualelor folosite în școlile românești, o parte, considerate periculoase, au fost interzise prin ordonanțe de guvern. Între acestea a fost cartea lui Meletie Drăghici, *Historia Ungariei* în compendiu, (Timiș, 1874), cartea lui Demetrius Varna, *Geografia teritoriilor de sub coroana Ungariei* (Sibiu, 1876) și cartea lui Visarion Romanu, *Carte de lectură românească pentru școlile române* (Sibiu, 1973) etc.²⁵¹

Confiscarea intra în sarcina președintelui Consiliului Administrativ al Senatului Școlar, eludarea legii fiind sancționată cu amendă de până la 300 fl sau 3 luni închisoare.

²⁴⁹ Ibidem, 232

²⁵⁰ Ibidem.

²⁵¹ Radu Milian, art.cit. p. 238

În 1889, cu ocazia alegerii noului vicar la Oradea, în locul lui Iosif Goldiș, care fusese numit episcop al Aradului, au fost aleși și cei nouă asesori consistoriali ai senatului școlar din cadrul Consistoriului de la Oradea: Ioan Teorean, Ștefan Domocoș, George Dudulescu, Teodor Lazăr, Nicolae Zigre, Dr. Florian Duma, Dr. Atanasiu Marinescu, Dr. Nicolae Popoviciu .

Secretarul consistorial Nicolae Zigre împreună cu primul referent George Papp au întocmit la 5/18 august 1900 un tabel cu *Date statistice sumarii (pentru Senatul școlariu) pe anul școlastic 1899/1900*.

Datele au fost adunate din întreg districtul școlar, prin intermediul celor șase protopopiate (Oradea-mare, Peșteș, Tinca, Beliu, Beiuș și Vașcău), care funcționau ca inspectorate școlare.

Conform tabelul, în anul școlar 1899/ 1900, Districtul consistorial cuprindea, 242 de parohii și 116 filii. Dintre acestea aveau școli proprii 253 de comune bisericesti, iar 59 erau lipsite de școli.

Dintre edificiile școlare, în care funcționau școli populare românești, 201 aveau săli corespunzătoare pentru desfășurarea procesului de învățământ, iar la 34 din clădiri sălile erau necorespunzătoare. De regulă, edificiul școlar adăpostea sub același acoperiș atât sala de clasă, cât și locuința învățătorului.

Dotările din sălile de clasă cuprindeau o masă și un scaun pentru învățător, bănci de lemn pentru elevi, o sobă pentru încălzitul sălii de clasă, table de perete românești și maghiare, măsuri metrice, mașină de socotit, tăblițe de scris. Biblioteci școlare aveau doar 38 de școli.

Din aceeași situație reieșea că, în anul școlar 1899/ 1900, la școlile elementare românești funcționau 92 de învățători numiți pe post și 122 de *provizori*, în total 214 învățători. Dintre învățătorii provizorii, 25 aveau *testimoniu de calificatiune*, iar 97 erau necalificați. Salariile învățătorilor se

încadrau între suma minimă de 600 de coroane și suma maximă de 1.200 de coroane. Suma totală a salariilor învățătoarești pe anul școlar 1899/1900 a fost de 195.286 de coroane.²⁵²

Cât privește copiii între 6-12 , care potrivit legii erau obligați să urmeze cursurile școlii elementare, în anul școlar 1899/199, numărul total al acestora a fost de 19.564 dintre care 10.516 băieți și 9.048, fete. Dintre aceștia au frecventat efectiv școala 6.309 băieți și 4.829 de fete.²⁵³

La Congresul Mitropoliei Ortodoxe din Ungaria și Transilvania, ținut în anul 1903, la Sibiu, s-a luat hotărârea, în ședința din 4/17 octombrie, să se înființeze noi biblioteci școlare. La propunerea comisiei mitropolitane pentru școlile confesionale, Consistoriile eparhiale au primit însărcinarea să găsească modalitățile prin care să se poată cumpăra cărți pentru aceste bibliotecile școlare.

La începutul secolului XX școlile confesionale românești funcționau încă în baza legii XXXVII din anul 1868, cu completările aduse de Legea școlară XVIII/ 1879 (care a introdus obligativitatea studierii limbii maghiare în școlile confesionale românești) și de Legea XXVI /1893, ce făcea referire la salarizarea învățătorilor. Potrivit acesteia, salariul unui învățător de școală confesională nu putea fi mai mic de 300 de coroane. Creșterea „dării culturale”, ca efect al legii, în localitățile cu populație românească, a dus la închiderea unora din școlile confesionale.

În sfârșit, în anul 1907 a fost emisă o nouă lege școlară a statului maghiar, cu consecințe grave pentru învățământul românesc, și anume Legea Apponyi . Această lege impunea ca fiecare școală și fiecare învățător, indiferent de caracterul școlii, să dezvolte și să întărească în elevi spiritul de atașament față de patria ungară și conștiința că aparține națiunii ungare.

²⁵² Radu Milian, art.cit

²⁵³ Ibidem

De asemenea, Art. 19. din lege prevedea obligativitatea ca elevii cu limba maternă nemaghiară să poată exprima, la sfârșitul clasei a IV, în limba maghiară, atât vorbit, cât și în scris.

Legea fixa, pentru învățătorul din școala confesională, un salariu minim de 1.000 de coroane pe an, iar comunitățile parohiale erau obligate să asigure acest salariu. În cazul în care comunele bisericești nu aveau posibilitatea să o facă, salariul învățătorului putea fi întregit cu sume primite de la stat. Pentru obținerea acestei întregiri de salariu, învățătorului i se cerea să cunoască bine limba maghiară și să o predea elevilor la nivelul cerut de Art. 19.

De asemenea, dacă școala cerea de la stat ajutor financiar pentru repararea edificiului sau pentru achiziția de rechizite, statul avea dreptul să selecteze manualele după care să se predea în școală.

Legea Apponyi mai prevedea și ca toate registrele școlare să fie redactate în limba maghiară, iar numirea învățătorului să se facă de către minister.

Reuniunea învățătorilor români greco orientali din Bihor

Un rol important în dezvoltarea pregătirii profesionale a învățătorilor a avut, prin activitățile pe care le-a organizat, după înființarea ei, Reuniunea învățătorilor români greco orientali din Bihor.

Reuniunea a luat ființă în 6 mai 1891. La adunarea de constituire, care s-a ținut la Oradea, au participat 114 învățători din școlile confesionale ortodoxe din Bihor.

În conducerea reuniunii au fost aleși: dr.Nicolae Zigre (președinte), Petru Bogdan (vicepreședinte), Avram Igna, Paul Pop (notari), I. Pinteru (casier), Iosif Silaghi (controlor) și Elia Bochiș (bibliotecar). Pe lângă aceștia, din Comitetul central al „Reuniunii învățătorilor români greco orientali din Bihor” au

mai făcut parte : N. Ciavici, V. Sala, N. Indrieș, D. Sime, T. Flutur, I. Buz și P. Leucuța.

În ciuda actului de înființare, Reuniunea a început să funcționeze abia în 1906, după ce au fost aprobate statutele „Reuniunii învățătorilor români greco-orientali din Bihor”, de către Ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice din Ungaria.

Prima adunare generală legală a avut loc la 4 octombrie 1906. Procesul verbal întocmit cu ocazia ședinței a fost intitulat „*Protocol luat în adunarea generală a reuniunii învățătorilor de sub jurisdicțiunea konzistoriului gr.or. român din Oradea mare, ținută la 21 sept. (4 oct.) în școala gr.or. română din Oradea*”.²⁵⁴

Anii următori, adunările generale ale învățătorilor confesionali ortodocși s-au ținut la Oradea, în 6/19 septembrie 1907, în 25 august/7 septembrie 1908 în 8/21 august 1912 la Vașcău, în 16/29 august 1910, la Tinca, la 16/19 august 1911, la Beiuș, în 1 octombrie 1913, etc.²⁵⁵

Odată cu începerea războiului, în vara anului 1914, reuniunea și-a încetat funcționarea până la începutul lunii octombrie 1919, când învățătorul Pantelie Bugariu din Suiug a convocat adunarea generală a reuniunii în vederea unor noi alegeri. În noul comitet Pantelie Bugariu a fost ales președinte.

Învățământul românesc după 1920

Ca mod de organizare, școlile au fost subordonate inspectoratelor regionale și revizoratelor din fiecare plasă. Revizoratele îndeplineau funcția pe care înainte o avuseseră protopopiatele.

Primele reglementări au urmărit normalizarea și unificarea învățământului în România.

²⁵⁴ S.J.A.N. Bh., Fond Episcopia Ortodoxă Oradea, dos. 292/1901 - 1913, f. 15.

²⁵⁵ S.J.A.N. Bh., Fond Episcopia Ortodoxă Oradea, dos. 292/1901 - 1913

Ca urmare, în baza deciziei No. 99544-1923 a Ministerului Instrucțiunii, învățătorilor din Bihor le-au fost transmise prin circulară următoarele dispoziții:

1. *De la 1 Septembrie 1923 în toate școlile primare de stat și statificate se va aplica legile, regulamentele, programele și orarele din vechiul regat. Programele și orarele se introduc deocamdată numai în clasele I. și II., urmând ca aceste măsuri în anii viitori să se aplice progresiv și în celelalte clase.*

2. *În Transilvania se vor primi în școlile primare copiii dela 6 ani împliniți.*

3. *Examenul de absolvire al învățământului primar pentru toate categoriile de școli se va da înaintea unei comisiuni numită de Inspectoratul Regional și va fi depus în limba română pentru obiectele care s'au predat în românește și în limba minoritară pentru obiectele predate în acea limbă. Certificatele de absolvire vor fi contrasemnate de revizorii școlari.*

4. *În toate școlile primare ale statului cu limba de predare minoritară, se va preda în românește în fiecare clasă în două ore pe zi limba română (exerciții gramaticale, citire, exerciții de intuiție, compunere), geografia și istoria conform programei de învățământ.*

Celelalte materii se vor preda în limba maternă în restul timpului.

5. *Nu pot fi întrebuințate manuale decât cele aprobate de Ministerul Instrucțiunii.*²⁵⁶

Anii următori, statul român a trecut la modernizarea învățământului primar și secundar. Această modernizare s-a desfășurat în mai multe etape: prima de la 1919 la 1928; a doua de la 1928 la 1933; a treia de la 1933 la 1937, iar ultima

²⁵⁶ Circulara nr. 2356/ 1923 publicată în Școala Nouă, Organul Oficial al Revizoratului Școlare din Oradea Mare, 1 Noiembrie 1923, nr.13-17, p.1

perioadă de la 1937 la 1940, prin adoptarea câtorva legi privind organizarea învățământului primar, particular și secundar.²⁵⁷

Prima dintre aceste legi, intitulată *Legea pentru învățământul primar al statului și învățământul primar (Școalele de copii mici, școalele primare, școalele și cursurile de adulți, școalele și clasele speciale pentru copii debili și anormali educabili)* a intrat în vigoare la 26 iulie 1924, și ea a înlocuit legislația maghiară de până la 1918. Legea din 1924 cuprindea 232 de articole, grupate în 24 capitole, 6 secțiuni și 2 titluri și ea a cunoscut unele modificări în 1929, în 1932 și în 1934.²⁵⁸

Baza organizării învățământului primar în perioada interbelică a fost pusă de Legea din 1924, care stabilea că „învățământul primar formează primul grad al învățământului și era format din trei trepte: școlile (grădinile) de copii mici; școala primară propriu-zisă și cursurile de adulți; școlile și clasele speciale pentru copii debili și anormali educabili.

Învățământul era unitar pe întreg teritoriul țării, cel primar obligatoriu și gratuit, iar manualele folosite aprobate de minister.

Legea recunoștea școlile înființate de comune și județe cu condiția să fie autorizate de Ministerul Instrucțiunii Publice.

Secțiunea III Așezămintele de învățământ primar a legii se referea la scopul, programa de învățământ și conținutul fiecărui grad al învățământului.

Astfel, potrivit legii școlile de copii mici (grădinile) erau mixte și deschise pentru toți „copiii de la vârsta de 4 ani până la vârsta de 7 ani”, cu frecventarea facultativă între 4-5 ani și

²⁵⁷ Legea pentru învățământul primar al statului și învățământul normal primar din 1924; Legea învățământului particular din 1925 și Legea pentru învățământul secundar din 1928.

²⁵⁸ Gabriela C. Cristea, *Reforma învățământului. O perspectivă istorică (1864-1944)*, Editura Didactică și Pedagogică, R.A., București, 2001, p. 278.

obligatorie între 5-7 ani, „în toate localitățile în cari ar exista asemenea școli”. Structura anului școlar era de 40 până la 42 săptămâni, cu 20-24 ore de lecțiuni pe săptămână”²⁵⁹

*Secțiunea III, Capitolul IV, intitulat Școlile primare definea scopul școlilor primare. Acestea trebuiau „să dea copiilor cultura elementară indispensabilă oricărui cetățean și cunoștințe cu caracter practic, utilitar, variind după necesitățile vieții locale, felul de ocupațiune a locuitorilor și înclinările elevilor”*²⁶⁰

Conținutul planului de învățământ pentru primele patru clase, I-IV, includea următoarele discipline: „*Instrucțiunea religioasă și morală; Limba română: citirea, scrierea, exerciții gramaticale; Aritmetica practică și noțiuni elementare de geometrie; Noțiuni de Istoria Românilor, de geografie și drept civic; Noțiuni de științe naturale și fizice cu aplicațiuni practice; Noțiuni de igienă; Desen, cânt, educațiune fizică; Lucrul manual și lucrări practice agricole (la sate) cu băieții și lucrul de mână și gospodărie cu fetele.*”

Referitor la cadrele didactice în școli funcționau *învățători ajutători*, care după un an de activitate și în urma unui examen de capacitate deveneau *învățători provizorii*, *învățători provizorii*, care după trei ani de funcționare erau obligați să dea examenul de definitivat, și *învățători titulari*.

În 1925 norma unui învățător era de 30 de ore. Cei care lucrau peste aceste ore suplimentar cu adulții li se plătea suplimentar, dacă aveau cel puțin 15 adulți.

În sfârșit, Capitolul XI al Legii din 1924 se referea la mijloacele de perfecționare a membrilor corpului didactic, prin „*Conferențele generale organizate anual cu durata de 3 zile, în localul școlii normale de la reședința de județ*”, pe teme care

²⁵⁹ Corina Petrică, Aspecte privind activitatea Ministerului Instrucțiunii Publice sub conducerea dr.Constantin Angelescu, Lucrare științifică, pdf., p. 15

²⁶⁰ Ibidem

priveau chestiunile generale de învățământ primar în vederea perfecționării mijloacelor de învățământ; cercurile culturale, organizate lunar pentru lărgirea cunoștințelor teoretice și practice și pentru a susține „o conferință în fața sătenilor”. La aceste conferințe se mai adăugau cursurile de completare a cunoștințelor, organizate în timpul vacanței, pe lângă școlile normale sau școlile speciale, cursurile de repetiție, organizate două luni în timpul verii, cu examen final, la propunerea inspectorului regional, la o școală normală.

În activitatea de perfecționare a corpului didactic un rol major i-a revenit bibliotecii școlare - care avea menirea de „a cultiva gustul de citit” – și bibliotecii pedagogice, organizată pe lângă școala normală, „cu cărți de literatură, istorie, geografie, știință, pedagogie și didactică, spre a fi utilizate de membrii corpului didactic pentru cultura lor generală și profesională.”

De asemenea învățătorii erau obligați să participe la *cercurile culturale* organizate în plasa de care ținea localitatea.

În progresul școlilor primare bihorene din perioada interbelică, un rol important l-a avut și revistele cu caracter pedagogic și cultural conduse de către învățători²⁶¹.

În martie 1925, după promulgarea noii legi a învățământului din 1924, la Oradea Mare apare *Foaia școlastică*, ca Organ oficial al Revizoratului școlar din Bihor. Revista venea în continuare la *Școala nouă*, care după doi ani (1922-1924) și-a încetat apariția, din cauza problemelor de la Revizoratul din Oradea.

Publicația cuprindea în prima parte articole scrise de învățători, pe diferite teme ce priveau materiile și problemele școlare. Însă nu rămâne o simplă publicație pedagogică. Încă din primul număr, redactorii *Foii școlastice* anunțau că revista

²⁶¹ „*Școala Nouă*” (1922-1924), „*Foaia Școlară și Școala Bihorului*” (1925- 1930 și 1933-1938), „*Școala de Vest* (1932-1933), „*Glasul Nostru*” (1933-1934), „*Rânduri*” (1934-1936), „*Crișul Negru*”(1936-1938), precum și „*Buletinul Școlar*” (1935-1938).

va fi „mijlocitoarea oficială între autoritățile școlare și între domnii învățători din cele mai ascunse cătune ale Bihorului, care va duce știrile școlare și va mijloci ordinele superioare în toate colțurile județului”.

Aici vor fi publicate toate Circularele emise de Ministerul Instrucțiunii Publice și de Revizoratul școlar Bihor, care înlocuiau de fapt circularele emise de Consistorul din Oradea, care veneau în timpul administrației maghiare la oficiile parohiale prin intermediul protopopiatelor.

În acest scop, *Foaia școlastică* avea destinat la sfârșit, un spațiu pentru **Informații**, care cuprindea date despre activitatea Asociației învățătorilor români din Bihor, știri despre decesul unor dascăli iluștrii etc. și o **Parte oficială** în care erau publicate circularele. Caracterul oficios al revistei explică recomandarea ca un exemplar din fiecare număr să fie arhivat.

Asociațiunea învățătorilor români- secția județului Bihor

Un sprijin important le-a venit învățătorilor în perioada interbelică de la *Asociațiunea învățătorilor români- secția județului Bihor*, care încerca să îndrume și să îmbunătățească viața învățătorilor de țară, funcționând, dincolo de activitățile culturale și științifice desfășurate, ca un sindicat.

După 1925, *Reuniunea învățătorilor români greco orientali din Bihor* s-a transformat în *Asociațiunea învățătorilor români- secția județului Bihor*, care era afiliată la *Asociația Generală a Învățătorilor din România*.

La 16 iulie 1925, *Asociațiunea învățătorilor români-secția județului Bihor* a convocat Adunarea generală, în vederea alegerii noii conduceri. Președinte a fost ales Nicolae Firu iar Secretar Teodor Oșorhan.

Măsuri legislative și evoluția școlilor primare după al doilea război mondial

La 23 martie 1945, s-a trecut la gimnaziul unic de patru ani, deschis tuturor copiilor care au absolvit cursurile școlii

primare de patru ani, și care înlocuia, astfel, cursul supraprimar de trei ani instituit prin legea învățământului primar, din 1925²⁶².

În anul 1946, a început campania națională de alfabetizare a populației active între 15-56 de ani, neștiutoare de carte, care va fi declarată încheiată în 1956.

În 3 august 1948, a fost promulgată Legea de Reformă a Învățământului, urmată de 106 dispoziții și decrete²⁶³.

Structură organizatorică aleasă pentru reforma învățământului începută în anul 1948 a fost copiată după cea existentă în URSS în acel moment. A fost schimbată structura anului școlar, sistemul de notare, ortografia, a fost introdusă obligativitatea studierii limbii ruse în școli.

De la un învățământ primar obligatoriu și gratuit, cu o durată de 7 ani, s-a trecut la un învățământ primar obligatoriu și gratuit de 4 ani, cu posibilitatea de a urma facultativ clasele 5–7, ceea ce a constituit un regres, față de soluțiile progresiste românești, legiferate în 1925.

În anul 1956, durata școlii elementare a fost mărită la 7 ani, ca în 1961 să ajungă la 8 ani, cum fusese înainte de 1948, însă păstrând titulatura stalinistă din 1948.

În perioada 1957-1959, în urma examinării a tuturor dosarelor cadrelor didactice, a avut loc un val masiv de epurări politice din învățământul bihorean.²⁶⁴

Noi legi ale învățământului din perioada comunistă au fost adoptate în anii 1968 și 1978.

Legea educației și învățământului nr. 28 din 21 decembrie 1978 a fost abrogată în 1995, ca urmare a reformei învățământului începută după 1989.

²⁶² În anul școlar 1945/1946, existau deja 1507 clase de gimnaziu, cu aproximativ 50 000 elevi

²⁶³ Radu Milian, *Contribuții privind sovietizarea învățământului în Bihor între anii 1948-1959*, în *Crisia*, XXX, Oradea, 2000, p. 593

²⁶⁴ *Ibidem*, p.595

Legea învățământului nr. 84 din 24 iulie 1995 a venit cu o nouă organizare, pe mai multe niveluri, dintre care pentru școala din comuna Cărand ne interesează :

- învățământul preșcolar
- învățământul primar: clasele I-IV;
- învățământul secundar, gimnazial, clasele V-VIII;

Școlile din Cărand și Sâc (Seliștea) în trecut

Chiar dacă pentru secolele XVII- XVIII un există informații legate de școală, este de presupus că cel puțin o parte din pruncii din sat au învățat să scrie, să citească, să socotească și rugăciunile cu preotul sau dascălul de la biserică.

Această practică tradițională s-a schimbat în momentul în care Curtea de la Viena a început să organizeze și să unifice învățământul din imperiu. Instrucțiunile pentru școlile românești și sârbești au fost transmise prin Episcopii ortodoxe, protopopiate, către parohii, care erau solicitate să completeze dări de seamă cât mai exacte și să rezolve toate cerințele imperiale, legate de instrucția școlară în localitate. Funcționarea școlii în sat era condiționată de situația financiară a comunității bisericești, și de numărul de copii de vârstă școlară existenți în localitate.

Primele informații oficiale despre școala din Cărand datează din anul școlar 1814/ 1815, când se raportează că, din cei 35 copii de vârstă școlară frecventau școala 8. În următorii trei ani (1817/ 1818, 1818/ 1819, și 1819/ 1820) informațiile lipsesc, ceea ce ne face să credem că activitatea școlară a încetat pentru o vreme din lipsa unui edificiu.²⁶⁵

Situația învățământului local rămâne neschimbată și în anul școlar 1823/24. În situația școlară întocmită în urma inspecției din acel an, școala din Cărand nu figurează printre

²⁶⁵ Vasile Popeangă, op. cit, p.86

cele 589 școli populare ortodoxe din Districtul școlar Oradea.²⁶⁶

Noi informații ne oferă, peste 20 de ani, raportului cu titlul „ *Generalis relatio per regiam districtus scholarum g.n.u.r. litterarii Magna Varad directionem de urbanis, oppidanis allisque trivialibus institutis g.n.u.r scholis mense iunio, iulio et augusto 1843 visitatis elaborata de Itae.Sup.scholarium g.n.u.r nat. Inspectioni die 16 mensis octobris pro secundo anno semestri confecta* ” , întocmit de Dimitrie Constantini, la cererea Deputăției școlare din Pesta, în anul 1842-43.

Din acest raport rezultă că la inspecția efectuată în vara anului 1843, în satul Cărand funcționa ca învățător I.Vidovici. Școala avea 23 de elevi în clasele I, II, III., iar cursurile se țineau într-o locuință particulară.

În anul școlar 1843/44 în sat funcționează ca învățător Nicolae Albu. La inspecția din acest an, clădirea școlii a fost găsită corespunzătoare, însă nu avea întregul mobilier și îi lipseau materiale didactice. Elevii înscriși în cele trei clase erau 16. Următorul an școlar în Cărand a predat învățătorul Dimitrie Mărcuț, care avea înscriși în cele trei clase 23 de elevi.²⁶⁷

Situația rămâne neschimbată și după revoluția din 1848. Conform statisticii școlare din 1852, învățământul în Cărand stagnează. Satul avea la acea dată 469 de locuitori iar copiii înscriși la școală erau 15. Ca învățător în acte apărea Pavel Popovici.²⁶⁸ Școala ținea de protopopiatul Beliu, iar protopop era Simion Bica. La acea vreme în cercul Beliu erau 19 școli, toate cu învățători angajați cu contract, 1036 de copii din care

²⁶⁶ *Conscrierea școlilor a purtat titlul „Relatio generalis regii în litterario Districtu Varadiensi g.n.u.r, directoris, de urbanis, oppidanis aliisque trivialibus institutis non uniti ritus scholis nationalibus pro anno 1823-24 elaborata”* , Vasile Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea 1821-1867*, Arad, 1979, p.34

²⁶⁷ Vasile Popeangă, op.cit., p.49

²⁶⁸ Vasile Popeangă, op. cit., p.97

frequentau școala 555 iar restul de 481 nu mergeau la școală. Funcția de inspector școlar o îndeplinea protopopul Simion Bica

11 ani mai târziu, în protopopiatul Beliu, care avea 20 de școli în subordine, inspector școlar a fost numit Iosif Marchiș. La controlul efectuat în 7 decembrie 1864, învățător în Cărand era din nou I. Vidovici. Copiii recenzați în acel an erau 54 (30 băieți și 24 fete), din care frecventau școala 30 (20 băieți și 10 fete).

În anul 1868 școala avea 72 de elevi iar învățător era Constantin Zopota.

În ciuda obligativității copiilor de a frecventa cursurile, în anul 1880 în sat numărul știutorilor de carte era mic²⁶⁹.

Primul deceniu al secolului XX, găsește școala din Cărand înfruntând aceleași greutăți atât cu clădirea, cu mobilierul și cu rechizitele cât și cu plata salariului învățătorului. Învățător în 1909 în sat era Teodor Laza, fără contract încheiat.

În anul 1910 Protopopiatul ortodox Beliu îi cerea printr-o adresă preotului să compună împreună cu comitetul parohial acte de dotațiune pentru învățător. Formularul trimis era bilingv.

Din datele completate dotațiunea se ridica la 620 cor. Suma includea și valoarea celor 5 iugăre de pământ, a veniturilor în natură, a lemnului de foc pentru sala de clasă, banii primiți pentru scripturistică și contribuția comunei bisericesti.²⁷⁰

Peste doi ani, învățător la școala din Cărand ajunge Gheorghe Ispravnic, cu un salariu de 427 cor. și 99 fileri.

²⁶⁹ Din totalul de 578 de persoane, care cuprindea toate etniile alfabetizați erau doar 14

²⁷⁰ S.J.A.N.Arad, Fond Parohia ortodoxă română Cărand, 1909/ 1918, nr. inv. 390

În 1912, preotul Cornel Muscă, în calitate de președinte al Comitetului parohial propune să se voteze pentru învățător un salariu de 1285 cr.52 fl.²⁷¹

Numeroase probleme a ridicat în perioada 1909-1918 și edificiul școlii care, după legea din 1907, art. 27.era necorespunzătoare, riscând să fie închisă.

În 1914, se cerea Senatului școlar o nouă amânare pentru edificarea sălii de învățământ. Protopopul solicita un calcul al cheltuielilor necesare zidirii. În anul 1915 prin adresa nr.27/ 20 apr.1915 preotul este întrebat de protopop dacă a început zidirea școlii și în ce situație sunt lucrările.

Circularele anuale trimise Consistoriului greco-ortodox român din Oradea au urmărit să asigure calitatea învățământului sătesc și să păstreze caracterul național al învățământului.

Astfel, ca măsură la tendințele de maghiarizare a școlilor prin Legea Appony, Consistoriul greco-ortodox român din Oradea, transmitea tuturor preoților, care funcționau ca directori școlari, circulara nr. 2177/ 1910, prin care îi atenționa, că toate manualele folosite în școli trebuie să fie în limba oficială a bisericii, adică românești, ²⁷² iar prin circulara 2431/ 2010 era înaintată și lista manualelor didactice admise în școlile confesionale românești, cu recomandarea de a fi cumpărate de la Librăria diecezană din Arad.

O nouă circulară, emisă de Consistoriul greco-ortodox din Oradea cu nr. 1375/1911 atrăgea atenția asupra dispozițiilor din Regulamentul pentru organizarea învățământului în școlile populare, editat de Congresul Național Bisericesc din anul 1909, potrivit căruia învățătorul nu putea face schimbări în planul de învățământ și nu putea introduce în școli manuale

²⁷¹ Protocolul Sedinței comitetului parohial din 6/ 19 aug.1914 la S.J.A.N.Arăd, Fond Parohia ortodoxă română Cărand

²⁷²S.J.A.N.Arăd, Fond Parohia ortodoxă română Cărand, 1909/ 1918, nr. inv. 390

manuscrite. Circulara era însoțită de lista manualelor didactice admise pentru clasele I, II, III, IV, V-VI.

În ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea, Consistorului greco-ortodox din Oradea solicita școlilor confesionale, prin oficiile parohiale, să-și alcătuiască biblioteci școlare, în acest sens școlile fiind obligate să prevadă la buget o sumă de bani pentru achizițiile de cărți.

În programul de instruire intra și obligativitatea învățătorului de a participa la conferințele anuale preoțești.

De pildă, prin circulara nr. 1604/ 1911 primită de parohia Cărand, era anunțată conferința preoțească din tractul Beliu, planificată în 19 oct./1 nov. 1911, orele 9 la Nermigi, cu dispoziția de a participa preoții, ca directori locali ai școlilor, învățătorii și catiheții de la școlile străine. Conferința urma să fie deschisă de protopop, ca președinte, cu tema „*Religiunea în școalele populare*”. Învățătorii trebuiau cu această ocazie să prezinte starea învățământului în școala lor, activitățile extrașcolare, cărțile pedagogice și literare citite și raporturile lor cu preotul și credincioșii.

În 1914, după începerea războiului, o altă circulara solicita școlilor să cedeze edificiul în caz de necesități militare iar copiii să adune plante medicinale pentru ceai pentru soldați.

Din răspunsul dat de parohie la întrebarea „dacă învățătorul local a fost mobilizat”, aflăm că învățătorul Gheorghe Ispravnic din Cărand nu a fost mobilizat, el continuând să-și desfășoare activitatea.

După 1918, școala a funcționat în conformitate cu prevederile Legii învățământului primar din 1924. În anul 1925 figurează printre școlile care solicită Ocolului Silvic Beliu lemn pentru încălzirea sălii de clasă. Potrivit declarației de necesitate, pe care o face la solicitarea Revizoratului școlar, școala avea 1 sală de clasă și 1 locuință pentru învățător.²⁷³

²⁷³ Vezi *Foaia școlastică* nr.1/ martie 1925, p.6

Școala profesională ortodoxă din Seliște

Multă vreme localitatea nu a avut edificiu pentru școală. Satul fiind mic și destul de sărac nu a avut resurse să construiască și să întrețină o școală. Conform unor documente școlare din secolul al XVIII-lea²⁷⁴ în anul 1761 copiii din Sâc (Seliște) învățau împreună cu cei din Beliu, Hășmaș, Bochia, Cumănești, Groși, Nermiș, Mărăuș Secaș și Agriș, la școala din Beliu, la care învățător era Mihai Cristea. În catalog, cei 40 de copii sunt trecuți cu numele latinizat. Din Sâc erau înscriși Demetrus Papp, Ieremias Balt, Elias Balt.²⁷⁵ Documentul este semnat de propopopul de Beliu, Gheorghe din Groși.²⁷⁶

Situația învățământului în Seliște nu se va schimba nici peste 56 de ani, satul continuând să fie lipsit de școală. În perioada 1817-1821 copiii din localitate, împreună cu cei din Tăgădău și din Mocirla, continuau să învețe la școala din Beliu, unde învățător era acum Ioan Munteanu. La inspecția din 1821, s-a constatat că în Beliu nu exista clădire de școală și director iar cursurile se țineau la casa învățătorului.²⁷⁷

Peste douăzeci de ani, satul Seliște figurează în rapoarte ca având școală.

Totuși, la inspecția din anul școlar 1843-1844, școala, care funcționa doar cu clasa întâia și a doua-a, nu avea clădire proprie și cursurile erau ținute în casa învățătorului. La acea dată învățător în Seliște a fost Vasile Morar, care avea înscriși 12 elevi iar în anul următor 9.²⁷⁸ În anul 1852, satul avea 548 locuitori, nici un elev iar învățător era Grigorie Popovici.²⁷⁹

²⁷⁴ Gheorghe Mudura, *Documente școlare bihorene din secolul al XVIII-lea (II)*, în *Crisia*, XII, Oradea, 1982, p.234-235

²⁷⁵ Documentul este în limba latină

²⁷⁶ Arhivele Naționale Serviciul Oradea, Fond Episcopia rom.cat.din Oradea, Acte economice, dosar 3858, f.26

²⁷⁷ Ibidem, p.107

²⁷⁸ Ibidem, p.68

²⁷⁹ Ibidem, p.97

În 7 decembrie 1864, în Seliștea funcționa ca învățător Gh.Bulza, copiii recenzați fiind 37 (18 băieți și 19 fete) , din care frecventau școala 20 (11 băieți și 9 fete).²⁸⁰

Localul școlii a fost construit în anul 1866 și multa vreme la inspecții a fost găsit în stare bună. În anul 1868 învățător în Seliștea era Constantin Costa iar școala avea 65 de elevi.

În anul 1872/73 , din 27 băieți și 15 fete de 6-12 ani recenzați, frecventau școala 23 băieți și 11 fete .Cât privește clasele de repetiție din 9 băieți și 9 fete de peste 12 ani, mergeau la cursurile de duminica și de la sărbători doar 2 băieți. Învățător era Andrei Chinezu, absolvent al Preparandiei din Arad în 1868, cu un salariu de 105 fl. și bunuri în valoare de 135 fl iar director școlar local era Sinesie Cociuba.²⁸¹

În ciuda obligativității de a trimite copii de 6-12 ani la școală, în anul 1880 din cei 489 locuitori ai satului doar 62²⁸² erau cu școală.

Numărul celor care scriu și citesc rămâne scăzut și în primele decenii ale secolului XX.

Bilanțul celor școlarizați în perioada 1900-1916 se prezenta astfel:

Localitate	1900		1910		1916
	Scriu/ citesc	știu ung.*	Scriu/ citesc	știu ung.*	Scriu/ citesc **
Cărand	42	18	26	38	89
Șeliștea	38	71	91	33	48

* Cifra se referă și la celelalte etnii din localitate

** Cifra se referă doar la români

²⁸⁰ Ibidem, p.107

²⁸¹ Vasile Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867-1918*, Arad, 1976, p.128

²⁸² Cifra se referă la toate etniile, nu numai la românii cu școală.

Epoca comunistă

După 1945, școala din Cărand a funcționat tot în clădirea veche, cu pereți din lemn acoperiți cu tencuială. Școala era de 7 clase iar orele se țineau și dimineața și după masa. În anul 1948, când a avut loc reforma învățământului, învățători în Cărand erau soții Muscă, care locuiau, ca și înaintașii lor în clădirea școlii. Această școală aflată în centrul satului, a fost demolată în 1949, când s-a construit un alt local de învățământ.

Noua școală a avut o suprafață totală de 162 mp și era formată din 3 săli de clasă, o cancelarie și 3 camere de locuit. Era lipsită de teren de sport și de grădină de legume. În situația statistică întocmită în anul 1949, mobilierul școlii era format din 36 de bănci, 1 catedră, 2 table, 2 scaune și un dulap pentru bibliotecă. Mai erau necesare 1 tablă, 2 scaune, 3 cuiere și 1 dulap pentru materialul didactic. Biblioteca școlii deținea 174 de volume, din care 133 achiziționate înainte de 1944 și 41 primite după 1944. În statistica întocmită se specifică un număr de 12 cititori lunari și de 8 cărți citite.

Școala fusese inspectată în anul școlar 1948/49 o singură dată.

Situația elevilor școlii din Cărand se prezenta în anul școlar 1949/50 astfel:

Înscriși	cl.I	cl.II	cl.III	cl.IV	I-IV	Frecv.	cl.I	cl.II	cl.III	cl.IV	I-IV
	băieți	8	9	16	5	38	băieți	8	7	16	5
fete	9	5	7	10	31	fete	9	4	7	10	30
Total	17	14	23	15	69	Total	17	11	23	15	66

Școala avea două cadre didactice, pe învățătorul Lăzureanu Ioan, născut în 1905, căsătorit, fără copii, care terminase 8 cl. la Școala Normală și care deținea și funcția de director al școlii și pe învățătoarea Cotuna Ecaterina, născută în

1917, căsătorită cu un copil și care absolvise tot 8 cl. la Școala Normală.

Din documentele păstrate, se știe că alături de școală în anul 1949 în sat exista și o grădiniță.

Grădinița funcționa în clădirea școlii și dispunea de WC. Toate grupele se găseau într-o sală de 48 mp. Programul era până la prânz. Curtea comună avea o suprafață de 200 mp. Distanța străbătută de copii de acasă nu depășea un km. În anul 1949 grădinița nu dispunea de cele necesare pentru a putea funcționa cu program prelungit. Ca dotare dispunea de 30 de scaune. Mai avea nevoie de 24 de măsuțe, de încă 2 scaune, de 2 dulapuri, 1 cuier, 4 lavoare. Pe lângă acestea, ca să treacă din 1950 la program prelungit ar fi trebuit să fie dotată cu 24 patruri, 48 cearceafuri și veselă.²⁸³

Situația copiilor înscriși pe grupe de vârstă conform aceleiași Situații statistice²⁸⁴ se prezenta astfel:

Înscriși	3-4 ani	5 ani	6 ani	frecvenți	3-4 ani	5 ani	6 ani	romi
Băieți	16	4	5	Băieți	9	4	4	1
Fete	15	5	4	Fete	6	4	4	
Total	31	9	9	Total	15	8	8	1

Școala veche din Sâc funcționa în anul 1949 într-o clădire de 60 mp., care necesita reparații. Dispunea de o singură clasă, de o cancelarie și de 2 camere de locuit. Școala nu avea teren de sport și nici grădină de legume.

Mobilierul a constat din 33 de bănci, o tablă, 1 scaun și un dulap pentru cărțile din biblioca școlii. Mai avea nevoie de o catedră, de încă un scaun, de cuiere și de un dulap pentru materialul didactic.

²⁸³ S.J.A.N.Arad, Fond Pretura plasa Beliu, Dosar 92/ 1949

²⁸⁴ Ibidem

Biblioteca școlii avea 122 de cărți, din care cumpărate înainte de 1944- 5 iar după 1944-72. La acestea s-au adăugat 50 de cărți primite gratuit. Conform raportului, lunar se citeau 15 cărți de 12 cititori.

Situația elevilor în anul școlar 1949/50 era următoarea:

Înscriși	cl. I	cl. II	cl. III	cl. IV	I-IV	Frecvenți	cl. I	cl. II	cl. III	cl. IV	I-IV
Băieți	10	5	7	12	34	Băieți	10	5	7	12	34
Fete	3	3	8	7	21	Fete	3	3	8	7	21
Total	13	8	15	19	55	Total	13	8	15	19	55

Elevii învățau în două serii.

Cât privește cadrele didactice, în anul 1949, școala avea doi învățători titulari, pe Nistor Vasile, născut în 1904, căsătorit, cu 2 copii, care absolvise 6 clase la Școala Normală și care deținea și funcția de director și pe Marian, Veturia născută în 1929, necăsătorită, cu 8 clase la Școala Normală, care predă din 1948.

Lucrările pentru o nouă școala elementară în sat au început în 1956 și s-au terminat abia în anul 1959, din cauza lipsei de bani. La bilanțul din anul 1959, din banii planificați, în sumă de 11466 lei, s-a încasat de la oamenii din sat pentru

școală 9034 lei , iar din aceștia s-au cheltuit 6998 lei, după cum urmează:

- pentru confecționare geamuri:	1325 lei
- pentru tablă și ciment:	2192 lei
- var:	418 lei
- teracotă:	852 lei
- salariu pentru tencuit:	944 lei
- scânduri:	894 lei

La aceste cheltuieli s-au mai plătit impozitul de 275 lei .

În afară de bani, localnicii au mai contribuit la unele lucrări și cu brațele și cu atelajele. Terminarea școlii a fost prevăzută pentru 15 septembrie. Totuși, la acea dată școala nu avea încă gard, wc-uri și mobilier suficient.

Tot în anul 1959 a început și construcția grădiniței din Seliște.

Cât privește școală elementară din satul Toplița, în februarie 1959 Sfatul Popular al Comunei Cărand își propunea să procure materiale pentru un nou local de școală, însă noua construcție a fost amână în final, pe moment fiind reparată vechea clădire.

Din rapoartele școlare reiese că, deși în această perioadă în Cărand funcționa o școală de 7 ani, doar 50% din copiii din Sâc s-au înscris în 1959 la această școală, 50% preferând să frecventeze școala din Beliu.

Aprovizionarea cu cărți și rechizite școlare s-a făcut prin Cooperativele de consum. Până la introducerea uniformelor, elevii au mers la școală în port popular.

În anul 1969, fondul de salarii al personalului, care deservea școlile din comună, aprobat de Consiliul Popular al comunei Cărand se prezenta astfel:

Profesori 6	salariu tarifar lunar 6725	total an 80700
Învățători 5	6325	75900
Secretar școală ½	425	5700

Îngrijitor școală 3	2100	25200
Îngrijitor școală ½	350	4200
Îngrijitor școală forfetar	250	3000

În anii 1972- 1973 situația salarială a personalului angajat la școli a fost următoarea:

	Nr.	1972		1973	
		Salar Lunar	Annual	Lunar	Annual
Educatoare	1.	1220	14640	1320	15860
„	1.	1510	18120	1510	18120
Formatori	2				3640
Profesor Școala Cărand	1.	1270	15240	1462	17 546
„	1.	1765	21796	1975	23700
„	1.	1485	17820	1733	20.796
„	1.	1406	16872	1355	16260
„	1.	1150	13000	1315	15780
„	1.	1253	15036	1392	16704
Învățător	1.	1540	18480	1680	20160
„	1.	1270	15240	1270	15240
„ Selișteea	1.	1630	19560	1680	19560
„	1.	1250	15500	1460	17520
„ Toplița	1.	1610	13320	1760	21.120
Îngrijitor școală	1	990	11888	-	-
„	½	511	6160	-	-
„	½	500	6006	-	-
„ forfetar		250	3000	-	-

Indicatori 1968- 1969

	1968	1969
Grădinițe de copii		
-cu orar normal-		
-cu orar redus-		
-de copii sezonieri		
Nr. săli clasă	2	2
Nr. Copiii	50	55
Școli de învățământ general		
Nr săli clasă	10	10
Nr. clase cursuri zi	10	10
Nr. elevi cursuri	210	195
Nr burse	15	5

Indicatori 1972-1973**Grădinițe de copii, cămine**

	1972	1973
Nr. Copii	55	60
Săli clasă	2	2
Nr. Locuri	60	60

Învățământ de cultură generală

Nr.unități	3	3
Nr.săli de clasă	16	16
Nr. Elevi	192	208
Nr. Burse	9	12

Cărand

Învățători²⁸⁵

I. Vidovici- 1842 /43; 1863/64

Nicolae Alba 1843/ 1844

Pavel Popovici- 1852/1853

Gligor Cătană-1856

Constantin Zopota- 1868/69

Ioanu Heredea-1876

Teodor Laza

George Ispravnic 1909-1918

Gheorghe Borc 1926

Muscă 1948

Lucreția Muscă 1948

Bălan

Leu Livia

Laurențiu Laura

Cotuna Ecaterina 1949

Lăzureanu Ioan 1949, 1951, 1961

Petrișor 1972-1973

Profesori

Beniuc Ioan 1971, 1972-1973

Lupaș 1972-1973

Bolcos 1972-1973

Kozok 1972-1973

Dragoș 1972-1973

Directori de școală

Lăzureanu Ioan- Școala elementară Cărand

Toacsen Mihai 1959-1966

Beniuc Ioan 1971

Îngrijitoare școală

Bătrân Elena-1972

²⁸⁵ Lista învățătorilor s-a făcut prin reconstituire, nu este completă

Topilța

Învățători

Rusu Emil 1972-1973

Îngrijitoare școală

Manciu Ecaterina

Directori de școală

Rusu Emil 1971

Seliștea (Sâc)

Învățători

Vasile Morar 1843/44

Grigorie Popovici 1853

Gheorghe Bulza 1863/64

Constantin Costa 1868/68

Andrei Chinezu 1872/73

Gheorghe Gruia 1937

Bălan Ilarie 1972-1973

Lazureanu 1972-1973

Îngrijitoare școală

Bociort Floarea

Directori de școală

Bălan Ilarie-1971

Școala Gimnazială Cărand azi²⁸⁶

Școala Gimnazială Cărand funcționează în prezent cu patru subunități: Școala din Cărand, Școala din Seliștea, Grădinița P.N.Cărand și Grădinița P.N.Seliștea.

Director la Școala Gimnazială Cărand este Prăștean Violeta

- Clasă pregătitoare - înv. Nicolata Borteș, prof. înv.prim.debutant

²⁸⁶ Date postate în 2013 vezi
<https://sites.google.com/site/scoalacarand/home/scoala-gimnaziala-carand>

- Clase I-IV- înv.Luminița Borlea, prof.inv.prim,Gr.did. I
- Clase V-VIII Profesori:
Brădean Adina- matematică
Faur Simona- limba română
Herlo Marius-educație fizică
Lăscuț Alina-biologie
Rus Cristina-istorie
Ciubuca Ana - chimie
Țole Adina- engleză
Bun Claudia-religie ortodoxă
Timiș Gabriel-religie neoprotestantă

Școala Seliștea

Clasele I-III- inv.Prăștean Violeta
Clasele II-IV-inv.Gligor Ana

Grădinița P.N. Cărand

- educatoare Popa Elena

Grădinița P.N.Seliștea

- educatoare Sârb Elena

Proiecte derulate de Școala Gimnazială Cărand

Miercuri, 03.04.2013 - “Istoria și natura ne cheamă...”, În anul 2013 Școala Gimnazială Cărand, cu clasele a IV-a, a derulat un Proiect de parteneriat educațional cu Școala Gimnazială Buteni. Activitatea s-a desfășurat la Muzeul Satului Buteni, unde profesor Ovidiu Someșan a ținut o lecție de istorie unică și încântătoare.

*Elevi din Cărand cu învățătorul Bălan și directorul școlii,
Lăzureanu Ioan. 1961*

Elevii școlii din Cărand după reforma învățământului

Formația de dansuri a copiilor de grădiniță

Fosta clădire a școlii din Toplița

Absolvenții clasei a VIII-a. Cărand

Școala din Cărand. Clasele I-IV

Școala Gimnazială Cărand. Clasele V-VIII

Școala din Seliștea. Clasele I-IV

Terenul de sport al școlii

Proiectul „Să știi mai multe”

Activități desfășurate cu prof.Simona Faur. 2013

Elevii din Cărand în vizită la Muzeul din Buteni

Capitolul IX

Viața cultural artistică

Comuna Cărand are două Cămine culturale, unul în Cărand și unul în Seliștea (Sâc). Inițial sediul Căminului Cultural din Cărand a fost într-o casă veche, necorespunzătoare încât, în 1956, după ce Cărandul a redevenit comună²⁸⁷ s-a luat hotărârea construirii unei noi clădiri.

Începută în mare parte cu banii donați de cărândani, construcția era în 1959 încă nefinalizată, ea figurând în continuare în planul de buget al Sfatului Popular cu suma de 20.677 lei. Din banii planificați pe anul 1959, s-a reușit colectarea sumei de 17.394 lei, din care, conform raportului anual, s-au cheltuit 6240 lei:

- pentru cărămidă	691 lei
- scândură	2358 lei
- plătit maistru	1944 lei
- var	420 lei
- ipsos	156 lei
- ciment	1200 lei
- cuie	16 lei

La aceste sume s-a adăugat și munca cărândanilor, care din voluntară a devenit planificată, cu tabele și cu sarcini precise. Astfel în 9 mai 1959, 28 de persoane trebuiau să participe la cioplit lemne pentru cămin. Pentru aducerea de pietriș de la Criș și Valea Prunișorului, prevăzută a avea loc în 30 iunie 1959 s-a întocmit un tabel, pentru transportul de pământ din 4 iulie, au fost aleși 40 de oameni.

²⁸⁷ Conform organizării administrative de după 1950, în perioada 1951-1956, Cărandul a aparținut de Sfatul Popular din Prunișor.

Cu toate aceste mobilizări, în vederea inaugurării clădirii la 7 noiembrie 1959, la finele anului, edificiul era doar acoperit, urmând a se mai face finisajele și dotarea.

În tot acest timp a existat, chiar în condiții improprii de funcționare, o activitate culturală a Căminului cultural din Cărand însă „realizările” au fost mai puține ca la Seliște.

Activitatea cultural - educativă

Încă din primii ani de funcționare a Sfatului popular, activitatea cultural-educativă pe care o defășurau ambele cămine o găsim inclusă în atribuțiile Comitetului executiv al Sfatului Popular al comunei Cărand. Comitetul executiv trasa sarcini concrete Comitetelor de conducere și directorilor, stabilea activitățile și solicita să raporteze periodic realizările și nerealizările acestor instituții. Vreme de mai mulți ani, din partea Sfatului Popular al comunei Cărand, a răspuns de activitatea cultural-educativă Ioan Lăzureanu, directorul școlii. În anul 1959, director la căminul cultural din Cărand a fost Ciobanu Victoria iar la căminul cultural din Seliște, Condea Dănilă. Pe lângă aceștia, Comitetul executiv al Sfatului Popular al Comunei Cărand a solicitat alegerea unor comitete de conducere la ambele cămine.

Dintre activitățile planificate în acel an, la cele două cămine culturale, pe primul loc figurau conferințele de duminică, „pentru lărgirea cunoștiințelor oamenilor muncii”, în susținerea cărora erau implicate cadrele didactice. Acestea aveau prevăzute în activitățile obligatorii și sarcini de culturalizare a maselor, câte 6 ore pe lună. În anul 1959 au fost ținute 8 conferințe

În perioada de iarnă, la cămine au funcționat și două cercuri agrozotehnice, la care erau înscriși 50 de cetățeni și unde s-au ținut 16 lecții din cursul agrotehnic.

În plus, la Căminul cultural din Seliște a existat și un cerc de cultură generală, la care participau cca. 20 de persoane.

Activitatea artistică

Conform sarcinilor de partid, activitatea artistică era axată și ea pe „problema transformării socialiste a agriculturii”. În acest sens s-a recomandat organizarea unei brigăzi artistice de agitație.

În anul 1959, la Căminului cultural din Cărand a funcționat un cor și o echipă de călușeri nou înființată, care a avut rezultate frumoase pe scenele căminelor culturale din raionul Gurahonț. Tot în cadrul căminului au activat în acea perioada mai mulți soliști vocali. La Căminul cultural din Seliște exista o formație de dansuri locale și 6 soliști vocali și instrumentali. În raportul de activitate a căminului se arăta că aveau în pregătire „o piesă de teatru, monologuri, dialoguri și recitări”,²⁸⁸ conducerea raportând 7 programe artistice. Totuși, făcându-și autocritică, Ioan Lăzureanu recunoaște că în Cărand nu s-au făcut repetiții cu călușerii și că în nici unul din sate nu se organizează serbări și seri culturale.

În această perioadă de început, membrii formațiilor au fost elevi de școală.

Cheltuielile comunei cu cele două cămine culturale în anul 1969 s-au ridicat la 9800 lei, din care:

Salarii personal scriptic	total an		7200
- Om serviciu cămin 1	pe lună	100	pe an 1200
-Director cămin 1	500		6000
Contribuții la asigurări sociale	700		
Delegații	-		
Combustibil	1000		
Rechizite	-		
Obiecte de mică valoare	-		
Materiale administrativ gosp.	-		
Curent, apă	300		

²⁸⁸ S.J.A.N Arad, Sfătul Popular al Comunei Cărand, Dosar 16/1959, f. 25-26

Poștă	-
Alte prestări	-
Reparații curente	-

Situația nu a fost cu mult mai bună nici în anul 1971, când directoare la Căminul cultural din Cărand a fost Laurențiu Laura. Căminul cultural nu avea o formație de dansuri permanentă nici brigadă de agitație iar la acțiunile organizate nu participau tinerii cooperatori din comună.²⁸⁹

De asemenea, în ciuda sarcinilor trasate încă erau intelectuali și profesori în Cărand care nu au ținut nici o expunere.

La fel, cele două sedii nu se prezentau în mod corespunzător pentru activități culturale artistice, fiindcă comuna nu a asigurat baza materială necesară unor lucrări ce se impuneau. Astfel, în Săliște după introducerea curentului electric, nu s-au reparamentat pereții căminului iar în Cărand lipseau scaunele și combustibilul pentru încălzirea sălilor.

În schimb, în cadrul căminelor funcționau 2 cinematografe sătești, operator fiind Rus Ioan iar în Cărand exista și un televizor, deși nu fusese stabilit un program de vizionare.

În anii 1972-1973, indemnizația directorului Căminului cultural era de 500 lei pe lună adică 6000 pe an.

După 1972, s-a reușit înființarea unei formații de dansuri cu membrii cooperatori și alți tineri din sat, care a fost instruită de Nistor Viorel, angajat al Centrului județean de îndrumare a creației populare și artistice de masă din Arad.

Formația de dansuri din Cărand a participat ani la rând la spectacolele zonale organizate în cadrul Festivalului Cântarea României.²⁹⁰

²⁸⁹ SJAN Arad, Fond Consiliul Popular al comunei Cărand, Dosar 5 Ședințele Comitetului executiv, f 139-140.

²⁹⁰ Inf.Vasile Rus Badea, n.1941, Cărand

Biblioteca comunală

Pentru nevoile de lectură ale oamenilor muncii, inițial ambele cămine au fost dotate cu biblioteci. La Cărand în 1959 bibliotecară a fost numită Elisabeta Brădean. În lipsă de spațiu, unele cărțile se găseau prin sat altele încuiate într-un dulap, unde au fost roase de șoareci. Noua bibliotecară le-a preluat, le-a inventariat și le-a așezat într-un dulap curat. Sarcinile permanente ale bibliotecarei în acea vreme erau achiziția de noi cărți și mărirea numărului de cititori.

În anul 1969 cheltuielile comunei cu biblioteca au fost următoarele:

Salarii personal scriptic	1000
Contribuții la asig. Sociale	800
Combustibil	1600
Rechizite	300
Obiecte de inv. de mică valoare	100
Curent	200
Poștă, telefon	100
Reparații curente	300
Total	13500

În anul 1971, bibliotecară în Cărand era Maria Bud, cu un salariu lunar de 800 lei iar pe an de 9600 lei. În 1972 salariul a fost majorat la 985 lei pe lună și 11820 lei pe an. Anul următor are loc o nouă mărire a salariului ajungând la 1090 lei pe lună și 13.080 pe an.

Biblioteca avea, în 1971, 4458 de volume din care 468 cu conținut politic, 114 tehnice, 292 de științele naturii, 297 agricole, 2298 beletristice, 298 literatură pentru copii și 750 cu conținut divers.

La bibliotecă erau înscriși 563 de cititori (175 elevi, 73 muncitori, 275 țărani și 28 funcționari). În 1971 au fost citite 5838 de cărți (416 politice, 49 de șt. naturii, 137 tehnice, 401 agricole, 2803 beletristice, 1030 cărți pentru copii și 1056

diverse). Cele două cataloage, sistematic și alfabetic, erau ținute la zi.

În vederea creșterii numărului de cititori la biblioteca din Cărand s-a montat în sala de lectură o sobă de tuci, s-a pus o firmă cu biblioteca și s-a afișat orarul.

De asemenea, au fost organizate mai multe expoziții de carte: „Momente din istoria P.C.R.”, „Știința de pretutindeni”, „Femeia contemporană” și prezentări de cărți.

Cât privește situația spațiilor celor două biblioteci, sala bibliotecii din Cărand trebuia zugrăvită și parchetată, pe când cea din Seliște nici nu avea un spațiu al ei. Cărțile erau depozitate într-o sală de clasă, motiv pentru care se solicita un dulap, în care să fie închise. Bibliotecara făcea deplasări periodice la Săliște pentru a deservii și cititorii de aici.²⁹¹

Căminul Cultural din Cărand

²⁹¹ S.J.A.N.Arad , Consiliul Popular al comunei Cărand, Dosarul nr.5, Ședințele Comitetului executiv, f.24-27

Formația de dansuri din Cărand

Capitolul X

Cărandul azi

Cărandul are azi o suprafață de 3813 ha, din care intravilan 148,25 ha și extravilan 3664,75 ha, 511 gospodării și 1036 locuitori.

Ca unități de învățământ, în comună funcționează 2 grădinițe și 3 școli. În satul Cărand există o farmacie, un Cabinet medical individual. Medicină Generală ,unde medic este dr. Felicia Stoica, un oficiu poștal și Poliție.

Localitate are doi agenți de asigurări, Popa Viorel Cristian și Țolea Liliana Cornelia și un specialist în cadastru, geodezie și cartografie Țica Cristian Ionuț

Primăria comunei Cărand

Primăria se găsește pe strada Principală la nr.71 A, în centrul comunei.Din 2008 până în 2016 primar în localitate a fost Pavel Cialma iar viceprimar Gligor Costuț. În urma alegerilor din iunie 2016, a fost ales primar Gligor Costuț iar viceprimar Senaci Daniel.Secretar este Dragoș Sabău Otilia iar contabilă Serac Florica.

Consilierii locali sunt Sorin Bociort, Ioan Crișan, Ioan Popa, Emanuel Roșu și Țole Pavel.

Economia comunei azi este una predominant agrară, cea mai mare parte a locuitorilor ocupându-se cu agricultura și creșterea animalelor, însă în ultima perioadă sectorul economic secundar și terțiar a înregistrat creșteri ascendente. În comună funcționează mai multe firme private care desfășoară activități comerciale și o fabrică de cablu.

În Cărand funcționează un punct de lucru al Regiei Autonome Apă Canal Arad și un Serviciu Public de Administrare cu Apă.

Dintre realizările comunei menționăm darea în folosință a drumului Nermiș-Cărand, în anul 2012.

Din 2014 până în prezent, în comună, s-a asfaltat 1,8 km de străzi și s-au pavat în jur de 800 m de trotuare. De asemenea, în 2014 a fost dată în folosință și o stație de tratare a apei la care în prezent sunt bransați 98% din locuitori.

Comuna a reușit să achiziționeze un utilaj multifuncțional, cu care este asigurată curățenia localității de către asistații sociali.

Cărandul oferă investitorilor circa 100 ha teren pentru construcții de hale, fabrici, etc, apă, curent și drum de acces.

Ca proiecte de investiții, primăria urmărește în continuare modernizarea prin asfalarea străzilor și pavarea trotuarelor, construcția unui ștrand cu apă mezotermală, pietruirea a două drumuri prin pășunea comunală.

Localitatea dispune, așa cum am amintit deja de două obiective turistice importante, care vor fi exploatate în viitor: Rezervațiile naturale Pădurea Sic, în suprafață de 17,8 ha și pădurea de stejar pufos în suprafață de 2,1 ha, din Dealu Husumal la care se adaugă și de izvorul de apă termală.

Primăria Cărand

Firme private din Cărand

Farmacia din Cărand

Sfințirea drumului Cărand – Nermiş

Inaugurarea drumului Cărand-Nermiş

Bazinul cu apă termală de la Știubei

Bibliografie

1926, *Almanahul SOCEC al României Mari*, Vol.II,
București 1925-26

Anonymus

1934, *Gesta Hungarorum (Faptele ungurilor)* în
Izvoarele istoriei românilor, I, ediția G.Popa- Lisianu,
București

Acsédy Ignác

1890, *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio
korában*, Magyar Statisztikai Közlemények, Budapest

Ardelean, Aurel

1999, *Flora și vegetația din Valea Crișului Alb-de la
izvoare până la ieșirea din țară*, „Vasile Goldiș”University
Press, Arad

Balázs H. Éva,

1951, *A váradi püspökség jobbágyainak megmozdulása a
XVIII. század közepén* în Századok, vol.84, nr.1-4, Budapest, p. 320-
332

Borovszky Samu – Sziklay János szerk.

1901, *Bihar vármegye és Nagyvárad*, Budapest, Országos
Monografia Társaság

Blaga, Mihoc

1989, *Aplicarea reformei agrare din 1921 în plasa Beliu
jud.Bihar*, în Crisia, p.289-308

2001, *Istoria vieții religioase a românilor din comitatul Bihor 1692-1750*, în *Crisia*, Oradea, pp.101-164.

Bona, Petru

1975, *Aspecte ale asupririi sociale oglindite în plângerile urbariale ale satelor bihorene în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Crisia*, V, Oradea

Borcea, Liviu

1982, *Obștea sătească din Bihor, voievozii și cnezii ei în secolele XIII-XVII*, în *Crisia*, XII, p.123-160

1990, *Contribuții la istoria așezării Biharea în secolele XI-XVII*, în *Crisia*, XX, Oradea

1994, *Conscrierea Comitatului Bihor din 1552*, în *Crisia*, XXIV, Oradea, pp.233-282

Botezan, Liviu; Kovach, Geza.

2001, *Date statistice privind situația iobagilor și jelerilor din satele comitatului Bihor la 1771 și 1828* (Dates statistiques concernant la situation des serfs et des "jeliers" des villages du comitat Bihor en 1771 en 1828). In: *Analele Universității din Oradea*, Oradea, 11, p.118-137

Brăiloiu, Vasile

2008, *Monografia satului Prunișor județul Arad*, Editura Viața arădeană, Arad

Bunyitay Vincze

1883, *A váradi püspökség története*, vol.II, Oradea

1976, *Călători străini despre Țările Române*, VI, Partea II, București

Colta, Elena Rodica

2014, *Portul popular din județul Arad.*, Editura Etnologică, București

Cristea, C. Gabriela

2001, *Reforma învățământului. O perspectivă istorică (1864-1944)*, Editura Didactică și Pedagogică, R.A., București, 2001

Crișan, Ioan Horațiu

1975, *Burebista și epoca sa*, Editura Enciclopedică Română, București

Deletant, Dennis

1997, *România sub regimul comunist*, trad. Delia Răzdolescu, Fundația Academia Civică, București

1951, *Documente privind istoria României*, C, (sec.XI,XII,XIII), Vol.I, București

Dragomir, S. , Belu, S

1966, *Voievozi, cnezi și crainici la românii din Munții Apuseni și din regiunea Bihorului în evul mediu*, în *Acta Musei Napocensis*, III, P.173-181

Dudaș, Florian

1976, *Descoperiri eneolitice pe Valea Crișului Alb(Ținutul Zărandului)*, în *Crisia*, VI, Oradea, p.21-34

1981, *Zărandul.Chipuri și fapte din trecut*, Editura Albatros, București, 1981

Enescu Ion, Enescu Iuliu,
1920, *Ardealul, Banatul, Crișana și Maramureșul din punct de vedere agricol, cultural și economic*, Editura SOCEC &CO, București

Frențiu, Vasile
1978, *Situația Bisericii ortodoxe române din Crișana în secolele XII-XVIII*, în *Mitropolia Banatului*, an XXVIII/ 1978, nr.1-3

1983, *Geografia României*, vol. I Geografia fizică, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București

Ghiorghiu, Teodor Octavian
2008, *Locuire tradițională rurală din zona Banat-Crișana*, Timișoara

Goman, Ioan
2011, *Demersuri de eficientizare a activității manufacturiere pe domeniile marilor proprietari de pământ din Crișana în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Comitatul Bihor în timpul trecător*. Fragmente din istoria comitatului Bihor, Debrecen

2011, *Politică statală, economie domeniială și dezvoltare rurală. Meșteșuguri și industrii țărănești din Crișana în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Editura Universității din Oradea, Oradea

Gorun, Gheorghe
1979, *Mișcările țărănești de pe domeniile Beiuș, Vașcău și Beliu de la mijlocul secolului al XVIII-lea*, în *Crisia*, 9, Oradea, p.167-181.

1981, *Un document referitor la starea țărănimii de pe domeniul Beliu la mijlocul secolului al XVIII-lea*, în Ziridava, XIII, Arad, p.371-375

Horga, Ioan

2000, *Contribuții la cunoașterea iosefinismului provincial*, Editura Universității din Oradea, Oradea

1926, *Împărțirea administrativă a României însoțită de Legea pentru unificarea administrativă și de Legea administrațiunii comunale și a orașului București*, Editura Oficială, București

Linul, Grigore, *Vicariatul Ortodox al Oradiei între 1850-1900. Structuri și competențe*, în Tabor, nr.9, decembrie 2012, p.24-34

Iambor, Petru

1982, *Drumul și vămi ale sării din Transilvania în perioada feudalismului timpuriu*, în Acta Musaei Napocensis, 19, Cluj-Napoca, 1982, p.75-86

Ilea, Ana

1972, *Obligații de muncă pe domeniul Capitlului în a doua jumătate a secolului XVIII-lea*, în Centenar muzeal orădean, Oradea, p.237-244

1976, *Instituții sătești în comitatul Bihor în secolul al XVIII-lea*, în Crisia, VI, Oradea, p.61-74

1980, *Din istoria pădurilor bihorene până la mijlocul secolului al XIX-lea*, în Biharea, VII-VIII, Oradea, p.81-104

1981, *Organizarea domeniului Beliu în secolul XVIII*, în Ziridava, XIII, Arad, p. 149-154

Ilea, Ana, Mudura, Gheorghe, Covaci, Viorica
1980, *Conscrierea domeniului Beiuș la anul 1721*, în
Crisia, X, Oradea, p.353-453

Ilea, Ana, Rus V
1989, *Documente referitoare la voievozii români din
Bihor în secolele XV-XVI*, în Crisia, XIX, Oradea, p.309-316

Kligman, Gail, Katherine Verdery, Katherine
2015, *Țărani sub asediu. Colectivizarea agriculturii
României (1949-1962)*, Editura Polirom, Iași

Linul, Grigore, *Vicariatul Ortodox al Oradei între 1850-
1900. Structuri și competențe*, în Tabor, nr.9, decembrie 2012

Lițiu, Gheorghe
2003, *Eparhia Aradului și a Bihorului, 1848-1860*,
Oradea

Lupșa, Ștefan
1935, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, I,
Oradea
1947, *Istoria eparhiei Aradului*, vol. I-II mss.

Madgearu, Alexandru
2001(2004), *Voievodatul lui Memurout în lumina
cercetărilor recente*, în *Analele Universității din Oradea*,
Istorie-Arheologie, 11, p.38-51
2001a, *Românii în opera Notarului Anonim*, Centrul de
Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca

Manciulea, Ștefan
2002, *Așezările românești din Ungaria și Transilvania în
secolele XIV-XV*, Editura Sarmis, Cluj-Napoca

Milian, Radu

2000, *Școala ortodoxă și greco-catolică în Bihor în a doua jumătate a secolului XIX*, în *Crisia*, XXX, Oradea, p.229-255

2000a, *Contribuții privind sovietizarea învățământului în Bihor în anii 1948-1959*, în *Crisia*, XXX, Oradea, p.593-598

Mudura, Gh., Covaci, V.

1980, *Conscrierea domeniului Beiuș în anul 1721*, *Crisia*, Oradea, p.

1982, *Documente școlare bihorene din secolul al XVIII-lea (II)*, în *Crisia*, XII, Oradea, p.231-246

Panait-Cristache, Ioana

1995, *Biserici de lemn din centrul și nordul județului Arad*, în *Revista Monumentelor Istorice*, an LXIV, NR.1-2

Papp K.

1998 *Biharország jobbágynépe. A magánbirtok és jobbágysága a XVIII. században*. Debrecen

Pascu, Ștefan

1986, *Voievodatul Transilvaniei*, vol.III, Cluj-Napoca

Petranu, Coriolan

1931, *Monumente istorice ale județului Bihor*, I, *Biserici de lemn*, Sibiu

Petrică, Corina

Aspecte privind activitatea Ministerului Instrucțiunii Publice sub conducerea dr.Constantin Angelescu, *Lucrare științifică*, pdf

Pop, Ioan Aurel

1991, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) în secolele XIV-XVI*, Editura Dacia, Cluj Napoca

2003, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, ed.a II-a, Cluj-Napoca.

2011, *Rădăcinile medievale ale regiunii (provinciei) istorice Transilvania(sec.VIII-XIII)*, pdf., în Biblioteca Digitală BCU Cluj/ Studii și articole

Pop., Gr.

2005, *Dealurile de Vest și Câmpia de Vest*, Editura Universității Oradea, Oradea

Popeangă, Vasile

1974, *Un secol de școală în părțile Aradului. 1721-1821*, Arad

1974, *Școlile românești din Transilvania și lupta pentru Unire (1867-1918)*, Editura Didactică și Pedagogică, București

1979, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea 1821-1867*, Arad

Popovici, Alexa,

2007 *Istoria bapțiștilor din România*, vol.II (1919-1944), Editura Făclia, Oradea

Prodan, David

1962, *Domeniul Beiușului la 1600* , în Anuarul institutului de istorie din Cluj, V, 1962, P.36-110

Rus, Raulian

2007, *Organizarea spațiului geografic în Banat*, Editura Mirton, Timișoara

Repertoriul arheologic al Mureșului Inferior. Județul Arad, Editura Orizonturi Universitare, Timișoara, 1999

Roman, Petre

1976, *Cultura Coțofeni*, București

Rotaru, Constantin

2011, *Socialism și Capitalism în teorie și practică fiscală*, Editura Karta-Graphic, Ploiești

Roz, Alexandru, Kovách Géza

2007, *Dicționarul istoric al localităților din județul Arad*, Editura Universității „Vasile Goldiș”, Arad

Rusu, Mircea

1972, *Metalurgia bronzului în Transilvania la începutul Hallstattului*, Cluj

Sfrengeu, Florin

Aspecte privind evoluția organizării politice în nord-vestul României la începuturile evului mediu, în *Analele Universității „Constantin Brâncuși” din Târgu-Jiu, Seria Litere și Științe Sociale*, nr.3 / 2010, pp.105-120

Sora, Andrei Florin

2012, *Comunizarea administrației românești: Sfaturile populare (1949-1950)*, în „*Revista istorică*”, tom XXIII, 2012, nr. 3-4

Studia Censualia Transsilvanica, Recensământul din 1900 Transilvania, Editura Staff, 1999

Studia Censualia Transsilvanica, Recensământul din 1910 Transilvania, Editura Staff, 1999

Studia Censualia Transsilvanica, Recensământul din 1941. Transilvania, Editura Staff, 2002

Suciu, I.D., R.Constantinescu, R.

1980, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol.I, Timișoara

Șandru, Dumitru

2005, *Reforma agrară din 1945 în România*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2005,

Ștefănescu, Barbu,

1979, *Gărzile naționale române din Bihor în lupta pentru unirea Transilvaniei cu România*, în *Crisia*, IX, Oradea, pp. 795-806

1989, *Agricultura bihoreană în lumina planurilor cadastrale*, în *Crisia*, XIX, Oradea, pp. 511-619

Szabó Dezső,

1933, *A magyarországi úrbérrendezés története Mária Terézia korában*. Vol. I., Bp. 1933

Șuta, Ileana

1972, *Organizarea domeniului episcopiei catolice din Oradea în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Lucrări științifice, Istorie-științe sociale-pedagogie*, Oradea, p 76-78

Tuleu, Ioan

2013, *Război pe Mureș și pe Crișul Alb*, în *Administrație românească arădeană*, vol.VII, coord.Doru Sinaci, Emil Arbonie, „Vasile Goldiș University Press, Arad, pp.373-385

Țărău, Augustin, Miha, Nicolae

2000, *Îngrădirea și desființarea chiaburimii- etapa a doua a politicii agrare a P.M.R., în Crisia, XXX, Oradea, p.p.579-586*

Varga E. Árpád

Arad megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai 1880-1992, www.kia.hu/konyvtar/erdely/erdsat/aretn.pdf

Vesa, Pavel

2006, *Episcopia Aradului, Istorie, cultură, mentalități (1706-1918)*, Presa Universitară Clujană, Cluj-Napoca

Vîntu, I., Lepădătescu, M., Merlescu, I., Anghene, M.

1964, *Sfaturile populare. Organe locale ale puterii de stat în R.P.R.*, București

Sitografie

<https://www.google.ro/#q=Cristina+Pu%C5%9Fca%C5%9F%2C+Biserica+%C3%AEn+lan%C5%A3uri%2C+2013%2C+www>

www.memoriarezistentei.ro/category/.../revoltele-taranesti-din-1949/

[www.arhivelenationale.ro/.../13%20petras,%20lucian\(2\)corectat%20la%20Arad.pdf](http://www.arhivelenationale.ro/.../13%20petras,%20lucian(2)corectat%20la%20Arad.pdf)

mtariicrisurilor.ro/pdf/2011/Goman.pdf

www.csnmeridian.ro/files/docs/CONSINCOOP.pdf

<https://sites.google.com/site/scoalacarand/home/scoala-gimnaziala-carand>

www.medievistica.ro/pagini/istorie/texte/cercetarea/repe-rtoriu-cnezi/cnezi.html

revad.uvvg.ro/files/nr1/Articol%20%20-%20Bente%20Cristian.pdf

Anexe

1. Lista membrilor întrați la constituire în GAC „Drumul belșugului” Seliștea

Nr.crt.	Nume	Nr.casă	Suprafața arabilă ha
1	Gabor Teodor	96	0,73
2.	Sturz Gheorghe	119	2,79
3.	Fărčuța Simion	11	2,29
4.	Bociort Savu	122	1,61
5.	Bociort Nicolae	25	2,77
6.	Iercan Ioan	47	2,67
7.	Jurca Vasile	188	0,75
8.	Jurca Maria	159	1,65
9.	Stanci Nicolae	64	0,35
10.	Jurca Ioan	181	1,21
11.	Tocoian Ioan	72	0,65
12.	Bălan Iosana	154	2,35
13.	Olar Ioan	60	0,42
14.	Hanes Sofia	98	0,32
15.	Costea Ambrosie	99	0,97
16.	Costuți Gheorghe	108	0,60
17.	Bociort Anton	55	0,50
18.	Draga Ioan	62	0,58
19.	Groza Petru	107	0,68
20.	Popa Melenti	162	3,15
21.	Chira Ioan	70	0,65
22.	Chira Catița	127	0,68
23.	Moza Maria	74	1,42
24.	Costuți Tudor	117	3,40
25.	Stanci Terente	73	0,83
26.	Marchiș Aurele	67	0,57

27.	Țolea Alexandru	1	1,76
28.	Popa Pavel	41	3,77
29.	Bâlc Aurel	110	1,83
30.	Boaru Teodor	26	3,81
31.	Popa Terente	201	1,90
32.	Dis Simion	174	0,40
33.	Fărcața Ioan	37	0,92
34.	Draga Gheorghe	106	1,49
35.	Țolea Alexandru	39	1,90
36.	Popa Elena	132	1,30
37.	Țolea Axente	202	0,60
38.	Cosel Ioan	214	1,84
39.	Bornea Ioan	130	1,43
40.	Hanes Ioan	65	0,85
41.	Cutei Ioan	134	5,90
42.	Bociort Ceolma Ioan	124	6,70
43.	Iștoc Gheorghe	212	3,10
44.	Fărcața Florian	182	4,77
45.	Gligor Ioan	167	4,03
46.	Bornea Ioan	17	7,30
47.	Costuț Ioan	155	5,90
48.	Țolea Pavel	157	3,41
49.	Marchiș Pavel	127	0,71
50.	Costuți Gheorghe	13	3,93
51.	Stanci Nicolae	165	0,71
52.	Stanci Simion	181 A	1,70
53.	Groza Axente	158	4,91
54.	Prăstean Elena	49	1,31
55.	Găluț Nicolae	129	1,41
56.	Dis Teodor	1	1,78
57.	Barna Silvia	208	2,64
58.	Cana Alexandru	210	0,83
59.	Stanci Gheorghe	196	0,40
60.	Fărcața Nicolae	206	0,81

61.	Mihoc Nicolae	192	2,40
62.	Gabor Elena	14 A	1,90
63.	Gabor David	16	2,04
64.	Bătrân Vasile	103	2,29
65.	Timăți Ioan	186	1,80
66.	Stepan Floare	40	0,86
67.	Stepan Solomon	203	1,15
68.	Pruncuți Pavele	31	3,05
69.	Groza Saveta	153	2,47
70.	Alb Dumitru	-	0,43
71.	Stanci Ioan	61	0,97
72.	Costuți Ilarie	75	2,68
73.	Dis Alexandru	7	3,26
74.	Vărădean Blagu	160	4,81
75.	Rus Teodor	185	2, 29
76.	Gabor Ioan	207	4,27
77.	Borza Alexandru	145	6,90
78.	Țolea Gheorghe	148	3,66
79.	Hirina Alexandru	213	2,02
80.	Fărcașa Ioan	216	6,45
81.	Dis Roman	36	6,79
82.	Costuți Gligor	211	1,98
83.	Țolea Vasile	161	6,20
84.	Dis Nicolae	8	4,74
85.	Popa Sofia	109	0,94
86.	Popa Terente	42	4,23
87.	Prăștean Floare	52	1,28
88.	Hanes Nicolae	93	1,87
89.	Măgulean Pavel	5	1,80
90.	Popa Pavel (Iercori)	35	2,90
91.	Fărcașa Gheorghe	38	0,85
92.	Groza Alexandru	116	2,33
93.	Pavel Terente	197	1,75
94.	Prăștean Gheorghe	51	2,32

95.	Dis Ștefan	51	2,32
96.	Ardelean Teodor	191	1,88
97.	Bătrân Anton	198	1,93
98.	Panda Pascu	215	6,87
99.	Droga Gheorghe	97	0,37
100.	Bociort Gheorghe	121	2,86
101.	Rus Melenti	112	5,00
102.	Fărčuța Ioan	163	2,76
103.	Maris Chiriana	6	3,70
104.	Benea Andrei	195	1,60
105.	Fărčuța Pavel	94	2,24
106.	Groza Nicolae	153	4,60
107.	Birău Andrei	48	1,90
108.	Costuți Ioan	12	4,87
109.	Țolea Alexandru	10	5,90
110.	Pavel Ilarie	2	1,71
111.	Bociort Alexandru	18	1,32
112.	Popa Ioan	139	3,66
113.	Țolea Ioan	125	4,78
114.	Prăștean Nicolae	142	2,90
115.	Vesa Chiriana	150	2,52
116.	Dis Alexandru	173	3,89
117.	Stanci Alexandru	32	1,74
118.	Stanci Sofia	100	0,40
119.	Sas Ioan	104	1,40
120.	Bolos Nicolae	187	1,77
121.	Dis Ioan	166	5,80
122.	Vărădean Ilie	44	1,61
123.	Prăștean Teodor	50	2,83
124.	Vărădean Alexandru	143	3,30
125.	Țolea Axente	29	5,90
126.	Ciortan Pavele	170	2,20
127.	Rus Irina	184	0,58
128.	Dis Pavel	168	2,90

129.	Popa Crăciun	194	0,90
130.	Fărcașa Pavel	178	1,24
131.	Popa Florea	200	2,05
132.	Gabor Aron	15	1,21
133.	Bornea Nicolae	126	1,58
134.	Ciortan Florea	171	2,31
135.	Bulzan Terezia	101	0,53
136.	Bociort Simion	56	2,00
137.	Popa Nicolae	71	2,41
138.	Țolea Anton	149	6,04
139.	Bociort Irina	123	3,79
140.	Chira Andrei	91	1,25
141.	Gligor Traian	46	3,02
142.	Bociort Florea	144	3,09
143.	Dușe Gheorghe	120	4,34
144.	Popa Elena	190	2,50
145.	Alb Crăciun	175	1,57
146.	Prăștean Elena	141	3,02
147.	Ardelean Ioan	118	2,02
148.	Pavel Ilarie	102	2,05
149.	Vărădeu Mihai	183	4,68
150.	Borza Nicolae	176	2,58
151.	Popa Ioan	133	3,20
152.	Rus Palci	164	7,34
153.	Iercan Ioan	135	3,37
154.	Popa Ștefan	24	1,90
155.	Vărădean Anton	43	1,71
156.	Bădău Elisabeta	66	0,90
157.	Avram Alexandru	179	1,46
158.	Lingurar Moana	209	1,01
159.	Iercan Floare	180	3,35
160.	Popa Alexandru	40	1,85
161.	Prăștean Vasile	-	3,50

2.,,Tabel nominal despre membrii aleși din toate comisiile electorale, pe circumscripții comunale Cărand”

Nume Prenume	Funcția în comisie	circumscripția	locul
Horhat Pavel	Președinte	1	Cărand
Bociort Pavel	Secretar	1	Cărand
Ardelean Ioan	Membru	1	Cărand
Ștef Alexandru	Președinte	2	Cărand
Filipaș Ioan	Secretar	2	Cărand
Popa Pavel	Membru	2	Cărand
Bociort Nicolae	Președinte	3	Cărand
Sârb Andrei	Secretar	3	Cărand
Faur Simion	Membru	3	Cărand
Mihoc Ambrosie	Președinte	4	Cărand
Roșu Pavel	Secretar	4	Cărand
Bociort Nicolae	Membru	4	Cărand
Țolea Vasile	Președinte	5	Cărand
Ciucur Nicolae	Secretar	5	Cărand
Bociort Vasile	Membru	5	Cărand
Roșu Ioan	Președinte	6	Cărand
Roșu Zenovie	Secretar	6	Cărand
Țica Ioan	Membru	6	Cărand
Bociort Ioan	Președinte	7	Cărand
Brazda Pavel	Secretar	7	Cărand
Rus Alexandru	Membru	7	Cărand
Valea Nicolae	Președinte	8	Cărand
Hirina Teodor	Secretar	8	Cărand
Țica Pavel	Membru	8	Cărand
Rus Vasile	Președinte	9	Cărand
Țica Terente	Secretar	9	Cărand
Rotari Ioan	Membru	9	Cărand
Furlan Andrei	Președinte	10	Cărand
Bud Alexandru	Secretar	10	Cărand

Țolea Vasile	Membru	10	Cărand
Popescu Ioan	Președinte	11	Toplița
Ursu Ioan	Secretar	11	Toplița
Garai Constantin	Membru	11	Toplița
Fărcața David	Președinte	12	Sâc
Borza Nicolae	Secretar	12	Sâc
Ciorban Pavel	Membru	12	Sâc
Popa Milente	Președinte	13	Sâc
Diș Teodor	Secretar	13	Sâc
Diș Nicolae	Membru	13	Sâc
Țolea Pavel	Președinte	14	Sâc
Iștoc Teodor	Secretar	14	Sâc
Fărcața Simion	Membru	14	Sâc
Brăștean Nicolae	Președinte	15	Sâc
Ceitei Ioan	Secretar	15	Sâc
Ilea Alexandru	Membru	15	Sâc
Diș Ștefan	Președinte	16	Sâc
Popa Pavel(Gojdu)	Secretar	16	Sâc
Bociort Vasile	Membru	16	Sâc
Iercan Ioan	Președinte	17	Sâc
(Cercel)			
Groza Alexandru	Secretar	17	Sâc
Praștean Pavel	Membru	17	Sâc
Fărcața Pavel	Președinte	18	Sâc
Gabor Teodor	Secretar	18	Sâc
Bociort Teodor	Membru	18	Sâc
Gal Alexandru	Președinte	19	Sâc
Stepan Solomon	Secretar	19	Sâc
Cata Aron	Membru	19	Sâc

Cărand 20 ianuarie 1956

Sumar

Cuvânt înainte	5
Capitolul I. Cadrul natural	9
Capitolul II. Cadrul istoric	15
Capitolul III. Populația	55
Capitolul IV. Organizarea teritorial administrativă. Instituții ale statului	65
Capitolul V. Secvențe din viața economică	89
Capitolul VI. Viața tradițională	115
Capitolul VII. Viața spirituală	189
Capitolul VIII. Învățământul	221
Capitolul IX. Viața cultural–artistică	259
Capitolul X. Cărandul azi	266
Bibliografie	271
Anexe	283

ISBN 978-606-675-140-7

<https://biblioteca-digitala.ro>